

इदं पुस्तकं भावनगरस्थ
लल्लुभाई-तनूज-गुलावचन्द्रेण
स्वकीय "आनन्द प्रीन्टींग प्रेस"
नाम्नि मुद्रणालये मुद्रितम् ।

तच्च भावनगरीय-श्री जैन
आत्मानन्दसभाकार्याधिकारिणा
गांधी त्रिभुवनदासात्मजेन
वल्लभदासेन प्रकाशितम् ।

॥ न्यायांभोनिधि-श्रीमद्विजयानन्दसूरिः ॥

जन्म १८९३.

स्वर्ग १९५२.

आनंद प्रिन्टींग प्रेस—लावणगढ़.

इदं पुस्तकं भावनगरस्थ
लल्लुभाई-तनूज-गुलाबचन्द्रेण
स्वकीय "आनन्द प्रीन्टिंग प्रेस"
नाम्नि मुद्रणालये मुद्रितम् ।

तच्च भावनगरीय-श्री जैन
आत्मानन्दमहाकायाधिकारिणा
गांधी त्रिभुवनदागामनेन
वाहगदागेन प्रकाशितम् ।

॥ न्यायांभोनिधि-श्रीमद्विजयानन्दसूरिः ॥

जन्म १८८६

मृत्यु १९५२

मृत्यु स्थान, देश-भारत, भारत.

લેત લાપામાં લખાએલ પ્રસ્તાવના આદિ હોય તો એકવાર પુસ્તક કાથમાં આવ્યા પછી બીલકુલ ઉપેક્ષાતો નજ થઈ શકે અને પરિણામે મૂળ ગ્રંથ તરફ રૂચિ આકર્ષાય.” ઈત્યાદિ કારણ ઉપર વિચાર કરી અત્યાર સુધીની અમારી ચાલુ પદ્ધતિ બદલી માતૃભાષામાંજ પ્રસ્તાવના કે વિષયાનુક્રમણિકા આપવાનો અમે વિચાર કર્યો છે.

મૂલગ્રન્થ—પ્રસ્તુત પુસ્તક દેવેન્દ્રનરકેન્દ્રકે નામનું પ્રકરણ છે. જે આર્યા-પદ્મમય છે. તેની કુલ ગાથાઓ ૩૭૮ છે. ભાષા પ્રાકૃત અને સરલ હોઈ સુખોદ છે. વિષય એનો દેવ અને નરકનાં મુખ્ય સ્થાનો જે કે અનુક્રમે વિમાન અને નરકાવાસના નામથી ઓળખાય છે તે છે. માત્ર મુખ્ય સ્થાનોનું જ નહીં પણ દેવ અને નારકી સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા અનેક વિષયો આ ગ્રંથમાં ચર્ચેલા છે. જે વિષયો બહુધા બીજા કોઈ પણ ગ્રંથમાં અદ્યપિ જોવામાં આવ્યા નથી. વિષયની માહિતી માટે વાચકે વિષયાનુક્રમ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવવી. વિષયની દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથ તદ્દન અપૂર્વ છે. કારણ આ પ્રકરણમાં ચર્ચાએલ વિષય બહુધા અંગ કે ઉપાંગમાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. એટલું જ નહીં પણ શ્રીમાન્ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ કૃત સંગ્રહણીની ટીકામાં શ્રીમાન્ મલયગિરિસૂરિએ અને શ્રીચન્દ્રીય સંગ્રહણીની ટીકામાં મલધારગચ્છીય શ્રીદેવભદ્રસૂરિએ પ્રસ્તુત પ્રકરણની અનેક ગાથાઓ પ્રસંગે પ્રસંગે વિષયપુષ્ટિઅર્થે ઉદ્ધૃત કરેલી છે. આ ગ્રંથ જે વિભાગમાં વિલક્ષ્ય થએલો છે તેમાં આદિથી ૧૨૭ ગાથામાં નરકેન્દ્ર અને ૧૨૮ થી ૩૭૮ સુધીમાં દેવેન્દ્રક છે.

આધાર—પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વર્ણવેલ વિષય અંગ-ઉપાંગમાં બહુધા ઉપલબ્ધ નથી એ સાંભળતાં જ પ્રશ્ન થાય છે કે ત્યારે આ ગ્રંથ શાના આધારે રચાયો ? તેનો ઉત્તર ટીકાકાર પોતે જ આપે

છે. તે કહે છે કે-વિમાનપ્રજ્ઞાસિ-નરકવિભક્તિ આદિ પ્રકીર્ણ-
કતા ઉદ્ધાર રૂપે પ્રસ્તુત ગ્રંથની રચના થઈ છે. જે ઉક્ત મહાન
ગ્રંથોમાં પ્રવેશ કરવા માટે ઉપયોગી છે. આ રચણે પ્રશ્ન થાય છે કે
તે આધારભૂત વિમાનપ્રજ્ઞાસિ અને નરકવિભક્તિ એ બે પ્રકી-
ર્ણકો કયાં ? તે ઉપલબ્ધ છે અગર ક્યાંઈએ તેનો ઉલ્લેખ મળે
છે ? આનો ઉત્તર એ છે કે-એ બે પ્રકીર્ણકોનું નામ પ્રસ્તુત પ્રક-
રણની ટીકા સિવાય અન્યત્ર જોવામાં આવ્યું નથી. શ્રીમાન, મહા-
યગિરિમૂર્તિએ અને શ્રીદેવભદ્રમૂર્તિ મુખાં પોતે પોતાની સંગ્રહ-
ણીની ટીકામાં દેવેન્દ્રનરકેન્દ્ર પ્રકરણ જોવાની જ લલામણ કરે છે.
ક્યાંઈએ ઉક્ત બે પ્રકીર્ણકોનો ઉલ્લેખ કરતા નથી. પ્રસ્તુત
પ્રકરણના ટીકાકારે એના આધાર તરીકે ઉક્ત બે પ્રકીર્ણક
આદિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે બાબતમાં તેમને કંઈ પ્રમાણ
મળેલું હોવું જોઈએ. ગમે તેમ હોય પણ અત્યારે તે પ્રકીર્ણકો
ઉપલબ્ધ નથી. નંદીસૂત્ર અને પાશ્વિકસૂત્રમાં ચોરાણી ૮૪ આ-
ગમોનાં નામો છે જેમાં ધુલ્લિકા વિમાનપ્રવિભક્તિ અને મહતી
વિમાનપ્રવિભક્તિ એ બે નામો મળે છે. સંભવ છે કે પ્રસ્તુત

૧ "—વહુવુદ્ધિવોધ્યવિમાનપ્રજ્ઞાસિ-નરકવિભક્તિપ્રભૃતિપ્રયો-
ર્ણકાદ્યુતાવધારણપ્રવરણતઃ કરણાનવલોભયંદંયુગીનમાનવાંન્તદનુ-
જિગૃક્ષ્યેચ તદુદ્ધારભૂતં દેવેન્દ્રનરકેન્દ્રવાચ્યં પ્રવરણં—"

इति दैवेन्द्रनरकेन्द्रप्रवर्णवृत्ति पृष्ठ-१ । पृष्ठ ६२ ।

૨ " છવિવદમાધસ્તયં ભગવંતં. તંજહા—સામાહ્યં ૧. ચહ-
ષીસત્યઑ ૨ વંદણયં ૩ પહિષ્મણં ૪ કાઠસ્તગ્મો ૫ પશ્ચવદાણં ૬ ।

उवालिअं भगवंतं तंजहा—दसपद्यालियं १ कप्पावप्पियं २
सुदवप्पियं ३ महावप्पसुयं ४ ओदाहयं ५ रावप्पसेणहयं ६ जीवा-
भिममो ७ पतटणा ८ महापणवणा ९, नंदो १० अणुओगदाराहं

પ્રકરણના આધારભૂત ઉક્ત બે પ્રકીર્ણકો પૈકી વિમાન પ્રજ્ઞસિ
નંદી અને પાક્ષિકસૂત્રમાં ઉલ્લિખિત તે બે પ્રવિભક્તિઓમાંથી
એકાદ હોય, પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે આ બે સૂત્રોમાં ઉલ્લિખિત
આગમનામાવલીમાં નરકવિભક્તિ નામ મળી આવતું નથી.

૧૧ દેવિદત્યઓ ૧૨ તંદુલવેયાલિયં ૧૩ ચંદાવિજ્ઞયં ૧૪ પમાય-
પ્પમાયં ૧૫ પોરિસીમંડલં ૧૬ મંડલપ્પવેસો ૧૭ ગણિવિજ્ઞા ૧૮
વિજ્ઞાચારણવિણિચ્છઓ ૧૯ જ્ઞાણવિભત્તી ૨૦ મરણવિભત્તી ૨૧
આયવિસોહી ૨૨ સંલેહણાસુયં ૨૩ ઘીયરાગસુયં ૨૪ વિહારકપ્પો
૨૫ ચરણવિહી ૨૬ આડરપચ્ચક્ષાણં ૨૭ મહાપચ્ચક્ષાણં ૨૮...।

કાલિયં ભગવંતં તંજહા—ઉત્તરજ્ઞયણાઈં ૧ દસાઓ ૨ કપ્પો
વવહારો ૪ ઇસિભાસિઆઈં ૫ નિસીહં ૬ મહાનિસીહં ૭ જંબુહીવ-
પન્નત્તી ૮ સૂરપન્નત્તી ૯ ચંદપન્નત્તી ૧૦ દીવસાગરપન્નત્તી ૧૧ સુદ્ધિ-
યાવિમાણપવિભત્તી ૧૨ મહલ્લિયાવિમાણપવિભત્તી ૧૩ અંગચૂલિ-
યાપ ૧૪ વગ્ગચૂલિયાપ ૧૫ વિવાહચૂલિયાપ ૧૬ અરુણોવવાપ ૧૭
વરુણોવવાપ ૧૮ ગરુલોવવાપ ૧૯ ધરણોવવાપ ૨૦ વૈસમણોવવાપ
૨૧ વેલંધરોવવાપ ૨૨ દેવિદોવવાપ ૨૩ ઉટ્ટાણસુપ ૨૪ સમુટ્ટાણ-
સુપ ૨૫ નાગપરિયાવણિયાણં ૨૬ નિરયાવલિયાણં ૨૭ કપ્પિયાણં
૨૮ કપ્પવહિસિયાણં ૨૯ પુપ્ફિયાણં ૩૦ પુપ્ફચૂલિયાણં ૩૧
વણ્હિઆણં ૩૨ વણ્હિદસાણં ૩૩ આસીવિસમાયણાણં ૩૪ દિટ્ઠી-
વિસમાયણાણં ૩૫ ચારણસુમિણમાયણાણં ૩૬ મહાસુમિણમાયણાણં
૩૭ તૈયગનિસગ્ગાણં ૩૮.....।

દુયાલસંગં ગણિપિડગં ભગવંતં તંજહા—આયારો ૧ સૂયગહા
૨ ટાણં ૩ સમયાઓ ૪ વિવાહપન્નત્તી ૫ નાયાધમ્મકહાઓ ૬ ઉયા-
મગદસાઓ ૭ અંતગહદસાઓ ૮ અણુત્તરોયયાઈયદસાઓ ૯ પળ્હા-
યાગગ્ગં ૧૦ વિયાગસુયં ૧૧ દિટ્ઠીયાઓ ૧૨ ॥ ”

इति मुद्रितसटीकपाक्षिकसूत्रे ।

કર્તા—પ્રસ્તુત પ્રકરણના કર્તા કોણ હતા ? તે સંબંધમાં કોઈ પણ સ્થળે પ્રમાણ મળી આવતું નથી. આ પ્રકરણના ટીકાકાર સુધાં અને ચિરંતન આચાર્યની કૃતિ તરીકે ઓળખાવે છે. ચિરં-તનાચાર્ય ગમે તે હોય પણ તે બહુ પ્રાચીન હોવા ભેધએ. અને તેઓ પૂર્વધર યા તો વિશેષ આગમજ્ઞ હોવા ભેધએ.

ટીકા અને ટીકાકાર—પ્રસ્તુત પ્રકરણ ઉપર બે ટીકાઓ લખાયાની સાબિતી મળી આવે છે. જેમાંની એક ટીકા શ્રીમાન્ મહાયગિરિસૂરિએ કરેલી જે અત્યારે ઉપલબ્ધ થતી નથી. તેનો ઉલ્લેખ સ્વયં શ્રી મહાયગિરિ મહારાજે શ્રીમાન્ જિનભદ્રગણિ-ક્ષમાશ્રમણવિરચિત સંગ્રહણીની ટીકામાં કરેલો છે.^૧ બીજી ટીકા મૂળગ્રંથ સાથે જ મુદ્રિત કરવામાં આવી છે, જે અતિ-વિસ્તૃત કે અતિસંક્ષિપ્ત નથી. ભે કે ગાથાઓની વ્યાખ્યા બહુધા છાયા રૂપે જણાય છે પણ તે સકારણ છે. પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં અનેક વિષયો હોઈ એક વિષય ઉપર બ્યારે ઘણી ગાથાઓ હોય ત્યારે તે દરેક ગાથાનું સંક્ષિપ્ત અર્થ કથન કરી વિષય સમાપ્ત થતાં તેનો સઘળો ભાવાર્થ એક સાથે કહી દેવાની પ્રાચીન અને પુનરૂક્તિ વિનાની પદ્ધતિ સ્વીકારાએલી છે. ટીકાની ભાષા અને પદ્ધતિ સુંદર છે. આ ટીકાના કર્તા શ્રીમાન્ મુનિચંદ્રસૂરિ છે. જેમની ઓળખાણ નીચે પ્રમાણે છે.

(ક) ભગવાન્ શ્રી મહાવીરસ્વામિથી ૬૨૦ વર્ષ પછી ૧૬ મી પાટે એટલે વિક્રમની બીજી સદીમાં દશપૂર્વધર શ્રી વજ્ર-

૧ “વૃત્તાદીનાં ચ પ્રતિપૃથિવિ પરિમાણં દેવેન્દ્રનરકેન્દ્રે પ્રપ-
ચિતમિતિ નેહ મૂયઃ પ્રપચ્ચતે, ગ્રન્થગૌરવમયાત્ ।”

इति मुद्रितसंग्रहणीटीका २६३ तमगाथावृत्तौ पृष्ठ-१०६ ॥

સ્વામિના પ્રશિષ્ય શ્રી ચંદ્રસૂરિ દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલ ચંદ્રકુલમાં
અનુક્રમે ૩૪ મી પાટે શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિ થયા. તેમના હાથે વિક્ર-
મની દશમી સદીમાં વડગચ્છ (વૃહદ્ગચ્છ) ની સ્થાપના થઈ. આ
ગચ્છમાં પ્રસ્તુત પ્રકરણની ટીકાના પ્રણેતા શ્રીમાન્ મુનિચંદ્રસૂરિ
થયા. જેમની જાતિ જન્મભૂમિ ઉમરનું પ્રમાણ આદિ અનેક બાળ-
તમાં કાંઈ માહિતી મળતી નથી. પણ તેમનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમ
સંવત્ ૧૧૭૮ માં થયાનું નિશ્ચિત પ્રમાણ ઉમળે છે. તેમની વિદ્વતા

૧ “શ્રીવજ્રસેના ૧૫૬ તતો વમૂવ કુલાનિ ચત્વારિ સુવિસ્તૃતાનિ ।
નાગેન્દ્રચાન્દ્રે અથ નૈર્વૃતં ચ વૈદ્યાધરં વાદિજસૂરિનામ્ના ॥૨૪॥
વિચિત્રશાલાકુલગચ્છમૂલં નૈકે વમૂવુર્ગુરવશ્ચ તેષુ ।

પ્રણમ્ય તાન્ ચન્દ્રકુલેઽથ સૂરીન્

સ્ત્રીમિ કાંશ્ચિત્ક્રમતો ગણેન્દ્રાન્ ॥ ૨૫ ॥

નચતુર્વર્ષેઽથ ૬૨૦ જિનાદિયં સ શ્રીવજ્રસેનોઽધિગતઃ શ્રેયેઽસ્તુ ।

શ્રીચન્દ્રસૂરિશ્ચ ૧૬ પદે તદીયેઽભવદ્ગુરુશ્ચન્દ્રકુલસ્ય મૂલમ્ ॥૨૬॥”

इति मुद्रितगुर्वाल्यां पृष्ठ-३।

૨ “ઉદ્યોતનઃ સૂરિ ૩૪ રવચહીનવિધાનદીવિશ્રમસિન્ધુનાથઃ ॥૪૫॥
ચતુર્નવત્યામ્યધિકૈઃ શરચ્છતૈઃ શ્રીવિક્રમાકાન્નવભિઃ સ સૂરિરાદ્ ।
પૂર્વાવનીતો વિહરન્નયાઽઽગમધાત્રાકૃતે તસ્ય ગિરેરુપત્યકામ્ ॥૫૩॥
ટેલીચેટકસીમસંસ્થિતવટસ્યાધઃ પૃથોસ્તત્ર સઃ

ગ્રાહ્તઃ શ્રેષ્ઠતમં મુહૂર્તમતુલં જ્ઞાત્વા તદાઽતિષ્ઠિપત્ ।

સૂરીન્ સૌવકુલોદયાય ભગવાનઘૌ જગુસ્ત્વેકકં

કેચિદ્ વૃદ્ધગણોઽભવદ્દટગણાભિલ્યસ્તદાદિ ૧૧૪ ત્વયમ્ ॥૫૪॥”

इति मुद्रितगुर्वावल्यां पृष्ठ-५।

૩ “અટહયેશમિતે ૧૧૭૮ઽબ્દે વિક્રમકાલાદિયં ગતો ભગવાન્ ।

શ્રીમુનિચન્દ્રમુનીન્દ્રો દદાતુ ભદ્રાણિ સંઘાય ॥૭૨॥”

इति मुद्रितगुर्वावल्यां पृष्ठ-७।

પ્રાદતા ગિરિપરિવાર આદિનો વિચાર કરતાં જેમ અગ્રદત્ત થાય છે કે-તેઓનું વય ૫૦-૬૦ વર્ષથી ઓછું ન હોવું જોઈએ. તેઓ-
શ્રી ભગવાન શ્રી મહાવીરજીવામિની ૩૬ મી પાઠે યજ્ઞેઃ શ્રી
સર્વદેવસૂરિયો ધુરંધર આઃ ૧આચાર્યો યયા તેમાંથી ત્રીજા
અને ૪૧ મી પાઠે ૧આચાર્ય યયા.

(સ) શ્રી મુનિચન્દ્રસૂરિ શ્રી વિનયચંદ્ર વાચકના ગિરિ-
દત્તા. ૩ તેઓશ્રી નેમિચંદ્રસૂરિને હાથે આચાર્યપદ મેળવી તેમના

૧. " તપોદિયાય નમસ્તામવસાયંદુ-

નિરતારવાહુતિધનો મુચતપ્રયત્નાઃ ।

શ્રીમદ્દેવેય દત્તિ સાધુપતિર્નમઃ ॥

પાદો નયાર્યે દય મહતર્મીનયેનુઃ । ૨ ।

તત્ત્વ શ્રીમદ્દોમહત્તેમિચન્દ્રાદયોદયપતઃ ।

અદ્યાયાદ્યામલાયાગઃ સુરમાતુરજનિભાઃ ॥ ૩ ॥

દત્તિ - પદેશમદ્વૈનિભાગે

પણ તેઓ વિશુદ્ધ ચારિત્રી અને પ્રણર તપસવી હતા. કારણ કે તેઓએ આગ્રહન સગળી વિકૃતિઓનો ત્યાગ કરેલો વિગેરે ગુણોથી તે સમયમાં તેઓ ગૌતમ તુલ્ય ગણાતા. વળી તેઓશ્રીએ પોતાના ઘણા ગુરૂ અંધવેને દીક્ષા આપી પઠન પાઠન કરાવી આચાર્યપદે સ્થાપિત કર્યા હતા.

(ગ) શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિની ૨૭ કૃતિઓ તો ઉપલબ્ધ છે. એ ઉપરાંત બીજી કૃતિઓ હોવાનો યોગ્ય સંભવ છે. તેઓની કૃતિઓ સ્વતંત્ર અને ટીકાત્મક એમ બે ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે.

(૧) સ્વતંત્ર—૧ અંગુલગિત્તરી ૨ આવશ્યકસમતિ ૩ વનસ્પતિસમતિ ૪ ગાથાકોશ ૫ અનુશાસનાંકુશકુલક, ૬ ઉપદેશામૃતકુલક ૭ ઉપદેશામૃતકુલક બીજું ૮ ઉપદેશપંચાશિકા ૯ ધર્મોપદેશકુલક ૧૦ ધર્મોપદેશકુલક બીજું ૧૧ પ્રાભાતિકસ્તુતિ સંસ્કૃત ૧૨ મોક્ષોપદેશપંચાશિકા ૧૩ રત્નત્રયકુલક ૧૪ શોકહરઉપદેશકુલક ૧૫ સમ્યક્ત્વોત્પાદ વિધિ ૧૬ સામાન્યગુણોપદેશકુલક ૧૭ હિતોપદેશકુલક ૧૮ કાલશતક ૧૯ મંડલવિચારકુલક ૨૦ દ્વાદશવર્ગ.

(૨) ટીકાત્મક—૧ લલિતવિસ્તરપંજિકા ૨ અનેકાન્તજ-

સૌવીરપાયીતિ તદેકવારિપાનાદ્ વિધિજ્ઞો ચિરુદં વખાર ।

જિનાગમામ્ભોનિધિધૌતવુદ્ધિર્યઃ શુદ્ધચારિત્રિપુ લબ્ધરેભઃ ॥૬૬॥

સંધિમ્મૌલિર્વિકૃતીઃ સમસ્તાસ્તત્યાજ દેહેડપ્યમમઃ સદા યઃ ।

વિદ્વદ્ધિનેયાલિવૃત્તપ્રભાવઃ પ્રભાગુણૌઘૈઃ કિલ ગૌતમાભઃ ॥૬૭॥

આનન્દસૂરિપ્રમુખા મુનીશ્વરાઃ

શ્લાઘ્યા ન કેષામિહ તસ્ય વન્ધવઃ ।

યે દોક્ષિતાઃ શ્રીમુનિચન્દ્રસૂરિણા

પ્રતિષ્ઠિતાઃ સૂરિપદે ચ શિક્ષિતાઃ ॥ ૭૧ ॥ ”

इति मुद्रितगुर्वावल्यं पृष्ठ ७ ।

કરી શકીએ. તેમ કરતાં આગળે અપૂર્ણતામાં પૂર્ણતા માનવાનો
 હોય કોર્ગો ગણાય. આ રીતે જોતાં ગમે તે વિચાર હોય તેનું મા
 મેળવવું અને તે સંબંધી જુદી જુદી માન્યતાઓ જાણી લેવી
 વિશેષ જિજ્ઞાસુનું પ્રાથમિક લક્ષણ હોવું જોઈએ. સ્વર્ગ અને નરકના
 કલ્પના માત્ર જૈન શાસ્ત્રમાં નથી દુનિયા ઉપરના પુનર્જન્મવા
 દરેક સંપ્રદાયે સ્વર્ગ અને નરકનું સામાન્ય તત્ત્વ સ્વીકારેલું છે
 તેથી તે સંબંધીની જૈન માન્યતા જોવા ઈચ્છનારને આ અંથ ખાસ
 ઉપયોગી છે. જૈનશાસ્ત્રના ખાસ અભ્યાસીઓને તો આ અંથમાંથી
 સ્વર્ગ નરકને લગતું જેટલું વર્ણન મળશે તેટલું ખીજે ક્યાંઈથી
 મળવું કઠણ છે. જેઓ સ્વર્ગ નરકની પુરાણગત વૈદિક તથા જૈન
 માહિતી ધરાવતા હોય તેઓને પણ ચરણામણી ખાતર તે વિષ
 યના બધા જૈનગ્રંથો જોવાનો શ્રમ આ એકજ અંથથી બચી શકે
 છે. દ્વિગંધર શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ પણ આ અંથથી ઘણું જાણ
 શકે છે. કારણ આ એકજ અંથના અવલોકનથી સ્વર્ગ નરક
 સંબંધી શ્રવેતાંબરીય સકલ શાસ્ત્રનું મંતવ્ય અનાયાસે જાણ
 શકાય છે. જૈન શાસ્ત્રના અધ્યાપકોને તો આ અંથ ઘણીજ નર્વ
 આબતો શિખવી શકે છે. તેથી આ અંથ કેટલો ઉપયોગી છે એ
 વાત દરેક વાચકને લક્ષમાં આવી શકશે. ઉપયોગીતાને આધાર
 અધિકારી ઉપર છે. જે વસ્તુ અમુક માટે બહુ ઉપયોગી હોય તે
 બીજા માટે ઉપયોગી ન પણ હોય તેથી કાંઈ તેની સામાન્ય ઉપ
 યોગીતા બાધિત થતી નથી.

આ રીતે જોતાં સ્વર્ગ અને નરકના વિશેષ જિજ્ઞાસુઓ માટે
 આ અંથ ખાસ ઉપયોગી જણાયાથી તેને પ્રકાશિત કરવા પ્રયાસ
 લીધેલો છે. સાથે સાથે એક પ્રાચીન અને અપૂર્વ અંથનો ઉદ્ધાર
 થઈ જાય છે.

પુસ્તક પ્રાપ્તિ—પ્રસ્તુત ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં રૂઝા એકજ હસ્ત લિખિત પ્રતિનો આગ્રય લીધેલો છે. કારણ કે અનેક સ્થળે શોધ કર્યા છતાં બીજી પ્રતિ મળી શકી નહીં. જે પ્રતિ મળી હતી તે પૂનાના ભાંડારકર ઇન્સ્ટિટ્યુટની છે. આ પ્રતિ શ્રીયુત-જિન-વિજયજી મારફતે મેળવી છે તે બદલ તે સંસ્થા અને શ્રીયુત-જિનવિજયજી એ બંનેનો આભાર માનીએ છીએ.

અંતિમ નિવેદન—અમને જે પ્રતિ મળી છે તેનાં ૧૦૨ પત્ર છે. ૧૩ ઇંચ લાંબી અને પાંચ ઇંચ પહોળી છે. તેના દરેક પેજમાં સત્તર લાઈનો આવેલી છે. આ પ્રતિ સુંદર જૈન લિપિથી લખાએલ છે. આ પ્રતિમાં ત્રણ ગ્રંથો લખેલા છે. તેમાં પત્ર ૧ થી ૪૩ સુધી શાસ્ત્રનાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે, ૪૩ થી ૬૪ સુધીમાં શ્રાવકધર્મવિધિ પ્રકરણવૃત્તિ અને ૬૪ થી ૧૦૨ સુધીમાં દેવેન્દ્રનરકેંદ્રકપ્રકરણ સંગ્રહ છે. આ પ્રતિની અંતિમ લાઈનનો કોઈએ નાશ કર્યો છે. નહીં તો પ્રતિ લખ્યાનો સંવત્ અને લેખકનું નામ ગામાદિ મળી આવવા સંભવ હતો. આ પ્રતિની નિધતિ અને લિપી ભેટાં ૪૦૦ વર્ષ પહેલાની હોવાનો સંભવ છે. આ પ્રતિ ઘણીજ અશુદ્ધ હતી. તેમજ ઘણે ઠેકાણે પાંદો પરાવર્તિત થએલા અને પાંદો પડી ગએલા હતા. જેના ઉપરથી પ્રસ્તુત પુસ્તકને શુદ્ધરૂપમાં મૂકવાનું કામ મહારા માટે ભે કે ઘણું દાણ હતું તથાપિ સહયોગિ મુનિની ખાસ સહાય મળવાથી આ પુસ્તક ઘણે ભાગે શુદ્ધરૂપમાં ગયું છે.

પુસ્તકનું સંશોધન કરતી વખતે બનતી કાળજી રાખ્યા છતાં કોઈ ત્રુટિ નહીં રહી હોય તેમજ અક્ષર યોજક કે દષ્ટિદોષથી કોઈ સ્થળે ભૂલ નહીં રહી હોય એમ કહી શકાય નહીં તેથી વિશેષ દર્શાવે! સંશોધન કરી દેશે એમ હાંસી વિરમું છું. લેખક—સ. પાદક.

દેવેન્દ્ર-નરકેન્દ્રક પ્રકરણનો વિષયાનુક્રમ.

ગાથા.

વિષય.

નરકેન્દ્ર પ્રકરણ.

- ૧ મંગળ અને અંગનું વક્તવ્ય.
- ૨-૧૩ રત્નપ્રભાદિ નરકમાં નરકેન્દ્રકોની સંખ્યા, તેનાં નામ અને એકંદર સંખ્યા.
- ૧૪-૧૯ દિશા અને વિદિશામાં રહેલ ઐશ્વિગત નરકવાસોનું ક્રમોત્ક્રમથી સંખ્યા પ્રમાણ.
- ૨૦-૨૪ સીમંતક આદિ નરકેન્દ્રકોની પૂર્વાદિ દિશામાં રહેલ ઐશ્વિગત આલ નરકવાસનાં નામો.
- ૨૫-૩૪ સીમંતક આદિ નરકેન્દ્રકોની પૂર્વાદિ દિશામાં રહેલ ઐશ્વિગત દ્વિતીયાદિ નરકવાસનાં નામો.
- ૩૫-૩૬ પ્રકીર્ણક નરકવાસનાં નામોનો નિર્દેશ.
- ૩૭-૩૮ નરકના પ્રસ્તટોની એકંદર સંખ્યા અને પ્રથમ પ્રસ્તટમાં રહેલ ઐશ્વિગત નરકવાસોનું પ્રમાણ.
- ૩૯-૪૨ રત્નપ્રભાદિ નરકના દ્વિતીયાદિ પ્રસ્તટોમાં રહેલ ઐશ્વિગત નરકવાસોની સંખ્યા જાણવાની રીત.
- ૪૩ પંકિતબદ્ધ નરકવાસની સંખ્યા ઉપરથી તેટલા નરકવાસો કર્મ નરકના કયા પ્રસ્તટમાં છે એ જાણવાની રીત.
- ૪૪-૪૮ સાતમી નરકના અપ્રતિષ્ઠાન પ્રસ્તટયો નરકવાસોની સંખ્યા જાણવાની રીત.
- ૪૯-૫૫ પ્રત્યેક તથા સમગ્ર નરકના પંકિતબદ્ધ નરકવાસો જાણવાની રીત.
- ૫૬-૬૫ રત્નપ્રભાદિ નરકમાં રહેલ પંકિતબદ્ધ તથા પંકિતબાહ્ય (પ્રકીર્ણક) નરકવાસોની લુપ્તી લુપ્તી સંખ્યા.
- ૬૬-૬૭ પ્રકીર્ણક તથા નરકવાસોનું સ્થાન.

- ૧૪૨-૧૪૫ વિદ્યાનાથ દેવલોકની પદ્ય દિશામાં પકિતગદ્ય સ્વર વિભાગ
૧૪૬ વિદ્યાનાથ દેવલોકની ગદ્ય દિશામાં સ્વર પકિતગદ્ય સ્વર
ના નામો / વિભાગ ગદ્ય દેવલોકની પુર્તિદિ
નામોનો નામ .
- ૧૪૭ પ્રકીર્ણક વિભાગના નામોનો નિર્દેશ.
- ૧૪૮-૧૫૧ વિદ્યાનાથ પદ્યગદ્યમાં પકિતગદ્ય નામ પ્રમાણપાત્રી કાર્ય
પદ્ય વિભાગના પ્રમાણ પદ્યગદ્યની રીત આદિ.
- ૧૫૨-૧૫૪ પ્રત્યેક વિભાગના પદ્યગદ્ય-પકિતગદ્ય વિભાગની
મળ્યા.
- ૧૫૫-૧૫૬ પ્રત્યેક વિભાગના પદ્યગદ્યમાં ૧૨ નામ પ્રકીર્ણક વિભાગ
જી નામગદ્યની રીત .
- ૧૫૭-૧૬૦ પ્રત્યેક વિભાગના આર્તિનામપ્રત્યેક ૧૨ નામ પ્રકીર્ણક વિ
મળ્યા.
- ૧૬૧-૧૬૩ ગદ્ય દેવલોકના આર્તિનામપ્રત્યેક પ્રકીર્ણક અને ઉપા
દર મળ્યા.
- ૧૬૪-૧૬૬ પ્રત્યેક પ્રમાણમાં નામ પ્રત્યેક દેવલોકમાં પકિતગદ્ય વિભા
ગપદ્યાદિનું પ્રમાણ પદ્યગદ્યની રીત.
- ૧૬૭-૨૦૬ પ્રત્યેક દેવલોકના આર્તિ વિભાગના પ્રમાણ.
- ૨૦૭-૨૦૮ સ્વ દેવલોકની એક દિશામાં સ્વર નેમજી મારે દિશામાં
પકિતગદ્ય પદ્યાદિ વિભાગનાં એકદર મળ્યા નામગદ્યની રી
તેની સંખ્યા.
- ૨૦૯-૨૧૪ સૌધર્મ હશાન સનતકુમાર અને માલેન્દ્ર દેવલોકમાં ને
જે ઉદગાં છે તેનો વિભાગ.
- ૨૧૫ છઠા આદિ દેવલોકના હવાનાં વિભાગોનો વિભાગ.
- ૨૧૬ સૌધર્મ હશાન દેવલોકના વિભાગોનો વિભાગનાર નિર્દેશ.
- ૨૧૭-૨૨૬ સૌધર્મ હશાનનાં પદ્યાદિ વિભાગનાં વિભાગનાર પ્રમાણ
ગદ્યની રીત અને તેની સંખ્યા.

- ૩૬૦-૩૬૧ દેવાગ્રિય દેવતા આયુષ્ય ઉત્પન્નો નમના દેવમાયુષ્યે નિરુપાસી રીત અને દેવમાયુષ્ય આદિ.
- ૩૬૨-૩૬૩ દેવાગ્રિયદેવતા આયુષ્ય (ધર્મોદયિ આદિ), મન્થન, માનવન ત્વં, ઉત્પન્ન, (રત્નાદ, વજ્ર), માન અને મંથ આદિનું નિરુપણ.
- ૩૬૪-૩૬૫ દેવાગ્રિયાના વિષય (આગતિ), ઉત્પન્ન, મન્થિમાયુ, અગત્ય ઉત્પન્ન, મંથનજી સંદેશન, મંથ, અગ્નિ, ઉત્પન્ન, અને આ-દ્યનું નિરુપણ.
- ૩૬૬-૩૬૭ દેવાગ્રિયાના ભેદમા, દર્શિ, જ્ઞાન, ઉત્પન્ન, મેન, મન્થદેવતા, વિદિય, માયા અને વર્ષદનું નિરુપણ.
- ૩૬૮-૩૬૯ દેવાગ્રિયાના વિષય (રાજગાર આદિ), પ્રતિગાર (પ્રેમ) આ-યુષ્ય, અવન (મરણ), ઉત્પન્નનું નિરુપણ.
- ૩૭૦-૩૭૧ રત્નપ્રભાદિ માન નરકોને કથનાથી શોધાન્તમાં રત્નોપતાં કા-નરકપુટી કયા દેવલોકમાં આવે પ્રભાદિ.
- ૩૭૨-૩૭૩ મૌલિમ્ આદિમાં દરેક પ્રત્યક્ષમાં જન્મન ઉત્પન્ન આયુષ્ય મળવાની રીત તથા તેનાં આયુષ્યનું નિરુપણ.
- ૩૭૪ ઉપસંહાર.

॥ अहम् ॥

न्यायाम्भोनिधिश्चैव द्विजयानन्दमूरिभ्यो नमः ।

श्रीमन्मुनिचन्द्रमूरिविरचितवृत्तिसमेतं

देवेन्द्र-नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

—❖(ॐ)❖—

(तत्र नरकेन्द्रप्रकरणम्)

पुण्येतराक्षयमधितकमपाकस्थानप्रपञ्चनपरं प्रमत्तं यन्म ।

आयोजनमिनिनलामृतदारिद्र्यो, वाग्विस्तग्नतयसा जगताम् वेदः ।

देवेन्द्रनरकेन्द्रान्वयमयन्निमुपक्रमे ।

किञ्चित्पुरुषदेवेन, स्वपन्नानुगृहीतये ॥ १ ॥

वाग्विस्तग्नतयसा, जगताम् वेदः ।

एतन् (एतन्) अन्तर्धानमिति, अन्तर्धानमिति ।

इति आचार्यः कथयन्तः कथयन्तः कथयन्तः कथयन्तः ।

नरकेन्द्रप्रकरणम् । नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

नरकेन्द्रप्रकरणम् । नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

नरकेन्द्रप्रकरणम् । नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

नरकेन्द्रप्रकरणम् । नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

नरकेन्द्रप्रकरणम् । नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

नरकेन्द्रप्रकरणम् । नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

(२)

मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

तथा च मङ्गलं प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यर्थं चाभिधेयं सामर्थ्योक्षितं प्रयोजनं संबन्धं
चोपदिदर्शयिषुरादावेवेमां गाथामाह—

सिद्धे निद्धंतरण, केवलवरनाणदंसणासमिद्धे ।

अभिवन्दिता सिरसा, विमाणगरइंदए वोच्छं ॥ १ ॥

‘सिद्धान्’ “पिबू शास्त्रे माङ्गल्ये च” इतिवचनाद् भवजलधि-
मध्यमज्जनजातसमुत्तारणप्रवणप्रवरप्रवहणप्रतिमप्रवचनानुशासकान् ई-
तिदुर्भिक्षमारिप्रभृतिविविधविप्लववारनिवारकातिशायिशुभानुभाववशेन
प्राप्तपरममङ्गलभावांश्चाहति इति, यद्वा “पिबू संराद्धौ” इतिवचनात्सि-
ध्यन्ति स्म—निष्ठितार्था अभूवन्निति सिद्धाः—शिवाचलारुजादिस्थानव-
र्तिनो जीवविशेषास्तान् । उभयानपि कीदृशान् ? इत्याह—‘निष्मा-
तरजसः’ नितरामपुनर्भविष्णुतया ध्मातं—ज्वलज्ज्वलनज्वालाकल्पावि-
कल्पशुद्धध्यानतो भस्मभावमापादितम्, एकत्र जीववमनरञ्जकत्वाद्रजो-
रागवेदनीयं कर्म तत्क्षयाक्षितक्षयत्वेन शेषघातिकर्म च, अन्यत्र च
जीवावगुण्डकत्वेन रजोरूपत्वाद्रजः—सर्वमपि कर्म यैस्ते तथा तान् ।
अथवा निर्गते—विनष्टे ध्वान्तरते—अज्ञानकामक्रीडालक्षणे सर्वदोषहेतू
येषां ते तथा तान् । केवले—ज्ञानान्तरविरहितत्वादसहाये वरे—क्षायि-
कत्वात्प्रधाने ये ज्ञानदर्शने—विशेषसामान्यावबोधरूपे ताभ्यां समृद्धाः—
सम्यग्बुद्धिमनुप्राप्ता ये ते तथा तान् । किम् ? इत्याह—‘अभिवन्द्य’
प्रणत्य ‘शिरसा’ मस्तकेन विमाननरकेन्द्रकान् ‘वक्ष्ये’ अभिधास्ये ।
विमानेन्द्रका नाम—उडुविमानादयः सर्वार्थसिद्धिविमानपर्यवसाना आव-
लिकाप्रविष्टविमानमालागणनामूलभूतत्वेन विमानेषु मध्ये इन्द्रा इवेन्द्रका
ऊर्ध्वलोकगता द्वापटिः, तदेकश्रेणिप्रतिवद्धतया चोपचारादन्यान्यप्या-

चलिकाप्रविष्टानि विमानानि विमानेन्द्रका इत्युच्यन्ते । एवं नरकेन्द्रका अपि सीमन्तकादयोऽप्रतिष्ठानान्ता अधोलोकगता एकोनपञ्चाशत्, तन्मूलकाश्चान्येऽप्यावलिकागता नरकावासा नरकेन्द्रका वाच्या इति । अत्र " सिद्धान्तभिवन्ध " इति मङ्गलमुक्तम्, सिद्धाभिवन्दनस्य सकला-कुशलकलापनिर्मूलोन्मूलनञ्जमत्वेन भावमङ्गलत्वात् । " विमाननरकेन्द्रान् चन्द्यै " इत्यनेन त्वभिधेयम्, तेषामेवात्राभिधातुमभिलषितत्वात् । संवन्ध-नवनिधानाभिधेयलक्षणोऽभिधेयनिर्देशेनैवावगत इति न साक्षादुक्तः । प्रयोजनं पुनः शास्त्रप्रणयनस्य परार्थतया प्रवृत्तत्वेन कर्तुरनन्तरं सत्त्वा-नुग्रहः, श्रोतुश्च प्रकरणार्थाधिगमः; परम्परं तूभयोरपि नमस्तातङ्गपङ्कवि-कलोऽपवर्गः, सकलस्यापि कुशलानुष्ठानस्य सिद्धिसौधरोहं प्रत्यवन्ध्य-कारणत्वादिति ॥ ६ ॥ नांप्रतं " यच्चार्चितं द्वयोः " इति न्याया-दिनानेन्द्रकाणां प्रधानमुपन्यामेऽपि गुणस्थानकानामिव हीनादिक्रमन्तः सर्वभाषाणां शास्त्रे प्रज्ञापनमिति नरकेन्द्रकानेव प्रधानतः प्रज्ञापयद्वाह—

द्वह तियत्रहिया एगाहिया य नव सत्त पंच तिय एगां ।

खरुंदण कसो त्वलु, ओसरमाणो उ तयणाई ॥ २ ॥

दश त्र्यधिका नरकेन्द्रकास्त्रयोदशेतिभावः, तथैकाधिका दशोत्प-
द्यन्ते एकादशेति, यावत् नव मत्त पञ्च त्रय एको नरकेन्द्रकः उक्तस्त्वपः,
एकारान्तताश्च “ए होइ अयांते” इति प्राकृतलक्षणवशात् । अयं च
‘क्रमः’ संख्यापरिपाटिलक्षणः ‘खलुः’ वाक्यालङ्कारे ‘अपसर्गश्च’ द्विक्रान्त्या
दीयमान एव । कीदृशः ? इत्याह—‘रत्नादिः’ पदेष्वेदोऽपि पदसमु-
दायोपचारात्मनाप्रथितोऽप्रकृतिकः । इदमुक्तं भवति—रत्नप्रभाप्रथित्यां त्र-
योदश नरकेन्द्रकाः, शर्कराप्रभापानेकादश, एवं पावतमस्तनःप्रभापा-

न्यादसंभ्रान्त इन्द्रकः ७ ॥१॥ विभ्रान्तश्च ८ तथा त्रस्तो ९, धर्मायां
प्रमितस्ततः १० । वभ्रान्तश्च ११ ए(वभ्रान्तश्चाथ)वक्रान्तो १२.
विक्रान्तश्च १३ त्रयोदशः ॥ २ ॥ " ॥५॥ अथ शर्कराप्रभायाम्—

धणिए थणिए य तद्वा, मणिए वणिए य होइ गायव्वे ।

घट्टे तद् संघट्टे, जिह्वे अबजिह्वए चेव ॥ ६ ॥

लोलै लोलावत्ते, तह्वे थणलोलुए य बोधव्वे ।

वीयाए पुट्ठीए, एकारस इंदया एते ॥ ७ ॥

स्तनितः १ स्तनकश्च २ तथा मनकः ३ वनकश्च ४ भवति ज्ञातव्यः ।
घट्टः ५ तथेति मनुच्चये महट्टः ६ जिह्वः ७ अपजिह्वः ८ चैवेति ॥६॥

लोलः ९ लोलावर्तः १० तथैव स्तनलोलुपश्च ११ बोद्धव्यः । द्विती-
यायां शर्कराप्रभायां पृथिव्यामेकादश 'इन्द्रकाः' नरकेन्द्रका एत इति ।
एतेऽप्यन्यत्र किञ्चित्तानभेदेनेत्यमवलोक्यन्ते, यथा—“ नरकः १
स्तनकश्चैव २, मनको ३ वनकस्तथा ४ । घाट ५ संघाटनामानौ ६,
जिह्वाव्यो ७ जिह्विकाभिधः ८ ॥ १ ॥ लोलश्च ९ लोलुपश्चापि १०,
नथान्त्यः स्तनलोलुपः ११ । दंशायामिन्द्रका ह्येते, जिह्वैरेकादशोदिताः
॥ २ ॥ ” इति ॥ ७ ॥ अथ बालुकाप्रभायाम्—

नत्तो नविन्नो नवणो, य नावणो पंचमो णिदाहो य ।

छट्ठो उग पज्जलिन्नो, उज्जलिन्नो सत्तमो खरन्नो ॥ ८ ॥

संजलिन्नो अट्ठमन्नो, संपज्जलिन्नो य णवमन्नो खरन्नो ।

नड्याए पुट्ठीए, एते णव होति खरइदा ॥ ९ ॥

नतः प्रथमः १ नपितो द्वितीयः २ तपनमृतीयः ३, 'चः' मनु-

(२)

मुनिवन्द्यभूमिगिरिवितपुनितमंग

मेको नरकेन्द्रक इति ॥२॥ साम्प्रतं प्रतिनरकप्रथिवि त्रयोदशादीन-
न्तरमेवोद्दिष्टान क्रमेण नरकेन्द्रकाग्रामग्राहमभिधित्सुगोशादशकमाह-

सीमंत उ न्य पद्मो, वीग्रो उग रोरु उ ति नायव्यो ।

भंतो उग न्य तडग्रो, चउन्यग्रो होड उभंतो ॥ ३ ॥

संभंतपसंभंतो, विभंतो चैव सत्तपो गारग्रो ।

अद्वमग्रो तत्तो पुग, गवमो मीड ति रोयव्यो ॥ ४ ॥

वकंतपवकंतो, विकंतो चैव रोरुग्रो गारग्रो ।

पद्माण पुढवीण, तेरस नरुंदया एते ॥ ५ ॥

‘सीमन्तकः’ सीमन्तकनामा ‘अत्र’ नरकेन्द्रकेषु मध्ये ‘प्रथमः’
आदिभूतः । ‘द्वितीयः’ द्वितीयसङ्ख्यास्थानवर्ती ‘पुनः’ विशेषणे
‘रोरुकः’ रोरुकनामा ज्ञातव्यः । भ्रान्तः पुनरत्र तृतीयः । चतुर्थकः
‘भवति’ सम्पद्यते उद्भान्त इति ॥ ३ ॥

संभ्रान्तः पञ्चमः, लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, ज्ञातव्य इत्युत्तरेण
योगः, एवं सर्वत्र । असंभ्रान्तः षष्ठः, विभ्रान्तश्चैव मतमः ‘नरकः’ इति
पदेकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारान्नरकेन्द्रकः । अष्टमकस्तप्तः, पुनर्नवनः
शीत इति ज्ञातव्यः ॥ ४ ॥

वक्रान्तो दशमः, लिङ्गव्यत्ययः प्राग्वत् । अवक्रान्त एकादशः,
विक्रान्तो द्वादशः, चैवेति समुच्चये, रोरुकस्त्रयोदशः ‘नरकः’ नरके-
न्द्रकः । एते च प्रथमायां प्रथिव्यां ‘त्रयोदश’ इति सङ्ख्या ‘नरकेन्द्रकाः’
महानगराकाराः छिटसत्त्वावामाः, ‘एते’ पूर्वोक्ता भवन्तीति । एत
एव किञ्चिन्नामपरावृत्त्यान्यत्रैवं दृश्यन्ते, यथा—“सीमन्तको मतः ?
पूर्वो, नरको २ रोरुकस्ततः ३ । भ्रान्तो ४ द्धान्तो ५ च संभ्रान्तः ६,

न्यादसंभ्रान्त इन्द्रकः ७ ॥६॥ विभ्रान्तश्च ८ तथा त्रस्तो ९, घर्मायां
त्रसितस्ततः १० । वभ्रान्तश्च ११ ए(वभ्रान्तश्चाथ)वक्रान्तो १२,
विक्रान्तश्च १३ त्रयोदशः ॥ २ ॥ " ॥५॥ अथ शर्कराप्रभायाम्—

थणिए थणए य तहा, मणए वणए य होइ णायव्वे ।

घट्टे तह संघट्टे, जिह्मे अवजिम्भए चेव ॥ ६ ॥

लोलो लोलावत्ते, तहेव थणलोलुए य वोधव्वे ।

वीयाए पुट्ठीए, एकारस इंदया एते ॥ ७ ॥

स्तनितः १ स्तनकश्च २ तथा मनकः ३ वनकश्च ४ भवति ज्ञातव्यः ।

घट्टः ५ तथेति ममुच्चये महट्टः ६ जिह्वः ७ अपजिह्वः ८ चैवेति ॥६॥

लोलः ९ लोलावतः १० तत्रैव स्तनलोलुपश्च ११ बोद्धव्यः । द्विती-

यायां शर्कराप्रभायां पृथिव्यामेकादश 'इन्द्रकाः' नरकेन्द्रका एत इति ।

एतेऽप्यन्यत्र किञ्चित्नामभेदेनेत्थमवलोक्यन्ते, यथा—“ नरकः १

स्तनकश्चैव २, मनको ३ वनकस्तथा ४ । घाट ५ मंघाटनामानौ ६,

जिह्वाभ्यो ७ जिह्विकाभिधः ८ ॥ १ ॥ लोलश्च ९ लोलुपश्चापि १०,

तथान्त्यः स्तनलोलुपः ११ । वंशायामिन्द्रका ह्येते, जिनेरेकादशोदिताः

॥ २ ॥ " इति ॥ ७ ॥ अथ बालुकाप्रभायाम्—

नत्तो नविञ्जो, नवणो, य नवणो पंचमो णिदाहो य ।

छट्ठो उणो पज्जलिञ्जो, उज्जलिञ्जो सत्तमो णारञ्जो ॥ ८ ॥

मंजलिञ्जो अट्ठमञ्जो, संपज्जलिञ्जो य णवमञ्जो णारञ्जो ।

तट्ठाए, पुट्ठीए, एते णव होति णारइदा ॥ ९ ॥

(६)

मुनिवन्द्यसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

चये, तापनश्चतुर्थः ४ पञ्चमो निदावश्च ५ षष्ठः पुनः प्रज्वलितः
उज्ज्वलितः सप्तमः ७ ' नरकः ' इति नरकेन्द्रकः ॥ ८ ॥

संज्वलितोऽष्टमकः ८ संप्रज्वलितश्च नवमको नरकः ९ । नृतीय
वाल्मुकाप्रभायां प्रथिव्यामेने भवन्ति नरकेन्द्रकाः । अन्यत्राप्य
थायि—“तप्तश्च तपितश्चान्यम् तपनम्नापन परः । पञ्चमश्च निदावश्च
षष्ठः प्रज्वलितो मतः ॥ १ ॥ तथैवोज्ज्वलितो ज्ञेयस्ततः संज्वलि
ऽष्टमः । संप्रज्वलित इत्यन्यन्तः । तीयाया नवेन्द्रकाः ॥ २ ॥ ”
॥ ९ ॥ अधुना पङ्कप्रभायाम—

आरे तारे मारे, वच्चे तमए य त्वे, तांति गायव्वे ।

खाडखडे य खडखडे, इन्दयगार, पा चउत्थीए ॥ १० ॥

आरः १ तारः २ मारः ३ वच्चे ४ तमकश्च ५ भवति ज्ञातव्यं

खाडखडश्च ६ खडखड ७ ' इन्द्रकनरक ' इति नरकेन्द्रकाश्चतुर्थ्या नर

प्रथिव्याम् । एतदेवान्यत्र किञ्चिद्विशेषेण त्वया नरकेन्द्रकाश्चतुर्थ्या नर

स्तारश्च मारश्च, वच्चेस्फक्तमकस्तथा । खण्डः खडखड ' सप्त, स्युश्चतुर्थ्या

नितीन्द्रकाः ॥ १ ॥ " इति ॥ १० ॥ धूमप्रभायां पुनः—

खाए तमए य तहा, भसे य अंधे य तह य तेमिसे य ।

एते पंचमपुढवीए पंच गारउंदया हांति ॥ ११ ॥

खादः १ तमकश्च २ तथा झषश्च ३ अन्धकश्च ४ तथा

तमिन्वः ५ ' च ' पूरणे । एते पञ्चमप्रथिव्यां पञ्च नरकेन्द्रका भवन्ति

एतदेव मविशेषमन्यत्राप्यवाचि— " तमो भ्रमो झषो- " तमिन्वः, तमिन्वः

श्रुत्यमी स्मृताः । इन्द्रका नगराकाराः, पञ्चम्यां पञ्चसंमि- ताः ॥ ११ ॥

इति ॥ ११ ॥ तमः प्रभामहातमः प्रभयोस्तु—

हिमवद्वललङ्के, तिरिगा य गारइंद्या उ छट्टीए ।

एको य सत्तमाए, बोधव्यो अप्पइड्डाणो ॥ १२ ॥

हिम १ वादेल २ लङ्काः ३, एकारः प्राकृतत्वेन । एते त्रयो
नरकेन्द्रकान्तु पठ्याम् । एकश्च सप्तम्यां बोधव्योऽप्रतिष्ठानो नरकेन्द्रक
इति । अन्यत्रान्युक्तम्—“हिम १ वादेल २ लङ्काम्बयः ३ पठ्या-
मपीन्द्रकाः । सप्तम्यामप्रतिष्ठानमेकमेवेन्द्रकं विदुः ॥ १ ॥ ” इति
॥ १२ ॥ इत्थं प्रतिप्रथिवि इन्द्रकाणां लब्धमीमन्तकाद्याग्यानां मंग्यां
नामानि चाभिधाय साम्प्रतं मवेमंग्यां पश्चानुपूर्वीक्रमं चाभिधिमुवाच—

एवं पुच्चगुपुर्व्याएँ इंद्या छोति अउगापगगानं ।

पन्छागुपुर्व्याए उगा, एगादि दुग्गन गिग्या ॥१३॥

‘ एवं ’ त्रयोदशभ्यो ह्यभ्यां ह्यभ्यां हीनतया याददन्त एक
इत्यनेन क्रमेण ‘ पूर्वाणुपूर्व्या ’ गन्प्रभाप्रभृतिलक्षणया ‘ इन्द्रका ’
मीमन्तकनरकेन्द्रकादयोऽप्रतिष्ठानादमाना ‘ भवन्ति ’ दर्शनमे, विद्यमानं
इत्याह—‘ एकोनपञ्चाशत् ’ एतेन हीना पञ्चाशदिति । ‘ पश्चानु-
पूर्व्या पुनः ’ तमातमप्रभापृथिवीप्रभृतिलक्षणया ‘ एकादश ’ एकादश
तया, रीतिशतः ? इत्याह—‘ छट्टीसत्त ’ ही छट्टीसत्त—छट्टी सत्तु से
तथा, ‘ गिग्या ’ निर्गतं—अप्येतं अय - एतत्फलं दर्शयेत्तमे नर-
केन्द्रका इति भावः । तदभा- एकादशमन्तक प्रभापृथु, त्रयोदशमन्तक
कात्, पञ्च पुनप्रभापृथु, एवं छट्टीसत्तु सत्तु यादवत्रयोदश मन्तकानात्,
एकादशैकोनपञ्चाशत् । अत्र च मीमन्तकनिर्गतेन, इमेन्द्रका-
श्रेयिण्यपि मन्तकानादमाना प्रभापृथु अर्धेन्द्रकात् एकादशमन्तक
तया मन्तका इति ॥ १३ ॥ इत्यभिधुहपुच्यता अतिष्ठ इमेव विष्-

हिमवदलललके, तिरिण य गारइंदया उ छट्टीए ।

एको य सत्तमाए, बोधव्वो अप्पइट्ठाणो ॥ १२ ॥

हिम १ वार्दल २ लल्लकाः ३, एकारः प्राकृतत्वेन । एते त्रयो रकेन्द्रकास्तु षष्ठ्याम् । एकश्च सप्तम्यां बोद्धव्योऽप्रतिष्ठानो नरकेन्द्रक-
ति । अन्यत्राप्युक्तम्—“हिम १ वार्दल २ लल्लकास्त्रयः ३ षष्ठ्या-
पीन्द्रकाः । सप्तम्यामप्रतिष्ठानमेकमेवेन्द्रकं विदुः ॥ १ ॥ ” इति
॥ १२ ॥ इत्थं प्रतिष्ठिवि इन्द्रकाणां लब्धसीमन्तकाद्याख्यानां संख्यां
तामांनि चाभिधाय साम्प्रतं सर्वसंख्यां पश्चानुपूर्वीक्रमं चाभिधित्सुराह—

एवं पुव्वणुपुव्वीएँ इंदया होंति अउणपणणासं ।

पच्छाणुपुव्विए उण, एगादि दुरुत्तरा गिरया ॥ १३ ॥

‘ एवं ’ त्रयोदशभ्यो द्वाभ्यां द्वाभ्यां हीनतया यावदन्त एक
इत्यनेन क्रमेण ‘ पूर्वानुपूर्व्या ’ रत्नप्रभाप्रभृतिलक्षणया ‘ इन्द्रकाः ’
सीमन्तकनरकेन्द्रकादयोऽप्रतिष्ठानावसानाः ‘ भवन्ति ’ वर्तन्ते, कियन्तः ?
इत्याह—‘ एकोनपञ्चाशत् ’ एकेन हीना पञ्चाशदिति । ‘ पश्चानु-
पूर्व्या पुनः ’ तमस्तमःप्रभाप्रभृतिलक्षणया ‘ एकादयः ’ एकप्रभृ-
तयः, कीदृशाः ? इत्याह—‘ द्व्युत्तराः ’ द्वौ द्वावुत्तरौ—वृद्धौ येषु नै
तथा, ‘ निरयाः ’ निर्गतं—अपोढं अयः—इष्टफलं कर्म येभ्यस्ते तथा नर-
केन्द्रका इति भावः । तद्यथा—एकस्तमस्तमःप्रभायाम्, त्रयस्तमःप्रभा-
याम्, पञ्च धूमप्रभायाम्, एवं द्व्युत्तरवृद्ध्या यावत्त्रयोदश रत्नप्रभायाम्,
एवमप्येकोनपञ्चाशत् । अत्र च सीमन्तकादिनरकेन्द्रकसंबन्धात्मन-
श्रेणिव्यवस्थितनरकावासरूपाः प्रस्तटा अप्येतन्नामान एतत्संख्याश्च
वगन्तव्या इति ॥ १३ ॥ इत्थमिन्द्रकप्ररूपणां प्रतिपाद्य क्रमेण

विदिक्षु चावलिकाप्रमाणं प्रमाणतो गणनाप्रमाणतश्च प्रतिपादयन् गाथा-
द्वयमाह—

एगूणपन्नगिरया, सेढी सीमंतगस्स पुव्वेण ।

उत्तरओ अवरेण य, दादिणओ चैव बोधव्वा ॥ १४ ॥

एकोनपञ्चाशन्निरया 'श्रेणिः' पङ्क्तिः 'सीमन्तकस्य' इति विभक्ति-
व्यत्ययात् सीमन्तकात् नारकावासात् 'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि 'उत्त-
रतः' उत्तरस्यां दिशि 'अपरेण च' अपरस्यां दिशि 'दक्षिणतश्चैव'
दक्षिणस्यां च दिशि 'बोधव्याः' एकोनपञ्चाशन्निरया प्रत्येकं श्रेणि-
ज्ञातव्या इति ॥ १४ ॥

अडयालीसं गिरया, सेढी सीमंतगस्स बोधव्वा ।

पुव्वुत्तरेण गिरया, एवं सेसासु विदिसासु ॥ १५ ॥

अष्टचत्वारिंशत् 'निरयाः' नारकावासाः, किम्? इत्याह—'श्रेणिः'
पङ्क्तिः 'सीमन्तकस्य' इति सीमन्तकाद् रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तटप्रथमनरका-
वासान्तमवधीकृत्येत्यर्थः, विभक्तिव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, 'बोधव्याः'
विज्ञेयाः 'पूर्वोत्तरेण' पूर्वोत्तरस्यां दिशि १ ईशानकोणयित्यर्थः ।
अतिदेशमाह—'निरयाः' उक्तलक्षणाः 'एवं' अनेन प्रकारेणाष्टच-
त्वारिंशल्लक्षणेन 'शेषासु' उत्तरपश्चिमा २ पश्चिमदक्षिणा ३ दक्षि-
णपूर्वालक्षणासु ४ विदिक्षु श्रेणयो भवन्ति । अत्र चैकोनपञ्चाशदष्टच-
त्वारिंशल्लक्षणं प्रमाणप्रमाणम्, प्रत्येकं ताश्चतस्र इति गणनाप्रमाणम-
वगन्तव्यमिति ॥ १५ ॥ एवं दिक्षु विदिक्षु च प्रतिप्रस्तटं श्रेणीषु
प्रवृत्तासु सर्वपर्यन्तवर्तिनि प्रस्तटे यत्संपन्नं तदाह—

नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

श्लोकः ॥ १५ ॥

श्रीकान्ते, (राजपुत्रात्ता.)

पर्यटकपाचकः ४२ घातकः ४३ च तथैव स्फुटितः ४४ वोद्धव्यः ।
कालः ४५ क्षारश्च ४६ तथा लोलः ४७ तथा लोलपाक्षश्च ४८ ।
अत्र च गाथापञ्चके चादयः शब्दाः कचिद्गाथापूरणफलाः कचित्समुच्च-
यार्थाश्च व्यन्येया इति ॥ ३० ॥ एवं पूर्वदिक्श्रेणिनरकावामनामानि
निर्दिश्य प्रस्तुते योजयन् शेरदिग्दर्शनेऽपि निवृत्तान्ताभिधानायाह—

एवं पुरन्धिनाण, दिग्नाण निर्याण नामनिर्देशो ।

सीमंतगमेदीनु उ, नेतानु इमं क्रमं जाण ॥ ३१ ॥

‘एवम्’ उक्तक्रमेण ‘पौन्य’या’ पूर्वस्यां दिशि निरयाणां नाम-
निर्देश अवलिकाप्रविष्टानां कृत् । ‘सीमन्तकश्रेणिषु तु’ सीमन्त-
काम्पवृत्तानु श्रेणीषु पुनः ‘गोपानु’ उत्तरपश्चिमदक्षिणदिग्भागव्यव-
स्थितानु ‘इमं’ वक्ष्यमाणं ‘क्रमं’ परिगृहि जानीहीति ॥ ३१ ॥ यथा—

मज्झा उत्तग्गामे, आवत्ता अवग्गो मुण्यव्वा ।

मिद्धा दाहिणापामे, पूर्व्विद्धाअं विभइयव्वा ॥ ३२ ॥

‘मध्य’ मध्यशब्दोपपन्न उत्तग्गार्धे विलयविलात्मप्रभृतयो नर-
कावामा अवलिकाप्रविष्टा विन्ये । त एव ‘आवर्त्ताः’ आवर्त्तोपपदाः
‘अवग्ग’ ‘अवग्ग’ दिशि मुण्यव्वा । तथा ‘शिष्टाः’ इति शिष्ट-
शब्दोपपदाः विलयप्रभृतयो एव दक्षिणार्धे, किमुक्तं भवति ?—पौर-
न्यानु नरकावाममहात्मा इत्युच्यते (इत्थं त्रिः) ‘विभक्तव्याः’
नामान्यपेक्षा च अत्र शेरदिग्दर्शिनो विभागवन्तो विधेया नरका-
वामा । इदमुक्तं भवति पूर्व्वस्यां विलयो विलात्मा स्तनितः, एवमव-
शिष्टनामानोऽष्टचत्वारिंशदपि नरका वाच्याः । उत्तग्ग्यां पुनर्मध्यविलयो
मध्यविलात्मा नव्यस्तनित इत्यदि । अपग्ग्यामावर्त्तविलय आवर्त्तवि-

तत्तत्रावलिकागतनरकावासप्रमाणं भवति । एवं तावन्नेयं यावदप्रतिष्ठान-
प्रस्तटेऽवशिष्टाः पञ्च नरकावासा इति ॥ ४० ॥ एवं सीमन्तकादधस्ता-
दिष्टप्रतरगतावलिकानरकावासप्रमाणं प्रतिपाद्य संप्रत्यप्रतिष्ठानाद्ध्वं तत्प्र-
तिपादयन्नाह—

जडमं इच्छसि सेणिं, उवरिमहुत्तो उ ठावए तडमं ।

सा सेढी रुवूणा, अट्टगुणं सपंचगं पयरं ॥ ४१ ॥

‘जडमं’ ति यत्प्रमाणां ‘इच्छसि’ वाञ्छसि’ ज्ञातुम्, काम् ?
इत्याह—‘श्रेणिं’ श्रेणिगतनरकावासप्रमाणवत्तया प्रस्तटं ‘उवरिमहु-
त्तो उ’ ति ऊर्ध्वाभिमुखं पुनः ‘स्थापयेः’ न्यसेः त्वं ‘तडमं’ ति
तत्प्रमाणाम्, ततः सा ‘श्रेणिः’ प्रतरप्रमाणरूपा रूपोनाऽष्टगुणा ‘स
पञ्चगं’ ति सपञ्चका ‘प्रतरं’ प्रतरगतावलिकानरकावासप्रमाणं जा-
नीहि । यथा—अप्रतिष्ठानादुपरि द्वितीयप्रस्तटो द्विरूपः स्थाप्यते, स
चैकोनः सञ्जात एककः, तस्मिन्नष्टगुणे सपञ्चके च जातं प्रकृतं प्रस्तट-
नरकावासप्रमाणं त्रयोदश । एवं सर्वत्र, यावत्सीमन्तके त्रीणि शतान्ये-
कोननवतानि नरकावासानामिति ॥ ४१ ॥ सांप्रतं “नरइंदयम्मि जो
जम्मि” इत्यादि (३९-४०) गाथाद्वयोक्तमेवार्थं प्रत्येकं रत्नप्रभादि-
ष्टव्याश्रयेणाह—

रुवूणामिट्टपयरं, अट्टगुणं पढमपत्यडग्गाओ ।

सोहेत्तु जमवसेसं, गिरयणं रयणमाईणं ॥ ४२ ॥

‘रूपोऽनं’ रूपहीनम् ‘इष्टप्रतरं’ इष्टप्रतरसंख्यां त्रयोदशैकादशन-
वाद्यन्तर्गतम्, किम् ? इत्याह—अष्टगुणं सन्तं ‘प्रथमप्रस्तटाग्रात्’ प्रथम-
प्रस्तटगतावलिकाप्रविष्टनरकावासप्रमाणात् ‘सोहेत्तु’ ति अपनीय यद-

पञ्चाशत्तमः प्रस्तटः । तत्र किल पञ्च नरकावासाः, तेषु प्रथमप्रस्तटा-
ग्राच्छोषितेषु शेषं त्रीणि शतानि चतुरशीत्यधिकानि, तेषु चाष्टाभि-
र्विभक्तेषु लब्धाऽष्टचत्वारिंशद्रूपाधिका कृता संजाता एकोनपञ्चाशत्
४९, सा चेष्टप्रतरप्रमाणं भवतीति ॥ ४३ ॥ संप्रत्यप्रतिष्ठानादूर्ध्वमुखं
प्रस्तुतप्रस्तटप्रमाणानयनार्यैवाह—

गिरयगे पंचूणे, अष्टविभक्तमि रूढसहियमि ।

हंडा वियाण पयरं, तं पि य रूवृणयं सोहे ॥ ४४ ॥

‘निरयाग्रे’ नरकप्रमाणे कस्मिंश्चिद् दृष्टे ततः ‘पञ्चोने’ पञ्चभिरूने
कृते ‘अष्टविभक्ते’ अष्टभिर्हृतभागे यद्द्वयं तस्मिन् रूपसहिते सति
‘अधस्तात्’ तलभागात् ‘विजानीहि’ अवबुध्यस्व ‘प्रतरं’ इष्टप्रत-
रसंख्यामूर्ध्वं सीमन्तकनरकावासं यावत् । इत्थमधस्तात्प्रतरप्रमाणानयनं
प्रतिपाद्योपरिष्ठादपि भङ्गचन्तरेण तत्प्रतिपादयन्नाह—‘तदपि च’ तदेव
प्रतरप्रमाणं पूर्वप्रकारलब्धं ‘रूपोनकं’ रूपमात्रहीनं ‘शोधयेत्’ अप-
नयेत्, प्रतरप्रमाणादौघिकादेकोनपञ्चाशद्वक्षणादिति गम्यते । ततो यत्त-
त्रावशिष्टं तदुपरितनभागादधोभिमुखं प्रतरप्रमाणं भवति । यथा—नर-
काग्रेऽप्रतिष्ठानप्रस्तटसंवन्धिनि पञ्चकलक्षणे पञ्चोने कृते स्थितं शून्यम्,
तस्मिन्नष्टाभिर्विभक्ते “स्वस्य गुणनादिके स्वम्” इति वचनात् लब्धं
शून्यमेव, तस्मिन् रूपसहिते जात एककः, अधस्तादूर्ध्वक्रमापेक्षयाऽप्रति-
ष्ठानः प्रथमः प्रस्तटो भवतीत्यर्थः । एवं तावन्नेयं यावन्नरकाग्रे सीमन्त-
कनरकप्रस्तटसंवन्धिनि पञ्चोने कृते सत्यष्टाभिर्विभक्ते लब्धाष्टचत्वारिं-
शत्, तस्यामेककमहितायां जातेकोनपञ्चाशत्, तावत्तिथोऽप्रतिष्ठानात्सी-
मन्तकप्रस्तटो भवति । यदा तदेव प्रस्तटप्रमाणमुपरिष्ठादधोमुखं वि-

वक्ष्यते तदानन्तरकरणलब्धमेव प्रमाणं रूपोऽनं सच्छोधयेदेकोनपञ्चाश-
छक्षणात्सर्वप्रतिप्रमाणात्, ततो यत्तत्रावशिष्टं तत्प्रतिप्रमाणं भवति ।
यथा—अप्रतिष्ठानप्रस्तुतप्रमाणमेककलक्षणम्, तच्च रूपोऽनं संजातं जू-
न्यन्, तस्मिन्नेकोनपञ्चाशतः शोधिते “राशिरविकृतः स्वयोजनापगते”
इति वचनात् स्थिता एकोनपञ्चाशदेव, ततश्च सीमन्तकादप्रतिष्ठान-
स्तावत्स्थितो भवति । एवं तावन्नेयं यावदेकोनपञ्चाशद् रूपोऽना जाता
अष्टचत्वारिंशत्, तस्यां सर्वप्रतिप्रमाणाच्छोधितायामवशिष्ट एकः, तत्प्र-
माणः सीमन्तकः प्रतरो भवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ अथैकोनपञ्चाशति नरकप्र-
स्तुतेऽन्तिमधनसर्वधने येन करणेनागच्छतस्तत्सिद्धये परिभाषामाह—

पञ्चैव हवद् आई, अष्टैव य उत्तरं मुण्यत्वं ।

अष्टाणापराणां गच्छो, शारयावलि त(इ)त्तिया चैव ॥४५॥

पञ्चैव नरकावासाः ‘भवन्ति’ संपद्यन्ते ‘आदिः’ मूलम् । अप्रति-
ष्ठानादूर्ध्वं नरकावासवृद्धिचिन्तायां ‘अष्टैव च’ अष्टप्रमाणमेव ‘उत्तरं’
प्रतिप्रतरं नरकावासवृद्धिलक्षणं ‘मुणितव्यं’ ज्ञातव्यम्, तर्धैकोनपञ्चा-
शद् ‘गच्छः’ सर्वप्रतिप्रमाणलक्षण इत्युच्यते । तथा ‘नरकावलयः’
नरकश्रेणय एकैकस्यां दिशि सप्तस्वपि नरकपृथ्वीषु ‘इत्युच्यते’ एको-
नपञ्चाशत्प्रमाणा एव, स्वरूपज्ञापनमेतदामामिति ॥ ४५ ॥ इदानीं
करणमुच्यते—

गच्छुत्तरसंवन्ने, उत्तररीणाम्नि पवित्रवेयाई ।

अन्तिमधनमाइजुयं, गच्छद्गुणं तु सज्जधणं ॥ ४६ ॥

आदिः ५ उत्तरं ८ गच्छः ४६ । ततः गच्छोत्तरयोः ‘संजग्ने’
अभ्यासे जातानि त्रीणि शतानि द्विन्वत्यधिकानि ३९२, तत्र गच्छो

उत्तरं ८, त्रयोदश प्रस्तव्य गच्छः १६, ततो गच्छोत्तरयोः संवर्गे जातं चतुर्दशं शतम् १०४, तन्मिन्नुत्तरहीने षण्णवतिप्रमाणे कृते आदिना त्रिनवत्यधिकद्विंशतप्रमाणेन युक्ते मति लब्धं सीमन्तकथनमिदम्—
३८६ । यदा अत एव गशोः प्रथमदृष्ट्या सर्वधनमातेतुमिष्यते तदासौ राशिगदियुक्तो विधीयते जातं ६८२, ततो गच्छन्य त्रयो-
दशलक्षणन्यार्द्धाभावादुक्त एव राशिगर्द्धाक्रियते जातं ३४१, तन्मिन् गच्छे गुणिने लब्धं सर्वधनं ४४३३ । एवं शर्कगप्रभादिष्वपि आदि-
प्रमाणं गच्छप्रमाणं च विज्ञाय पूर्वक्रमेणान्तिमधनं च स्वयमेवाम्यूह्य वाच्यमिति ॥ ४७ ॥ सांप्रतन्नाद्युत्तरगच्छक्रमेणैवान्त्यमव्यमसर्वधनानि यथा ज्ञायन्ते तथा करणमाह—

गच्छगुरुमुत्तरं उन्मूलिण्यं आइसद्वियमंनथगां ।

आदिहयदं मज्जिमथगां तु गच्छाहयं सत्त्वं ॥४८॥

उत्तरगुणं गच्छान्यस्तं 'उत्तरं' उक्तरूपमेव क्रियते, तन्मन्तदेव 'उत्तरं' उत्तरप्रमाणराशिनोनीकृतं सद्यदा 'आदिमहितं' आदि-
विधीयते तदा 'अन्त्यधनं' पर्यन्तवर्तिप्रतरनकायाम-
तथा 'आदिमुत्तरां' तन्मिवादिमुक्तस्य यदङ्कं दत्तम्,
—'अन्त्यधनं' अन्त्यवर्तिप्रतरनकायाम् भवति । तु-
गच्छाहयं नित्यस्यानन्तं द्रष्टव्यं, ततश्च अन्त्यधनमेव
गच्छान्यस्तं पुनः 'सर्वं' इति सर्वधनं गच्छति ।

तत्कान्त्यराशधनेन गुणितमुत्तरगच्छलक्षणं जातं ३४

उत्तरहीने षण्णवत्यधिकद्विंशतिं च क्रियते तदा जातमिदं

तदेव अन्त्यधनम् । यदा अन्त्यमेव राशिगदियुक्तोऽर्द्धाकृतस्य

‘उत्तरहीने’ उत्तरेण—अष्टरूपेण हीने सति ‘प्रक्षिपेत्’ न्यसेत्
 ‘आदिं’ पञ्चकरूपम्, ततो जातमिदम् ३८९, तदिदं ‘अन्तिमधनं’
 सीमन्ताख्यपर्यन्तप्रस्तटनरकावासप्रमाणं संपद्यते । यदा त्वन्त्यधनमेव
 ‘आदियुतं’ मूलसमेतं चतुर्णवतित्रिशतप्रमाणं सत् ‘गच्छार्द्धगुणं तु’
 गच्छस्यैकोनपञ्चाशद्विंशत्यार्द्धेन—दलेन संगुणितं पुनः क्रियते तदा
 ‘सर्वधनं’ सर्वप्रस्तटनरकावासप्रमाणं भवतीति ॥ ४६ ॥ “गच्छार्द्ध-
 संगुणं” इत्युक्तम्, अयं च गच्छो विषमपदव्यवस्थितत्वेनार्द्धेन विभक्तुं
 [न] शक्यते, अतः किं कर्तव्यम्? इत्याह—

जो गच्छु न देअद्धं, तस्स उ रासीएँ गिरिहऊणाद्धं ।

गच्छगुणां सञ्चभ्राणां, एवं सत्तगह वि करेज्जा ॥ ४७ ॥

यो ‘गच्छः’ एकोनपञ्चाशद्विंशत्यार्द्धेन ‘न’ नैव ‘दत्ते’ प्रयच्छति
 ‘अर्द्धं’ द्विभागरूपं ‘तस्य तु’ गच्छस्य पुनः संवन्धिनः ‘राशेः’
 गुण्यस्य ‘गृहीत्वा’ आदाय ‘अर्द्धं’ उक्तलक्षणं ‘गच्छगुणं’ कुर्यात्
 ततः सर्वधनं भवति । यथा—एकोनपञ्चाशद्विंशत्यार्द्धेन गच्छेऽर्द्धमददाने तेन
 यो राशिर्गुणयितुमिष्टः चतुर्णवतशतत्रयमानः ३९४, तस्यार्द्धं सप्तनव-
 त्यधिकशतमानं १९७ गृहीत्वा गच्छेनैकोनपञ्चाशद्विंशत्यार्द्धेन गुण्यते जा-
 तानि षण्णवतिशतानि त्रिपञ्चाशदधिकानि ९६९३, एतच्च सर्वधन-
 प्रमाणमिति । एवमविभागेनावलिकाप्रविष्टनरकावासप्रमाणं प्रतिपाद्य
 सांप्रतं प्रतिपृथिवि तदेवातिदिशन्नाह—‘एवं’ सामान्यन्यायेन ‘सप्ता-
 नामपि’ रत्नप्रभादीनां पृथ्वीनां प्रत्येकं करणं ‘कुर्याद्’ विदधीत,
 ततश्चान्तिमधनं सर्वधनं चागच्छति । यथा—रत्नप्रभायां पर्यन्तप्रस्तटे
 आवलिकागतनरकावासप्रमाणं द्वे शते त्रिनवते २९३ एष किलादि;

उत्तरं ८, त्रयोदश प्रस्तया गच्छः १३, ततो गच्छोत्तरयोः संवर्गे जातं चतुरत्तरं शतम् १०४, तस्मिन्नुत्तरहीने षण्णवत्तिप्रमाणे कृते आदिना त्रिनवत्यधिकद्विशतप्रमाणेन युक्ते सति लब्धं सीमन्तकधनमिदम्— ३८९ । यदा अत एव राशेः प्रथमष्टव्याः सर्वधनमानेऽतुमिष्यते तदासौ राशिरादियुक्तो विधीयते जातं ६८२, ततो गच्छस्य त्रयोदशलक्षणस्यार्द्धभावादुक्त एव राशिरर्द्धक्रियते जातं ३४१, तस्मिन् गच्छे गुणिते लब्धं सर्वधनं ४४३३ । एवं शर्कराप्रभादिष्वपि आदिप्रमाणं गच्छप्रमाणं च विज्ञाय पूर्वक्रमेणान्तिमधनं च स्वयमेवाभ्यूह्य वाच्यमिति ॥ ४७ ॥ मांप्रतमाद्युत्तरगच्छक्रमेणैवान्त्यमध्यमसर्वधनानि यथा ज्ञायन्ते तथा करणमाह—

गच्छगुणमुत्तरं उत्तरगुणं त्रयसहस्रमंतधरां ।

आदिजुयद्धं मज्जिमधरां तु गच्छाहयं सत्त्वं ॥४८॥

‘गच्छगुणं’ गच्छाभ्यन्तं ‘उत्तरं’ उक्तरूपमेव क्रियते, ततन्तदेव ‘उत्तरोनितं’ उत्तप्रमाणराशिनोनीकृतं मधदा ‘आदिसहितं’ आदि-राशिना युक्तं विधीयते तदा ‘अन्त्यधनं’ पर्यन्तवर्तिप्रतरनगरकावाम-प्रमाणं भवति । तथा ‘आदियुतार्द्धं’ तस्यैवादियुक्तस्य यद्वर्द्धं दत्तम्, तत्किम् ? इत्याह—‘मध्यमधनं’ मध्यवर्तिप्रतनगरकाग्रं भवति । तु-गच्छो भित्तक्रमे गच्छाहतमित्यन्यान्तरं द्रष्टव्यः, ततश्च मध्यमधनमेव ‘गच्छाहतं तु’ गच्छाभ्यन्तं पुनः ‘सर्वं’ इति सर्वधनं भवति । यथा—गच्छेनेकोनपञ्चाशद्वर्द्धेन गुणितमुत्तगच्छलक्षणं जातं ३९२, यदे-तदेवोत्तरहीनं पञ्चकलक्षणादिसहितं च क्रियते तदा जातमिदं ३८९, एतदेव चान्त्यधनम् । यदा अयमेव राशिरादियुक्तोऽर्द्धकृतस्तदा जात-

‘उत्तरहीने’ उत्तरेण—अष्टरूपेण हीने सति ‘प्रक्षिपेत्’ न्यसेत्
 ‘आदिं’ पञ्चकरूपम्, ततो जातमिदम् ३८९, तदिदं ‘अन्तिमधनं’
 सीमन्ताख्यपर्यन्तप्रस्तटनरकावासप्रमाणं संपद्यते । यदा त्वन्त्यधनमेव
 ‘आदियुतं’ मूलसमेतं चतुर्णवतित्रिशतप्रमाणं सत् ‘गच्छार्द्धगुणं तु’
 गच्छस्यैकोनपञ्चाशल्लक्षणस्यार्द्धेन—दलेन संगुणितं पुनः क्रियते तदा
 ‘सर्वधनं’ सर्वप्रस्तटनरकावासप्रमाणं भवतीति ॥ ४६ ॥ “गच्छार्द्ध-
 संगुणं” इत्युक्तम्. अयं च गच्छो विषमपदव्यवस्थितत्वेनार्द्धेन विभक्तुं
 [न] शक्यते, अतः किं कर्तव्यम्? इत्याह—

जो गच्छु न देअद्धं, तस्स उ रासीएँ गिरिहऊणद्धं ।

गच्छगुणां सव्वधणां, एवं सत्तराह वि करेज्जा ॥ ४७ ॥

यो ‘गच्छः’ एकोनपञ्चाशल्लक्षणः ‘न’ नैव ‘दत्ते’ प्रयच्छति
 ‘अर्द्धं’ द्विभागरूपं ‘तस्य तु’ गच्छस्य पुनः संवन्धिनः ‘राशेः’
 गुण्यस्य ‘गृहीत्वा’ आदाय ‘अर्द्धं’ उक्तलक्षणं ‘गच्छगुणं’ कुर्यात्
 ततः सर्वधनं भवति । यथा—एकोनपञ्चाशल्लक्षणे गच्छेऽर्द्धमददाने तेन
 यो राशिर्गुणयितुमिष्टः चतुर्णवतशतत्रयमानः ३९४, तस्यार्द्धं सप्तनव-
 त्यधिकशतमानं १९७ गृहीत्वा गच्छेनैकोनपञ्चाशल्लक्षणेन गुण्यते जा-
 तानि षण्णवतिशतानि त्रिपञ्चाशदधिकानि ९६९३, एतच्च सर्वधन-
 प्रमाणमिति । एवमविभागेनावलिकाप्रविष्टनरकावासप्रमाणं प्रतिपाद्य
 सांप्रतं प्रतिप्रथिवि तदेवातिदिशन्नाह—‘एवं’ सामान्यन्यायेन ‘सप्ता-
 नामपि’ रत्नप्रभादीनां पृथ्वीनां प्रत्येकं करणं ‘कुर्याद’ विदधीत,
 ततश्चांन्तिमधनं सर्वधनं चागच्छति । यथा—रत्नप्रभायां पर्यन्तप्रस्तटे
 आवलिकागतनरकावासप्रमाणं द्वे शते त्रिनवते २९३ एष किलादिः,

उत्तरं ८, त्रयोदश प्रस्तथा गच्छः १३, ततो गच्छोत्तरयोः संवर्गे जातं चतुरस्तरं शतम् १०४, तस्मिन्नुत्तरहीने षण्णवतिप्रमाणे कृते आदिना त्रिनवत्यधिकद्विशतप्रमाणेन युक्ते सति लब्धं सीमन्तकधनमिदम्— ३८९ । यदा अत एव राशेः प्रथमष्टय्याः सर्वधनमानेतुमिष्यते तदासौ राशिरादियुक्तो विधीयते जातं ६८२, ततो गच्छस्य त्रयोदशलक्षणस्यार्द्धाभावादुक्त एव राशिरर्द्धाक्रियते जातं ३४१, तस्मिन् गच्छे गुणिते लब्धं सर्वधनं ४४३३ । एवं शर्कराप्रभादिष्वपि आदिप्रमाणं गच्छप्रमाणं च विज्ञाय पूर्वक्रमेणान्तिमधनं च स्वयमेवाभ्यूह्य वाच्यमिति ॥ ४७ ॥ सांप्रतनाद्युत्तरगच्छक्रमेणैवान्त्यमध्यमसर्वधनानि यथा ज्ञायन्ते तथा करणमाह—

गच्छगुणमुत्तरं उत्तरुणियं आदिसहियमंतधणं ।

आदिजुयद्धं मज्झिमधणं तु गच्छाहयं सत्त्वं ॥४८॥

‘गच्छगुणं’ गच्छाभ्यस्तं ‘उत्तरं’ उक्तरूपमेव क्रियते, ततस्तदेव ‘उत्तरोन्तितं’ उत्तरप्रमाणराशिनोनीकृतं सद्यदा ‘आदिसहितं’ आदि-राशिना युक्तं विधीयते तदा ‘अन्त्यधनं’ पर्यन्तवर्तिप्रतरनरकावास-प्रमाणं भवति । तथा ‘आदियुतार्द्धं’ तस्यैवादियुक्तस्य यद्वर्द्धं दलम्, तत्किम् ? इत्याह—‘मध्यमधनं’ मध्यवर्तिप्रतरनरकाग्रं भवति । तु-शब्दो भिन्नक्रमे गच्छाहतमित्यन्यानन्तरं द्रष्टव्यः, ततश्च मध्यमधनमेव ‘गच्छाहतं तु’ गच्छाभ्यस्तं पुनः ‘सर्वं’ इति सर्वधनं भवति । यथा—गच्छेनैकोनपञ्चाशद्वर्द्धेन गुणितमुत्तरमष्टलक्षणं जातं ३९२, यदे-तदेवोत्तरहीनं पञ्चकलक्षणादिसहितं च क्रियते तदा जातमिदं ३८९, एतदेव चान्त्यधनम् । यदा अयमेव राशिरादियुतोऽर्द्धाकृतस्तदा जात-

बोद्धव्यमिति ॥ ४९ ॥ इदानीं मुखभूमिप्रमाणानि षट्सु पृथ्वीषु स्वयमेव ग्रन्थकार आह—

तिरिण सय अउणनउया, दो तेणउया य होंति पढ्माए ।

दो सय पंचासीया, पंचोत्तर दोरिण वितियाए ॥ ५० ॥

सत्ताणउयं च सयं, तेत्तीस सयं सयं च पणुवीसं ।

सत्तत्तरि अउणत्तरि, सत्तत्तीसा य उणतीसा ॥ ५१ ॥

तेरस मुहभूमिओ, दो दो रयणादिछड्डिअंताणं ।

सेट्ठिंदयाण करणं, सेट्ठिंदयवज्जिया सेसा ॥ ५२ ॥

त्रीणि शतान्येकान्ननदतानि ३८९ द्वे शते त्रिनवत्यधिके च २९३ भवतः ‘ प्रथमायां ’ रत्नप्रभायामित्यर्थः, यथाक्रमं मुखभूमिप्रमाणमेतत् । तथा द्वे शते पञ्चाशीते २८९ पञ्चोत्तरे द्वे शते २०९ ‘ द्वितीयायां ’ शर्कराप्रभायामित्यर्थः ॥ ५० ॥ तथा सप्तनवतं च शतं १९७ त्रयस्त्रिंशं शतम् १३३ एतत्तृतीयायामिति । तथा शतं च पञ्चविंशं १२९ सप्तसप्ततिः ७७ चतुर्थ्याम् । तथा एकान्नसप्ततिः ६९ सप्तत्रिंशच्च ३७ पञ्चम्याम् । तथा एकान्नत्रिंशत् २९ ॥ ५१ ॥ त्रयोदश १३ षष्ठ्याम् । किम् ? इत्याह—‘ मुखभूमी ’ यथाक्रमं मुखभूमिप्रमाणे भवतः । कथम् ? इत्याह—द्वे द्वे यथाक्रमम्, कासान् ? इत्याह—‘ रत्नादिषष्ठ्यन्तानां ’ रत्नप्रभादीनां षष्टपृथ्वीपर्यन्तानां पृथ्वीनाम् । यच्च पूर्वं “ प्रथमायां द्वितीयायां ” इति भणनेऽपि पुनरिह तयोरुपादानं कृतं तत्समुदायधर्मानुवर्तनार्थम् । ततः किम् ? इत्याह—‘ श्रेणीन्द्रकाणां ’ आवलिकागतनरकावासलक्षणानां प्रमाणानयनाय ‘ करणं ’ उपायविशेषः “ मुखभूमिसमासद्धं ” (गा० ५४) इत्यादिलक्षणं

वर्तते । इत्थं पृष्ठीं यावत्करणबीजमुक्तं सप्तग्यां का वार्त्ता ? इत्याह—
 ‘ श्रेणीन्द्रकवर्जिता ’ आवलिकागतनरकावासविहीना ‘ शेषा ’ सप्तम-
 पृथ्वी, तस्यां दिक्ष्वेकैकस्यैव नरकावासस्य भावादृ द्विप्रभृतीनां च लोके
 शास्त्रे च श्रेणित्वेन रूढत्वादिति ॥ ५२ ॥ इत्थं प्रतिपृथिवि मुख-
 भूमिप्रमाणा [नि] प्रतिपाद्येदानीं सर्वपृथ्वीगतावलिकाप्रविष्टनरका-
 वासप्रमाणानयनायैतदेवाह—

पत्थडतेरे पढमित्लुयम्मि भूमी उ सा भवे गियमा ।

माघवतीते पणगं, मुहं पुणो तं वियाणाहि ॥ ५३ ॥

‘ पत्थडतेरे ’ ति प्रस्तटत्रयोदशके रत्नप्रभापृथ्वीसंवन्धिनि ‘ पढ-
 मित्लुयम्मि ’ ति यः प्रथमप्रस्तटस्तत्र याऽऽवलिकागतनरकावाससंख्या,
 किम् ? इत्याह—‘ भूमिस्तु ’ भूमिरेव सा ‘ भवेत् ’ स्यात् ‘ नियमात् ’
 निश्चयेन । तथा ‘ माघदत्यां ’ सप्तमपृथिव्यां यत्पञ्चकं नरकावासानां
 ‘ मुखं ’ आदिः पुनः ‘ तत् ’ पञ्चकं ‘ विजानीहि ’ अवबुध्यस्व ।
 अत्राह रत्नप्रभादिपृथिवीप्वाद्यन्तप्रस्तटनरकावाससंख्ये मुखभूमितयोक्ते,
 इह तु किमिति तद्वैपरीत्येन मुखभूमिप्रज्ञापना कृता ? अत्रोच्यते,
 विचित्रविवक्षाप्रधानत्वाच्छास्त्रकाराणामित्थमपि न कश्चिद्दोषः, परमा-
 र्थतस्तुल्यफलत्वाद् । एवमन्यत्रापि व्यत्ययनिर्देशहेतुर्वाच्य इति ॥ ५३ ॥
 पृथक्पृथक् पृथ्व्याश्रयेण मुखभूमियन्त्रकमिदम्—

नरकानां	रत्नप्र०	शर्करा०	वालुका०	पंकप्र०	धूमप्र०	तमःप्र०	सप्तमः पृथ्वी	भूमिः	३८९
मुखानि.	३८९	२८५	१९७	१२५	६९	२९			
भूमयः	२९३	२०५	१३३	७७	३७	१३		मुखम्.	५

इत्थं करणोपयोगिनीं परिभाषां प्रतिपाद्य करणमाह—

मुहभूमिसमासद्धं, अवलंबगसंगुणं तु सञ्चलं ।

पुर्वीए पुर्वीए, गिरयाणं एस संखेवो ॥ ५४ ॥

‘मुखभूम्योः’ “पत्थडनेरे” (गा० १३) इत्यादिना प्रतिपादितस्वरूप-
योर्यः समासः—मीलकस्तत्पार्द्ध—द्वलम्, किम्? इत्याह—‘अवलम्बकसंगुणं
तु’ अवलम्बकेन—सर्वप्रथिवीप्रस्तम्भप्रमाणलक्षणेन सं—एकीभावेन गुणितं
पुनः ‘सर्वाग्रं’ समस्तपृथ्वीगतावलिकाप्रविष्टनरकावासप्रमाणं भवति ।
यथा सामान्येन तथा विनाङ्गेना(विशेषेणा)पि प्रमाणं मन्तव्यमित्याह—
‘प्रथिव्यां प्रथिव्यां’ प्रतिप्रथिवीत्यर्थः ‘निरयाणां’ नरकावासानां
‘एषः’ “मुखभूमिसमासद्धम्” इत्यादिक्रमगतः ‘संक्षेपः’ सर्वाङ्गलक्ष-
णो भवति । नवरं त्रयोदशैकादशादिलक्षणोऽवलम्बको दृश्य इति ॥५४॥
अस्या एव गाथायाः पूर्वार्द्धं व्याचष्टे—

भूमिमुद्धारोत्तेमि, समाससद्देण मेलथो होइ ।

मिलियस्सद्धं उणपराणोलंबगुणं तु सञ्चलं ॥ ५५ ॥

भूमिमुखयोः ‘एतयोः’ उक्तप्रमाणयोः समासशब्देन मीलको भव-
ति भणितः । ततो मिलितस्य यदर्थं तदेकौनपञ्चाशदवलम्बकगुणं ‘तुः’
पुनरर्थः सर्वाग्रं भवति । यथा—स्त्नप्रभाप्रथमप्रतटे नरकाग्रमेकलक्षपत-
शत्त्रयप्रमाणं भूमिः, मापवतीमत्कनरकावासपञ्चकं च मुखम्, तयो-
र्मीलनेऽर्द्धं च दृने जातं १९७, तयैकौनपञ्चाशता ४९ अवलम्बकेन
गुणने जातानि त्रिपञ्चाशदधिकानि पण्णवन्तिशतानि ९६५३ । एवं
प्रायेकमपि स्त्नप्रभादीनां त्वमुखभूमिसमासद्धस्य त्रयोदशादिलक्षण-
गुणने श्रेणिगतनरकावाससर्वाङ्गसुषुप्त्य कारयमिति ॥५५॥ अहं मदे-
प्रायेकीनां प्रायेकमावलिकाप्रविष्टनरकावासप्रमाणं तद्वद्वह—

वीर्या म पण्णसीर्या, पनार्य दम वेद मण्णदग्गा ।

विमग्गेमं पंच्चां, पंचेव अण्णसम मिग्गा ॥ ५६ ॥

विशत वक्रागे भिन्नवक्रा म पञ्चावेद्यानेश्च पञ्चदश दश 'नेव
'अनुमदस्याणि' लक्षा इत्याद्य, 'विमग्गे' एक अनुमदस्य, कीदृशम् ? इत्यादि-
पञ्चोन्मय, पञ्चैव अनुमदस्य अनुमत्तावधमाया मन्वेन नृकावासप्रधाना
निम्मा । मपमन्त्र भाव म नयभाया । पञ्चसकृदागमजानमदस्याणि
भवन्ति । अकृतावभाया पञ्चावेद्याने । वायुकायभाया पञ्चदश । पञ्चप-
भाया दश । भूमयभाया धीणि । नम प्रभायासेक ज्ञानमदस्य म पञ्चभि-
नैरुकावपिरुनम । मदानम प्रभाया पञ्चैव नरकावासो द्वये ॥ ५६ ॥
इत्ये मामान्येन मन्त्रप्रभादिषु पृथ्वीषु पृथक्पृथक्कर्मनैरुकावागप्रमाणं
प्रतिपाद्य मधनि नाम्नेवावर्तिकवाद्याम्नादिनामश्च नरकावासान् प्रमाणतः
प्रतिपादयन् मायामप्रकमात्

सत्ताहा पंच सया, पण्णउड मद्दम्म लक्ख उण्णीसं ।

ग्गणाण् सेट्ठिगया, चोयाल सया उ तेरीसं ॥ ५७ ॥

'सत्तपट्टानि' सत्तपट्टचधिकानि पञ्च अतानि पञ्चनवन्ति महस्याणि
लक्षा एकोनविंशत पदेकदेशेऽपि पदममुदायोपचारान् 'गुत्तायां'
रत्नप्रभायां वक्ष्यमाणविशेषणान्यथानुपपत्तिवशेन श्रेणिवाह्या नरकावासा
बोद्धव्याः, अङ्कनश्च २९, २९, २९, २९ । श्रेणिगता नरकावासाश्चतुश्चत्वा-
रिंशच्छतानि, 'तु' विशेषणार्थः, 'त्रयस्त्रिंशानि' त्रयस्त्रिंशत्सम-
धिकानि भवन्ति, अङ्कतोऽपि ५४३३ ॥ ५७ ॥

सत्ताण्णउड मद्दम्मा, चउवीसं लक्ख तिसय पंचदिया ।

वीयाण् सेट्ठिगया, छव्वीस सया उ पण्णउया ॥ ५८ ॥

सप्तनवतिः सहस्राणि चतुर्विंशतिर्लक्षास्त्रीणि शतानि पञ्चाधिकानि
' द्वितीयायां ' शर्कराप्रभायामावलिकावाहनरकावासप्रमाणमेतत्, अङ्क-
तोऽपि [२४९७३०५ । श्रेणिगता नरकावासा षड्विंशतिः शतानि
पञ्चनवत्यधिकानि, ' तुः ' पुनरर्थः, भवन्ति, अङ्कतश्च] २६९९ ॥ ५८ ॥

पंच सया पराणारा, अडण्डति सहस्स लक्ख चोइस य ।

तइयाए सेदिगया, पणसीया चोइस सया उ ॥ ५९ ॥

पञ्च शतानि ' पणार ' ति पञ्चदशाधिकान्यष्टानवतिः सहस्राणि
लक्षाश्चतुर्दश च ' तृतीयायां ' बालुकाप्रभाषधिव्यामावलिकाव्यतिरिक्त-
नरकावासप्रमाणं भवति, अङ्कापेक्षयापि १४९८५१५ । श्रेणिगता
नरकावासाः पञ्चाशीतानि चतुर्दश शतानि, ' तुः ' पुनरर्थः, भवन्ति
चोद्धव्याः, अङ्कतोऽपि १४८५ ॥ ५९ ॥

तेण्डया दोरिण सया, णदण्डति सहस्स णव य लक्खाई ।

पंकाए सेदिगया, सत्त सया होति सत्तहिया ॥ ६० ॥

त्रिनवते द्वे शते नवनवतिः सहस्राणि नव लक्षाणि ' पङ्कायां ' पङ्क-
प्रभायां चतुर्थधिव्यां श्रेणिवर्जितनिरयावासप्रमाणमेतत्, अङ्कतोऽपि
९९९२९३ । श्रेणिगता निरयाः सप्त शतानि भवन्ति सप्ताधिकानि,
अङ्कतोऽपि ७०७ ॥ ६० ॥

सत्त सया पणतीसा, णवण्डति सहस्स दो य लक्खाई ।

धूमाए सेदिगया, पणण्डा दो सया होति ॥ ६१ ॥

सप्त शतानि पञ्चत्रिंशानि नवनवतिः सहस्राणि द्वौ च लक्षौ
' धूमायां ' धूमप्रभायां पञ्चनवत्यधिव्यामावलिकाविकलनिरयावासप्रमाण-

(३२)

मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

मिदम्, अङ्कतश्च २९९७३९ । श्रेणिगता नरकावासाः पञ्चपटे द्वे
शते भवतः, अङ्कनोऽपि २६९ ॥ ६१ ॥

गावणाउडं च महम्मा, गाव चेय मया ह्वंति वत्तीसा ।

पुढवीए छड्डीए, पडगगागागोम मंग्वेवा ॥ ६२ ॥

सेहिंदियगग्या गां, तेवड्डी ग्वलु ह्वंति छड्डीए ।

पंचेव मत्तर्माण, पडगगागा गान्थि बोधव्वा ॥ ६३ ॥

नवनवनिश्च महन्नाणि नव चैव शतानि भवन्ति द्वात्रिंशानि ' पृ-
थिव्यां पटचां ' नमःप्रभाभिधानायां ' प्रकीर्णकानां ' श्रेणिवाहनरका-
वासानां ' एयः ' अनन्तरोक्तः ' संक्षेपः ' संक्षिप्यते-वस्तिवयत्तयाऽ-
वप्रियतेऽनेनेति संक्षेपः-प्रमाणं भवतीति, अङ्कनोऽपि ९९९३२॥६२॥
' श्रेणीन्द्रकनरकाः ' आवल्लिकाप्रविष्टनरकावामाः ' णं ' इति वाक्या-
लङ्कारे त्रिपाष्टिः ६३ । ' ग्वलु ' इति निश्चये ' भवन्ति ' संपद्यन्ते
पटचाम्, पुनः पटपृथ्वीग्रहणं विस्मरणशीलाशिष्यावबोधार्थम् । तथा
पञ्चैव मत्तभ्यां दिग्गताः । ' प्रकीर्णकाः ' विप्रकीर्णेनरकावामा न स-
न्तीति बोधव्या इति ॥ ६३ ॥ इत्थं प्रत्येकं पृथ्वीप्वावल्लिकावाहानां
तदिन्तरेणां च नरकावामानां प्रमाणं प्रतिपाद्य संप्रति सर्वावल्लिकावाह-
नरकावामप्रमाणं तदिन्तर्प्रमाणमुभयप्रमाणं चाभिधित्सुर्गाथाद्वयमाह—

एवं पडगगागगागां, तेसीति होति मयमहम्माडं ।

गाउडं वावि महम्मा, तिगिगा मया चैव सीयात्ता ॥ ६४ ॥

गाव चैव महम्माडं, छे चैव मया ह्वंति तेवगणा ।

सेहिंदियगग्यागां, एवं चैव वि चलसीति ॥ ६५ ॥

प्रतरप्रमाणे रूपहीनैः परिहीणानि स्वमुखान्येवैकान्तपञ्चाशदादीनि भू-
नयो भवन्ति सप्तत्रिंशत्पञ्चविंशतिसप्तदशादिका इति ॥ ६८ ॥ एवं
सति यानि प्रमाणानि मुखभूम्यो[रव]लम्बानि तानि दर्शयितुमाह—

अङ्गणापराणं छत्तीसा पणुवीसा दुअट्ट नव चउरो ।

सत्तत्तीस छव्वीसा, सत्तर दस पंच दो य दिसिं ॥ ६९ ॥

एकान्तपञ्चाशत् पट्त्रिंशत् पञ्चविंशतिः 'दुअट्ट' ति अष्टद्वयः षो-
डश इत्यर्थः, नव चत्वार इति मुखानि । भूमयः पुनः सप्तत्रिंशत् पट्-
विंशतिः 'सत्तर' ति सप्तदश दश पञ्च द्वौ च दिद्विति ॥ ६९ ॥ स्था-
पना—इत्थं दिक्षु
मुखानि भूमीश्च
प्रतिपाद्य विदिक्षु
तथैव प्रतिपादयन्
करणमाह—

नरकनामा०	रत्न०	शर्करा०	वालु०	पंक०	धूम०	तमः०
मुखानि	४९	३६	२५	१६	९	४
भूमयः	३७	२६	१७	१०	५	२

अडयालीसं पढमं, सेसा परपयररहिय होंति मुहा ।

सगपयेरहिं विरहिया, रुव्वणेहिं मुहा भूमी ॥ ७० ॥

अष्टचत्वारिंशन्नरकावासाः प्रथमं मुखमिति गम्यते । 'शेषाणि'
शर्कराप्रभाप्रभृतिष्वध्वीसंवन्धीनि परप्रतररहितानि भवन्ति मुखानि ।
किमुक्तं भवति ? रत्नप्रभामुखमष्टचत्वारिंशत्संगम्यम्, शर्कराप्रभायां
पुनः परप्रतरै रत्नप्रभासंवन्धिभिरब्रयोदशभिरुनीकृतं रत्नप्रभामुखमेव
मुखं भवति, तच्च पञ्चत्रिंशद्रूपम् । एवं शर्कराप्रभामुखं म्दप्रतररहितं
चालुकाप्रभाया मुखं भवति, एतच्च चतुर्विंशतिः । एवं तावन्मयं यावत्
पठ्यति । इत्थं मुखान्यभिधाय भूमीः प्रतिपादयन्माह

‘सीमन्तकम्बु’ सीमन्तकनामैव नरकेन्द्रकः ‘उपरि’ प्रथम इत्यर्थः, ‘सर्वाधः’ सर्वेषामिन्द्रकाणामभोभागवर्ती भवति ‘अप्रतिष्ठानः’ सप्तमपृथ्वीन्द्रकः । शेषाणां का वाना ? इत्याह—‘सर्वेषां’ निरयाणामावलिकागतानां मध्ये ‘एक’ इति एकैको नरकावामः ‘कम्बुः’ समश्रेणिव्यवस्थिततयाऽभिमुख, कम्ब ? इत्याह एकैकस्य नरकावासस्य । इदमुक्तं भवति—सर्वेऽपीन्द्रकनरकावामाः समश्रेणितया ऊर्ध्वो-धोभावेन व्यवस्थिताः, ये च शेषा आवलिकाप्रविष्टा नरकावासास्तेऽप्येवमेवेति ॥ ६७ ॥ अथावलिकाप्रविष्टेष्वेव वृत्तत्रयश्चतुर्गुणनरकावासप्रमाणप्रतिपादनायैकदिगपेक्षया प्रनिष्ठशिवि मुखभूमिप्रमाणानयनाय करणं तावदाह—

अउणापराणां पठमं, सेमा परपयररहिय होंति मुहा ।

सगपयरेहि विरहिया, रूवूणेहि मुहा भूमी ॥ ६८ ॥

एकोनपञ्चाशत्प्रथमं मुखम् । ‘शेषाणि’ शर्कराप्रभादिप्रथिवीसं-न्धीनि ‘परप्रतररहितानि’ उपरितनपृथ्वीप्रस्तट्प्रमाणरहितानि उप-रितनपृथ्वीमुखान्येव भवन्ति मुखानि । तथा ‘स्वकप्रतरैः’ त्रयोद-शादिभिः ‘विरहितानि’ परित्यक्तानि, कीदृशैः ? इत्याह—‘रूपोनैः’ रूपरहितैर्द्वादशादिप्रमाणैरिति भावः, ‘मुखानि’ विवक्षितपृथ्वीगतान्येव ‘भूमयः’ तलानि भवन्ति । अयमत्र तात्पर्यार्थः—यथा रत्नप्रभायामेकान्नपञ्चाशन्मुखम्, एतदेव शर्कराप्रभायां रत्नप्रभाप्रतरहीनं संजातपट्टत्रिंशत्संख्यं मुखम्, एतदेव वालुकाप्रभायामेकादशलक्षणश-र्कराप्रभाप्रतररहितं पञ्चविंशतिलक्षणं मुखम् । एवं तावन्नेयं यावत्तमः—प्रभायां चत्वारो मुखमिति । एवं त्रयोदशैकादशनवकादिलक्षणैः स्व-

अतः प्रमाणे रूपहीनैः परिहीणानि स्वमुक्तान्येवैकानपञ्चाशदादीनि भू-
नयो भवन्ति समत्रिंशत्पञ्चदशतिमत्तदशादिका इति ॥ ६८ ॥ एवं
नति यानि प्रमाणानि मुख्यभूम्योर्विबुलभ्यानि तानि दर्शयितुमाह—

अत्रणापण्यां छर्त्तासा पणुर्वासा दुअट्ट नव चउरो ।

मत्तर्त्तास छर्त्तासा, सत्तर दस पंच दो य दिग्नि ॥ ६९ ॥

एकादशपञ्चाशत् पटत्रिंशत् पञ्चविंशतिः 'दुअट्ट' ति अष्टद्वयः सो-
दश इत्यर्थः, नव चन्दार इति मुक्तानि । भूमयः पुनः सत्तत्रिंशत् पट-
विंशतिः 'मत्तर' ति सप्तदश दश पञ्च द्वौ च द्विविधेति ॥ ६९ ॥ ग्य-

पना—इत्थं दिक्षु
मुक्तानि भूमीश्च
प्रतिपाद्य विदिक्षु
नभ्यः प्रतिपादयन्
वर्णयमा—

वर्णयमा	मत्त०	दश०	पणु०	पंच०	भूम०	मत्त०
मुक्तानि	४९	३६	२५	१६	९	४
भूमयः	३७	२६	१७	९	५	३

अद्यात्तीसं पश्यं, नेया पश्ययगतिव एतिं मुता ।

सप्तपयंति विरहिया, सप्तपयंति मुता भूमी ॥ ७० ॥

आद्यव्याख्याद्वयवादायाः प्रथमं मुक्तमिति सप्तपदे । 'नेया-ति' ।
नयंयस्यभाप्रतिष्ठादीमंवर्यानि पश्ययगतिवति भवति । मुता-ति ।
विमुक्तं भवति । सप्तपयस्यमुक्ततावादाविशेषादयम्, सर्वसप्तपयस्य
पुनः सप्तपयं सप्तपयस्यद्वयमिति विशेषोक्तमिति सप्तपदे । सप्तपयस्यमुक्तं
मुक्तं भवति, तच्च पश्ययगतिवम् । एव सर्वसप्तपयस्य सप्तपयस्यद्वयं
वादाप्रमाणं मुक्तं भवति, एव च विमुक्तमिति । एव सर्वसप्तपयस्य
सप्तपदे । इत्थं मुक्तमिति सप्तपदे । पश्ययगतिवति सप्तपदे ।

हितानि, कथंभूतैः? इत्याह—रूपोन्नैः मुखानि भूमयो भवन्ति ।
 यथा—रत्नप्रभायामष्टचत्वारिंशन्मुखम्, तदेव स्वप्रतरे रूपोन्नैर्द्वादशप्र-
 माणैरूनीकृतं जाता षट्त्रिंशत्, इयमेव तत्र भूमिः । तथा शर्कराप्रभा-
 मुखं पञ्चत्रिंशद्रूपं स्वकप्रतरे रूपोन्नैरूनीकृतं [मंजाता पञ्चविंशतिः,
 इयमेव तत्र भूमिः । तथा वालुकाप्रभामुखं चतुर्विंशतिरूपं स्वकप्रतरे
 रूपोन्नैरूनीकृतं] मंजाताः षोडश, एत एव तत्र भूमिः । एवमन्या-
 स्वपि पृथ्वीषु स्वमुखेभ्यो रूपोन्नैस्वप्रतरहीनेभ्यो भूमयः माव्या इति
 ॥ ७० ॥ अथ पूर्वगाथोक्तोपायलब्धमेव मुखप्रमाणं भूमिप्रमाणं च क्र-
 मेण प्रतिपादयन्नाह—

अडयाला पण्णतीसा, चउवीसा पनरस दृ तिण्णोव ।

छत्तीसा पण्णवीसा, सोलस णव चउर एगं च ॥ ७१ ॥

अष्टचत्वारिंशत् पञ्चत्रिंशत् चतुर्विंशतिः पञ्चदशाष्टौ त्रय एवेति
 रत्नप्रभादिषु षट्सु पृथ्वीषु विदिक्षु [मुखानि], भूमयस्तु षट्त्रिंशत्
 पञ्चविंशतिः षोड-
 श नव चत्वार ए-
 कश्चेति विदिक्ष्वैशा-
 न्यादिषु । स्थापना—

नरकनामा०	रत्न०	शर्क०	वालु०	पंक०	धूम०	तमः
मुखानि	४८	३५	२४	१५	८	३
भूमयः	३६	२५	१६	९	४	१

सप्तमपृथिव्यां तु एकत्वात्प्रतरस्य मुखभूमिकल्पनाया अभाव इति ॥ ७१ ॥
 इत्थं करणोपयोगिनीमुखभूमीः प्रतिपाद्य गाथासप्तकेन करणमाह—

मुहभूमिसमासद्धं, दिसाण विदिसाण होति रूवूणं ।

सयपयरेहि गुणोयं(उं), सोहणायं सोहय इमं तु ॥ ७२ ॥

मुखभूमिसमासाद्धं ' दिशां विदिशां ' इति दिग्वर्तिनां विदिग्व-

‘एतत्’ शोधनकं ‘वाहायान’ मुखभूमिममासार्द्धस्य प्रतरगुणेन लब्धनरकप्रमाणलक्षणात्सकायान् ‘अपनीय’ त्यक्त्वा यच्छेषं तत्त्रिभिर्विभज्य यल्लब्धं तत्त्रिषु स्थानेषु स्थापयित्वा ‘शोधनकस्यापि’ द्विरूपस्य हर भागम् ॥ ७५ ॥ कैः ? इत्याह—

तिहि चैव सयाकालं, जं लद्धं तं तिहा उ काऊरां ।

दो भागा ऊ तंसे, पक्खेवो एग चउरंसे ॥ ७६ ॥

त्रिभिश्चैव ‘सदाकालं’ यदा यदा वृत्तादिसंख्याऽऽनेतुमिष्यते तदा तदेत्यर्थः । ततो यल्लब्धं तत् ‘त्रिधा तु’ त्रिधैव कृत्वा ततोऽपि ‘द्वौ भागौ तु’ त्रिभागलक्षणौ पुनः ‘त्र्यस्त्रे’ त्र्यस्त्रराशौ प्रक्षिप्यत इति प्रक्षेपः—न्याम्यो राशिर्विधेः, तथा एको भागश्चतुर्गते प्रक्षेप इति ॥ ७६ ॥ आह यदा शोधनकं त्रिभिर्गणि विभक्तं न शुष्यति तदा का वार्ता ? इत्याह—

सोह्ण दो उद्धरिया, तत्थेगो तंसि एग चउरंसे ।

एगुद्धरियं तंसे, एगा वाहा हवति एसा ॥ ७७ ॥

‘शोधनके’ उक्तलक्षणे यदा द्वावुद्धरितौ लभ्येते तदा ‘तत्र’ तयोर्मध्ये एकोऽङ्कः ‘त्र्यस्त्रे’ त्र्यस्त्रराशौ एकः ‘चतुरस्त्रे’ चतुरस्त्रराशौ प्रक्षिप्यते । अथ ‘एकं’ एकरूपमङ्कस्थानमुद्धरितं वर्तते तदा तत्त्र्यस्त्रे प्रक्षेपणीयम् । एवं सति किं सिद्धम् ? इत्याह—एका दिग्गता विदिग्गता च ‘वाहा’ नरकावासश्रेणिलक्षणा ‘भवति’ संपद्यते ‘एसा’ पूर्वोक्ता ॥ ७७ ॥ ततोऽपि किं सपन्नम् ? इत्याह—

एयं एगदिसगं, चउसं गुणियं तु होइ सव्वगं ।

पुढवीए पुढवीए, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ ७८ ॥

दीयते, लब्धश्चतुष्क एकश्चावशिष्टः, स च चतुष्ककस्त्रिषु स्थानेषु
स्थाप्यते, तत्र च द्वौ चतुष्कौ त्र्यसेषु क्षिप्येते एकश्च चतुष्कश्चतुर-
सेषु, यश्चैकोऽवशिष्टः स त्र्यसेषु क्षिप्यते, ततो जातं रत्नप्रभायां पूर्व-
दिग्गतवृत्तादिराशित्रयम्, तच्चेदम्-१८२-१९१-१८६। यदा चतु-
र्दिगपेक्षया चिन्त्यते तदैतदेव राशित्रयं प्रत्येकं चतुर्भिर्गुण्यते, ततश्च
वृत्तादीनां सर्वाग्रं भवति, तच्चाग्रे स्वयमेव शास्त्रकारः प्रतिपादयिष्यति।
विदिक्षुः पुनः रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तटे ऐशान्यामष्टचत्वारिंशन्नरकावासाः,
तेऽप्येकैकहान्या दिग्गतनरकावासक्रमेण स्थाप्यन्ते यावत् षट्त्रिंशत्,
ततश्चैतेषु राशिषु प्रत्येकं त्रिभिर्भक्तेषु लब्धमवशिष्टं यथाक्रमम्—
०-२-१-०-२-१-०-२-१-०-२-१-० । एवं चतुर्णां
द्विकानामेककानां च मीलने द्वादशरूपं शोधनकं भवति, शेषं सर्वं
दिग्वद्बोद्धव्यम् । एवमन्यास्वपि पृथ्वीषु सर्वा करणभावना कार्येतिः॥

संप्रति प्राक्करणेन साधितान् वृत्तादिनरकावासान् प्रतिष्ठयिवि गाथा-
षट्केन कथयन्नाह—

अडवीसा चोसट्टा, चोयाला सत्त सत्त य सया उ ।

वारस चोयालाया, अडवीसहिया उ विदिसासु ॥ ७६ ॥

अष्टाविंशानि चतुःषष्टानि चतुश्चत्वारिंशानि, कानि ? इत्याह—
सप्त सप्त शतानि चशब्दतुशब्दौ पूरणार्थौ । इदमुक्तं भवति—रत्नप्रभाया-
मष्टाविंशानि सप्त शतानि वृत्तानाम्, चतुःषष्टानि सप्त शतानि अस्ला-
णाम्, चतुश्चत्वारिंशानि सप्तैव शतानि चतुरस्त्राणां नरकावासानां दिक्षु
सर्वाग्रं भवतीति । तथा 'वारस चोयालाया अडवीसहिय' इति द्वादश-
भिश्चतुश्चत्वारिंशताऽष्टाविंशत्या चाधिकानि सप्त सप्त शतानीति संवध्यते,

‘तुः’ पूर्ववत् । इदमत्र हृदयम्—द्वादशाधिकानि चतुश्चत्वारिंशदधि-
कान्यष्टाविंशत्यधिकानि च सप्त शतानि यथाक्रमं वृत्तत्रयसचतुरस्रप्रमाणं
भवति ‘विदितुः’ विदित्विषये । एवं सर्वत्र । अङ्कतोऽपि दितुः
६० ७२८, अ० ७६४, च० ७४४ । विदितुः ६० ७१२, अ०
७४४, च० ७२८ ॥ ७९ ॥ एतद्वत्प्रमायाम् । शर्कराप्रमायां पुनः—

चत्ता य अट्टसट्टा, छप्पन्नहिगा य चउ चउ मया उ ।

चउर्वासा छप्पराणा, चत्तालहिगा य विदिमासु ॥ ८० ॥

चत्वारिंशानि ‘चः’ पूर्ववत्, अष्टपष्टानि षट्षष्टाशदधिकानि च

चत्वारि [चत्वारि] शतानि ‘तुः’ पूर्ववत्, दितुः ४४०—४६८—४९६ ।

तथा चतुर्विंशानि षट्षष्टाशानि चत्वारिंशदधिकानि च चत्वारि च-

त्वारि शतानीति संबध्यते विदित्विति, ४२४—४९६—४४० ॥ ८१ ॥

अथ तृतीयायाम्—

चत्ता चउसट्टा या, चावराणा दोसिगा दोसिगा उ मया उ ।

अउर्वासा चावराणा, चत्ताहिया चैव विदिमासु ॥ ८२ ॥

चत्वारिंशे चतुःषष्टे चत्वारोः शिखरायामे ततो ह्यष्टाशदो च ‘ते’ ते

तु शते तु ‘ते’ ते एव शते पुनर्भवतो दितुः, २४०—२६४—२९६ ।

तथाष्टाविंशे ह्यष्टाशदो चत्वारिंशदधिके चैव ते ते एवे इति दोश-ते,

२२८—२९६—२४० विदित्विति ॥ ८३ ॥

दागतिं दर्शयं, दर्शयति तं मयं चउर्वासा ।

चउर्वासा दर्शयति, दागतिं चैव विदिमासु ॥ ८४ ॥

द्वादशाधिकं द्वादशे दिशत्यधिकं तथेति समुद्धरे, नन्वेति सर्वत्र

संज्ञादरे, अतुर्वासा संज्ञादशित्वां ११२ १२२—१२० दितुः । अथ

चतुरधिकं विंशत्यधिकं द्वादशाधिकं चैव शतं १०४-१२०-११२
विदिष्विति ॥ ८२ ॥

चत्ताला वावगणा, अडयाला पंचर्माएँ पुढर्वाए ।

वर्त्तीमा अडयाला, चत्ताला चैव विदिमामु ॥ ८३ ॥

चत्वारिंशद्वापञ्चाशदष्टचत्वारिंशत्पञ्चम्यां पृथिव्याम् ४०-९२-
४८, एतद्दिक्षु । द्वात्रिंशदष्टचत्वारिंशच्चत्वारिंशच्चैव ३२-४८-४०
विदिष्विति ॥ ८३ ॥

अड्ड य सोलस वाग्म, वडाइ दिमामु छड्डपुढर्वाए ।

चउ वाग्म ड्ड य तहा, वडादी हाँति विदिमामु ॥ ८४ ॥

अष्टौ 'चः' पृणो षोडश द्वादश च ८-१६-१२ 'वृत्तादयः'
वृत्तत्र्यम्बचतुर्गन्ता दिक्षु षष्ठपृथिव्याम् । चत्वारो द्वादशाष्टौ च ४-१२-
८ तथेति पूर्ववत् 'वृत्तादयः' वृत्तत्र्यम्बचतुर्गन्ताः 'भवन्ति' जायन्ते
नरकावामा विदिष्विति ॥ ८४ ॥ इत्थं गन्तप्रभादिपृथ्वीषु दिक्षु वि-
दिक्षु च प्रत्येकं वृत्तत्र्यम्बचतुर्गन्तनरकावामप्रमाणं प्रतिपाद्य संप्रति ता-
स्वेव ममुदायेन वृत्तादिमंग्यानयनायोपायं वक्तुकामो मुखभूमिप्रमाणं
शोधनकानि चाभिधानुं गाथात्रयमाह—

सत्तगाउड हांड मुहं, सत्तगि तिहि अहियया भवे भूमी ।

इगमत्तगि हांड मुहं, भूमी इगवन्न वीयाए ॥ ८५ ॥

एगुणापन्न नेर्त्तीमा मुह भूमी य तडयपुढर्वाए ।

इगर्तीमेगुगर्वासा, मुहभूमीआं चउर्त्तीए ॥ ८६ ॥

पंचमपुढर्वा सत्तर, नव मत्त नियं च छट्टपुढर्वाए ।

पराग्वीम तिर्वीम ट्ठाग नेर एक्कार छ य सोज्झं ॥ ८७ ॥

(४२)

मृत्तिवत्तत्त्वमृत्तिवत्तत्त्वमृत्तिवत्तत्त्वमेव

चतुर्धिकं विज्जलधिकं द्वावजाधिकं त्रैव ज्ञानं १०५ १०६ १०७
विदिद्विदि ॥ १०४ ॥

वन्ताला वानगमा, अदपाला पंनमीर्णं पुर्वीण ।

वन्तीमा अदपाला, वन्ताला त्रैव विदिद्विदि ॥ ८२ ॥

चतुर्धिकं विज्जलधिकं द्वावजाधिकं त्रैव ज्ञानं १०५ १०६ १०७
विदिद्विदि ॥ १०४ ॥

अदृ ग मालग वारम, अदृ दिगामु छदृपुर्वीण ।

नउ वारम दृ ग वरा, अदृदी त्रैवि विदिद्विदि ॥ ८४ ॥

अष्टी ' व ' पुणो बोऽज द्वावजा व १०५ १०६ १०७ ' वृतादयः '
वृत्तव्यमननुगमा दिक्षु पञ्चमीषव्याम । नन्वागे द्वावजाष्टी व १-१२-
८ तथेति पूर्ववत् ' वृतादयः ' वृत्तव्यमननुगमा ' भवन्ति ' जायन्ते
नरकायामा विदिद्विदि ॥ ८५ ॥ इत्थं ग्नप्रमादिष्वधीषु दिक्षु वि-
दिक्षु च प्रत्येकं वृत्तव्यमननुगमनरकायामप्रमाणं प्रनिपाद्य सप्रति ता-
स्वेव समुदायेन वृतादिमप्यानयनायोपायं वक्तुकामो मुखभूमिप्रमाणं
शोधनकानि चाभिधातुं गाथात्रयमाह-

सत्तगाउड होड मुदं, सत्तरि तिदि अहियया भवे भूमी ।

इगसत्तरि होड मुदं, भूमी इगवन्न वीयाण ॥ ८६ ॥

एगुणपन्न तेत्तीमा मुद भूमी य तइयपुर्वीण ।

इगतीसेगुणवीमा, मुदभूमीओ चउत्तीण ॥ ८७ ॥

पंचमपुर्वी सत्तर, नव सत्त तियं च छदृपुर्वीण ।

पणुवीस तिर्वीस द्वार तेर एक्कार छ य सोज्झं ॥ ८८ ॥

क्षिप्यन्ते, ततो जातं रत्नप्रभायां दिग्विदिग्वर्ति वृत्तादिराशित्रयम्, तच्चेदम्—वृ० १४९३, त्र्य० १५०८, च० १४७२ । एवं शेषा-
स्वपि पृथिवीषु स्वकीयमुखभूमिशोधनकान्यपेक्ष्य भावना कार्येति ॥ छ ॥

इदानीं “मुहभूमिसमासदं” (गा० ८८) इत्यनेन करणेन दिग्विदिशां योगपथेन वृत्तादिनरकावासप्रमाणं यदागतं तद्रत्नप्रभादि-
पृथ्वीषु पृथक्पृथक्प्रदर्शयन् गाथापट्टकमाह—

चोद्दस सय तेवराणा, पराणरस सया उ अट्टयद्दिगा उ ।

चोद्दस सय चावत्तर, वट्टाई होंति रयणाए ॥ २० ॥

चतुर्दश शतानि त्रिपञ्चाशानि, पञ्चदश शतानि ‘तुः’ पुनरर्थः,
अष्टभिरधिकानि, मकारोऽलाक्षणिकः, ‘तुः’ पूरणार्थः, चतुर्दश शतानि
द्वासप्ततानि, किम् ? इत्याह—‘वृत्तादयः’ यथाक्रमं वृत्त १४९३—
त्र्यस्त १५०८ चतुरस्ताः १४७२ नरकावासा भवन्ति ‘रत्नायां’
रत्नप्रभायामिति ॥ १० ॥

अट्ट सय पंचदत्तर, नव चैव सया उ होंति चड्डीसा ।

छराण्डया अट्ट सया, वट्टादी होंति वीयाए ॥ २१ ॥

अष्ट शतानि पञ्चमसप्ततानि, नव चैव शतानि ‘तुः’ पुनरर्थो
भवन्ति चतुर्दिशानि, पणवतान्यष्टौ शतानि, किम् ? इत्याह—
‘वृत्तादयः’ वृत्त ८७५ त्र्यस्त ९२४ चतुरस्ताः ८९६ भवन्ति
द्वितीयायां पृथिव्यामिति ॥ ११ ॥

चउ सय सत्तत्तर पंच मोल चउगो सया उ दाएउया ।

पुड्डीए त्हाए, वट्टा तंता य चउरंता ॥ २२ ॥

चत्वारि शतानि सप्तमसप्तानि, पञ्चशतानि दोडशानि, चत्वारि

शतानि 'तुः' पुनरर्थः द्वावतानि पृथिव्यां तृतीयायाम्, किम् ?
इत्याह—वृत्ताः ४७७ त्र्यस्रः ५१६ 'चः' समुच्चये चतुरस्राश्च ४९२
नरकावासा भवन्तीति ॥ ९२ ॥

तेवीसा वाक्त्राणा, वत्तीसा दोरिणा दोरिणा य सया उ ।

पुढ्वीइ चउत्थीए, वट्टादी होंति गायव्वा ॥ ९३ ॥

त्रयोविंशे द्वापञ्चाशे द्वात्रिंशे 'दोणिण दोणिण य' त्ति द्वे द्वे च
शते 'तुः' पूर्ववत् पृथिव्यां चतुर्थ्याम्, किम् ? इत्याह—'वृत्तादयः'
वृत्त २२३ त्र्यस्र २५२ चतुरस्राः २३२ नरकावासा भवन्ति
ज्ञातव्या इति ॥ ९३ ॥ ॥

सत्तत्तरी सयं चैव तह य णिरयाण अट्टसीती य ।

पुढ्वीएँ पंचमीए, वट्टादी होंति गायव्वा ॥ ९४ ॥

सप्तसप्ततिः शतं चैव 'तथा च' इति पूरणे निरयाणामष्टाशी-
तिश्च पृथिव्यां पञ्चम्यां 'वृत्तादयः' वृत्त ७७ त्र्यस्र १०० चतुरस्राः
८८ भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ ९४ ॥

पराणरस अट्टवीसा, वीसा वट्टादि छट्टपुढ्वीए ।

एगो वट्टो तंसा, चउरो खलु सत्तमीए उ ॥ ९५ ॥

पञ्चदश अष्टाविंशतिर्विंशतिः 'वृत्तादयः' वृत्त १५ त्र्यस्र २८—
चतुरस्राः २० षष्ठपृथिव्यां भवन्ति । तथा एकः 'वृत्तः' इन्द्रकरू-
पः १ त्र्यस्राश्चत्वारः ४ 'खलुः' वाक्यालङ्कारे सप्तम्यां तु पृथिव्यामिति
॥ ९५ ॥ इत्थं प्रत्येकं रत्नप्रभादिषु वृत्तादिपरिमाणं प्रतिपाद्य सप्तस्वपि
यौगपद्येन तत्प्रतिपादयितुमुपायमाह—

• मुखभूमीञ्चो सञ्चा, दिसिविदिसा सञ्चमेलियाणद्धं ।

उणापन्नड्यालगुणं, दिसिविदिसा चैव सञ्चगं ॥ ६६ ॥

इह दिशां विदिशां च एथक्एथक्वृत्तादिपरिमाणमानेतुमिष्टमास्ते, ततो मुखभूमयः ' सर्वाः ' समस्ताः । सामस्त्यमेव भावयति—' दिसि-विदिस ' ति दिशां विदिशां च संवन्धिन्य एकोनपञ्चाशदेककाष्टचत्वारिंशदेककलक्षणाः स्वयमेव ज्ञातव्याः । ततः किम् ? इत्याह—' सर्वमी-लितानां ' सर्वासां मुखभूमीनां संश्लिष्टानां यदर्द्धम्, तत्किम् ? इत्याह—एकोनपञ्चाशदष्टचत्वारिंशद्गुणं क्रियते ततो यथासंख्यं दिशां विदिशां चैव ' सर्वाग्रं ' सर्ववृत्तादिनरकावासप्रमाणं भवति । शेषं शोधनकाप-नयनादि पूर्ववत् । यथा चैतत्समागच्छति तथोपरिष्ठात्सविशेषं वक्ष्याम इति ॥ ६६ ॥ सर्वाग्रमेव प्रमाणतो गाथाद्वयेन प्रतिपादयन्नाह—

परणारस अष्टसट्ठा, सया उ तह चैव सतरस सयाई ।

सोलस वत्तीसाई, दिसाण वट्टादिसञ्चगं ॥ ६७ ॥

परणार सया चडराहिया उ सोलस सया उ वत्तीसा ।

परणारट्टट्टी वि य, वट्टादी विदिसि सञ्चगं ॥ ६८ ॥

पञ्चदशाष्टपट्टानि शतानि ' तुः ' पुनरर्थः, ' तथा चैव ' इति समुच्चये, सप्तदश शतानि शुद्धान्येव, षोडश द्वात्रिंशानि शतानीत्यनु-वर्तते, किम् ? इत्याह—' दिशां ' चतसृणामपि संवन्धि ' वृत्तादि-सर्वाग्रं ' वृत्त १९६८ अयस १७०० चतुरस्र १६३२ नरकावासप्रमाणं भवतीति ॥ ६७ ॥

पञ्चदश शतानि चतुरधिकानि तु षोडश शतानि तु द्वात्रिंशानि तुशब्दौ पूर्ववत्, पञ्चदश शतानि ' अष्टपष्टिरपि ' अष्टपष्ट्यधिका-

शतानि 'तुः' पुनरर्थः द्वावतानि ष्ठिव्यां तृतीयायाम्, किम् ?
इत्याह—वृत्ताः ४७७ त्र्यस्रः ११६ 'चः' समुच्चये चतुरस्राश्च ४९२
नरकावासा भवन्तीति ॥ ९२ ॥

तेवीसा वावराणा, वत्तीसा दोरिण दोरिण य सया उ ।

पुढ्वीइ चउत्थीए, वट्टादी होंति णायव्वा ॥ ९३ ॥

त्रयोविंशे द्वापञ्चाशे द्वात्रिंशे 'दोणिण दोणिण य' त्ति द्वे द्वे च
शते 'तुः' पूर्ववत् ष्ठिव्यां चतुर्थ्याम्, किम् ? इत्याह—'वृत्तादयः'
वृत्त २२३ त्र्यस्र २५२ चतुरस्राः २३२ नरकावासा भवन्ति
ज्ञातव्या इति ॥ ९३ ॥ ॥

सत्तत्तरी सयं चेव तह य णिरयाण अट्टसीती य ।

पुढ्वीएँ पंचमीए, वट्टादी होंति णायव्वा ॥ ९४ ॥

सप्तसप्ततिः शतं चैव 'तथा च' इति पूरणे निरयाणामष्टाशी-
तिश्च ष्ठिव्यां पञ्चम्यां 'वृत्तादयः' वृत्त ७७ त्र्यस्र १०० चतुरस्राः
८८ भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ ९४ ॥

पराणरस अट्टवीसा, वीसा वट्टादि छट्टपुढ्वीए ।

एगो वट्टो तंसा, चउरो खलु सत्तमीए उ ॥ ९५ ॥

पञ्चदश अष्टाविंशतिर्विंशतिः 'वृत्तादयः' वृत्त १५ त्र्यस्र २८—
चतुरस्राः २० षष्ठ्यष्टिव्यां भवन्ति । तथा एकः 'वृत्तः' इन्द्रकर-
पः १ त्र्यस्राश्चत्वारः ४ 'खलुः' वाक्यालङ्कारे सप्तम्यां तु ष्ठिव्यामिति
॥ ९५ ॥ इत्थं प्रत्येकं रत्नप्रभादिषु वृत्तादिपरिमाणं प्रतिपाद्य सप्तसप्त-
यौगपथेन तत्प्रतिपादयितुमुपायमाह—

मुहभूमीञ्चो सन्वा, दिसिविदिसा सव्वमेलियाणद्धं ।

उणपनडयालगुणं, दिसिविदिसा चेव सव्वमं ॥ ९६ ॥

इह दिशां विदिशां च पृथक्पृथक्वृत्तादिपरिमाणमानेतुमिष्टमास्ते, ततो सुत्तभूमयः ' सर्वाः ' समस्ताः । सामस्त्यमेव भावयति—' दिसि-विदिस ' त्ति दिशां विदिशां च संबन्धिन्य एकोनपञ्चाशदेककाष्टचत्वारिंशदेककलक्षणाः स्वयमेव ज्ञातव्याः । ततः किम् ? इत्याह—' सर्वमी-लितानां ' सर्वासां सुत्तभूमीनां संश्लिष्टानां यदर्द्धम्, तत्किम् ? इत्याह—एकोनपञ्चाशदष्टचत्वारिंशद्गुणं क्रियते ततो यथासंख्यं दिशां विदिशां चेव ' सर्वाग्रं ' सर्ववृत्तादिनरकावासप्रमाणं भवति । शेषं शोधनकाप-नयनादि पूर्ववत् । यथा चैतत्समागच्छति तथोपरिष्ठात्सविशेषं वक्ष्याम इति ॥ ९६ ॥ सर्वाग्रमेव प्रमाणतो गाथाद्वयेन प्रतिपादयन्नाह—

पराणरस अट्टसट्ठा, सया उ तह चेव सतरस सयाइं ।

सोलस वत्तीसाइं, दिसाण वट्ठादिसव्वमं ॥ ९७ ॥

पराणर सया चउराहिया उ सोलस सया उ वत्तीसा ।

पराणारट्ठही वि य, वट्ठादी विदिसि सव्वमं ॥ ९८ ॥

पञ्चदशाष्टष्टानि शतानि ' तुः ' पुनरर्थः, ' तथा चेव ' इति समुच्चये, सप्तदश शतानि शुद्धान्येव, षोडश द्वात्रिंशानि शतानीत्यनु-वर्तते, किम् ? इत्याह—' दिशां ' चतसृणामपि संबन्धि ' वृत्तादि-सर्वाग्रं ' वृत्त १९६८ अथ १७०० चतुरस्र १६३२ नरकावासप्रमाणं भवतीति ॥ ९७ ॥

पञ्चदश शतानि चतुरधिकानि तु षोडश शतानि तु द्वात्रिंशानि तु शब्दौ पूर्ववत्, पञ्चदश शतानि ' अष्टषष्टिरपि ' अष्टषष्ट्यधिका-

शतानि 'तुः' पुनरर्थः द्वावतानि पृथिव्यां तृतीयायाम्, किम् ?
इत्याह—वृत्ताः ४७७ त्र्यस्रः ५१६ 'चः' समुच्चये चतुरस्राश्च ४९२
नरकावासा भवन्तीति ॥ ९२ ॥

तेवीसा वावराणा, वत्तीसा दोरिण दोरिण य सया उ ।

पुढवीइ चउत्थीए, वडादी होंति णायव्वा ॥ ९३ ॥

त्रयोविंशे द्वापञ्चाशे द्वात्रिंशे 'दोणिण दोणिण य' त्ति द्वे द्वे च
शते 'तुः' पूर्ववत् पृथिव्यां चतुर्थ्याम्, किम् ? इत्याह—'वृत्तादयः'
वृत्त २२३ त्र्यस्र २५२ चतुरस्राः २३२ नरकावासा भवन्ति
ज्ञातव्या इति ॥ ९३ ॥ ॥

सत्तत्तरी सयं चैव तह य णिरयाण अट्टसीती य ।

पुढवीएँ पंचमीए, वडादी होंति णायव्वा ॥ ९४ ॥

सप्तसप्ततिः शतं चैव 'तथा च' इति पूरणे निरयाणामष्टाशी-
तिश्च पृथिव्यां पञ्चम्यां 'वृत्तादयः' वृत्त ७७ त्र्यस्र १०० चतुरस्राः
८८ भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ ९४ ॥

पराणरस अट्टवीसा, वीसा वडादि छट्टपुढवीए ।

एगो वट्टो तंसा, चउरो खलु सत्तमीए उ ॥ ९५ ॥

पञ्चदश अष्टाविंशतिर्विंशतिः 'वृत्तादयः' वृत्त १५ त्र्यस्र २८—
चतुरस्राः २० षष्ठपृथिव्यां भवन्ति । तथा एकः 'वृत्तः' इन्द्रकल-
पः १ त्र्यस्राश्चत्वारः ४ 'खलुः' वाक्यालङ्कारे सप्तम्यां तु पृथिव्यामिति
॥ ९५ ॥ इत्थं प्रत्येकं रत्नप्रभादिषु वृत्तादिपरिमाणं प्रतिपाद्य सप्तस्वपि
यौगपथेन तत्प्रतिपादयितुमुपायमाह—

इति ॥ छ ॥ इत्थं दिक्षु विदिक्षु च पृथक्पृथक्वृत्तादिप्रमाणं प्रतिपाद्य
संप्रति दिक्षु विदिक्षु च यौगपद्येनैव सर्वपृथिवीगतं वृत्तादिप्रमाणं प्रति-
पिपादयिपुराह—

परांवीसं परागुणा, चञ्चीसगुणा तत्रैव गुणपराणा ।

वारस परांवीसाइं, छहचरेगारससयाइं ॥ २२ ॥

पञ्चविंशतिरेकोनपञ्चाशद्गुणा क्रियते इत्येको राशिः । चतुर्विंशतिगुणा
तथैवेकोनपञ्चाशदिति द्वितीयः । यदनयोर्जातं तददर्शयति—द्वादश पञ्च-
विंशानि प्रथमे १२२९ । द्वितीये पुनः षट्सप्तान्येकादशशतानीति
११७६ ॥ २९ ॥ यदत्र विधेयं तददर्शयन्नाह—

एएसिं तु समासे, सत्ताणउइं च सोहणं पाडे ।

सेसं तिहि भइऊणं, लद्धा अट्ठट्ठि सत्त सया ॥ १०० ॥

‘एतयोः’ राश्योः ‘तुः’ पुनरर्थः ‘समासे’ नीलने कृते सति
सप्तनवतिं च शोधनकं दिग्विदिक्षुशोधनकनिष्पन्नं पातयेत्, ततो जात-
मिदं २३०४ । एवं शोधनके शोधिते ‘शेषं’ अमुमेव राशिं त्रिभि-
र्विभज्य लब्धान्यष्टपष्टानि सप्तशतानि ७६८ । ततः प्रागुदिष्टन्याये-
नेतेषु त्रिषु [स्थानेषु] स्थापितेषु शोधनकस्य सप्तनवतिलक्षणस्य त्रिभि-
र्भागो देयः, लब्धा द्वात्रिंशदेकश्रावशिष्टः, ततो द्वात्रिंशत्त्रिषु स्थानेषु
स्थाप्यते, तत्र च द्वात्रिंशद्वयमेककश्च व्यतराशौ क्षिप्येते, एका च
द्वात्रिंशच्चतुरसराशदिति ॥ १०० ॥ ततस्त्रिष्वपि राशिषु चतुर्गुणेषु
वृत्तराशौ चैकोनपञ्चाशदिन्द्रकप्रक्षेपे महव्यं तदाह—

१ “पञ्चवीसं गुणपरा” — “पञ्चवीसं सप्तगुणा” इति वा सम्यक्तादं स्पष्टम् ।

नीत्यर्थः, किम्? इत्याह—विभक्तिव्यत्ययात् 'वृत्तादीनां' वृत्त १९०४—
व्यस्र १६३२ चतुरस्राणां १९६८ विदिक्षु मर्वाग्रं भवति ॥ ९८ ॥
गाथात्रयस्यापि भावना—

रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तौकदिग्गतनरकावामप्रमाणं [मुखम् ४९, तमन्तमा-
प्रथिव्येकदिग्गतनरकावामः] पुनर्भूमिस्तच्चेदम्—१, अनयोः समासः ९०,
तदर्द्धं च २९ एकोनपञ्चाशद्वलम्बकगुणितं जातमिदं १२२९,
अस्माच्छोधके एकोनपञ्चाशद्वलम्बके पातिते शेषराशौ त्रिभिर्विभक्ते
लब्धमिदं ३९२, पुनरस्मिन्नेव राशौ त्रिषु स्थानेषु वृत्तव्यस्रचतुरस्र-
संज्ञितेषु स्थापिते शोधनकमपि त्रिभिर्विभज्यते, लब्धः षोडशक एक
एकश्चावशिष्टः, स च षोडशकः त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, तत्र द्वौ
षोडशकावेककश्च व्यसराशौ क्षिप्यन्ते, एकश्च षोडशकश्चतुरस्रराशौ नि-
क्षिप्यते, ततस्त्रिष्वपि राशिषु दिक्चतुष्टयगुणनाहम्यते यथानिर्दिष्टं वृत्ता-
दिपरिमाणमिति । विदिक्षु पुनरष्टचत्वारिंशन्मुखम्, षट्षष्ट्वीचरनप्रस्त-
ौघदिग्गतनरकावासो भूमिः स चैकः, अनयोः समास एकोनपञ्चाशत्, ततो-
ऽर्द्धदानाभावादवलम्बकराशिरष्टचत्वारिंशद्वलम्बकोऽर्द्धीक्रियते जाता चतु-
र्विंशतिः, ततोऽनयो राश्योः परस्परगुणने जातमेकादश शतानि षट्-
सप्तत्यधिकानि, अङ्कतोऽपि ११७६, ततोऽस्मादष्टचत्वारिंशद्वलम्बके
शोधनके शोधने त्रिभिश्च भागे पातिते लब्धं ३७६, एतच्च वृत्तव्य-
स्रचतुरस्रलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, शोधनकराशिरपि त्रिभिर्वि-
भज्यते लब्धः षोडशकः, स च त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, ततो द्वौ षोड-
शकौ व्यस्रस्थाने क्षिप्येते, एकश्च षोडशकश्चतुरस्रस्थान इति, ततस्त्रि-
ष्वपि राशिषु विदिक्चतुष्टयगुणने वृत्तादिपरिमाणमुक्तलक्षणं लभ्यते

नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

४९

पञ्चाङ्गम्

इति ॥ छ ॥ इत्थं दिनु विदितु च पृथक्पृथक्वृत्तादिप्रमाणं प्रतिपाद्य
संप्रति दिनु विदितु च योगपद्येनैव सर्वपृथिवीगतं वृत्तादिप्रमाणं प्रति-
पिपादयिषुराह—

परांवीसं पराणगुणा, चञ्चीसगुणा तदेव गुणपराणा ।

चारस परांवीसाई, छहत्तरंगारससयाई ॥ २२ ॥

पञ्चविंशतिरेकोनपञ्चाशद्गुणा क्रियते इत्येको राशिः । चतुर्विंशतिगुण
तथैकोनपञ्चाशदिति द्वितीयः । यदनयोर्जातं तद्वर्शयति—द्वादश पञ्च-
विंशानि प्रथमे १२२५ । द्वितीये पुनः पञ्चसप्तान्येकादशशतानीति
११७६ ॥ ९९ ॥ यदत्र विधेयं तद्वर्शयन्नाह—

एषसि तु समासे, सत्ताण्डं च सोदणं पाडे ।

सेसं तिहि भइऊणं, लद्धा अट्टाट्टि सत्त सया ॥ १०० ॥

‘एतयोः’ राश्योः ‘तुः’ पुनरर्थः ‘समासे’ मीलने एते सति
समनवर्ति च शोधनकं दिग्बिदिरुशोधनकनिष्पन्नं पातयेत्, ततो जात-
निदं २२०४ । एवं शोधनके शोधिते ‘शेष’ अयमेव राशिं त्रिभि-
र्दिनज्य लब्धान्यष्टपष्टानि मतशतानि ७६८ । ततः प्रागुच्यन्त्याये-
नैतेषु त्रिषु [स्थानेषु] स्थापितेषु शोधनकस्य समनवर्तिष्वष्टमस्य त्रिभि-
र्भागो देयः, लब्धा छात्रिरादेरुपश्लेषः, ततो छात्रिरात्रिषु स्थानेषु
स्थान्यते, तत्र च छात्रिराद्यनेककक्ष स्थान्यतीं क्षिप्यते, एव च
छात्रिराद्युत्तराणापि ॥ १०० ॥ तत्रिभ्यपि राशिषु चतुर्दशेषु
युत्तरादीं रेकोनपञ्चाशदिन्द्रवर्धने ये यदर्थं तदाह—

१ “एतयोः” इत्यर्थः “तुः” पुनरर्थः “समासे” मीलने “एते” सति

नीत्यर्थः, किम्? इत्याह— विभक्तिव्यत्ययान् 'वृत्तादीनां' वृत्त ११०४—
 व्यस्र १६३२ चतुस्त्राणां १५६८ विदिक्षु सर्वाग्रं भवति ॥ ९८ ॥
 गाथात्रयस्यापि भावना—

रत्नप्रभाप्रथमप्रमन्दैकदिग्गतनरकावामप्रमाणं [मुखम् ४९, तमन्तमा-
 प्रथिव्येकदिग्गतनरकावामः] पुनर्ममिस्तचेदम्—१, अनयोः समासः ५०,
 तदहं च २१ एकोनपञ्चाशद्वक्षणावलम्बकगुणितं जातमिदं १२२९,
 अस्माच्छोधके एकोनपञ्चाशद्वक्षणे पातिते शेषराशौ त्रिभिर्विभक्ते
 लब्धमिदं ३९२, पुनरस्मिन्नेव राशौ त्रिषु स्थानेषु वृत्तव्यञ्जचतुरस्र-
 संज्ञितेषु स्थापिते शोधनकमपि त्रिभिर्विभज्यते, लब्धः षोडशक एक
 एकश्चावशिष्टः, स च षोडशकः त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, तत्र द्वौ
 षोडशकावेककश्च व्यस्रराशौ क्षिप्यन्ते, एकश्च षोडशकश्चतुरस्रराशौ नि-
 क्षिप्यते, ततस्त्रिष्वपि राशिषु दिक्चतुष्टयगुणनाहम्यते यथानिर्दिष्टं वृत्ता-
 दिपरिमाणमिति । विदिक्षु पुनरष्टचत्वारिंशन्मुखम्, षट्षट्ठीचरनप्रन्त-
 टविदिग्गतनरकावासो भूमिः स चैकः, अनयोः समास एकोनपञ्चाशत्, ततो-
 ऽर्द्धदानाभावादवलम्बकराशिरष्टचत्वारिंशद्वक्षणाऽर्द्धीक्रियते जाता चतु-
 र्विंशतिः, ततोऽनयो राश्योः परस्परगुणने जातमेकादश शतानि षट्-
 सप्तत्यधिकानि, अङ्कतोऽपि ११७६, ततोऽस्मादष्टचत्वारिंशद्वक्षणे
 शोधनके शोधिते त्रिभिश्च भागे पातिते लब्धं ३७६, एतच्च वृत्तव्य-
 सचतुरस्रलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, शोधनकराशिरपि त्रिभिर्वि-
 भज्यते लब्धः षोडशकः, स च त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, ततो द्वौ षोड-
 शकौ व्यस्रस्थाने क्षिप्येते, एकश्च षोडशकश्चतुरस्रस्थान इति, ततस्त्रि-
 ष्वपि राशिषु विदिक्चतुष्टयगुणे वृत्तादिपरिमाणमुक्तलक्षणं लभ्यते

विमदस्मृणा पुद्गी, सगपयेदि तिसदस्सगुणिपदि ।

अस्या स्वर्णायपयरभाङ्या पत्यङंतर्यं ॥ १०३ ॥

द्वाभ्यां महत्त्वाभ्यां दाहल्यमपेक्ष्येति गम्यते, उक्ता 'प्रथ्वी' रत्न-
 म्मादिका कृता सती 'स्वयंप्रसंगः' निजप्रसंगः, कीदृशः? इत्याह-
 त्रिमहत्त्वगुणैरुक्ता, तथा रूपोन्नितप्रतरभाजिता, किम्? इत्याह-
 'प्रसन्नान्तरात्' प्रसन्नदात्यन्तदस्यान्तरात् भवति । यथा-रत्नप्रसादां
 लक्ष्मणातिमहत्त्वाधिकं दाहल्यम्, तच्चाद्यन्तनेनोपगितेन च महत्त्वेणोत्त-
 मत्वं जानामष्टमनतिमहत्त्वाधिकं लक्षणम्, तदनु त्रयोदशानु स्वप्रसंगेषु
 त्रिमहत्त्वगुणितैर्यवर्गानेषु योऽवशिष्टो राशिस्तस्य स्वप्रसन्नप्रसापेन
 नापेक्षेन भागे हने लब्धं योजनानामेकादश सप्तस्थाणि पञ्चशतानि
 व्यतीतानि, अह्नोऽपि ११५८३, अवशिष्टमिदं-१५ उभयस्यापि च-
 त्वाभिपक्षेने संपन्नो योजनत्रिभागः, स चायं ३ । एवमन्याभ्यसि-
 प्रसन्नान्तगण्यतेतत्त्वार्थानि ॥ १०३ ॥ यदभिप्रायेण स्वप्रसंगेन्द्रिय-
 लक्षणैर्निर्णयतां, तदभिप्रायप्रकाशनायाह- -

पेक्षा याना गहराये, उष्णि मंद्य गहरायेगे तु ।

मज्जे तुतिर सारगं, तिग्गिण मास्सुत्तिवा सारया ॥६८५॥

[illegible]

उगतीमा उगतीमा, नेतीम मया य हांति वतीसा ।

वतीमं चेव मया, सत्तमु वदाहमव्वमं ॥ १०१ ॥

एकत्रिंशच्छतान्येकविंशानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च भवन्ति द्वात्रिंशानि द्वात्रिंशच्चैव शतानि शुद्धानि सप्तमु नरकपृथ्वीषु 'वृत्तादि-
मर्वाग्रं' यथासंख्यं वृत्तत्रयस्यचतुरस्रप्रमाणं भवतीति, अङ्कतोऽपि
३१२१--३३३२--३२०० । यदा पुनरेतदेव गणितत्रयं मील्यते
तदाऽऽवलिकागननरकायामप्रमाणं त्रिपञ्चाशदधिकपणवतिशतरूपं
९६१३ संपद्यत इति ॥ १०१ ॥

इत्थमावलिकाप्रविष्टान्मदिनगनुभयरूपानावलिकाप्रविष्टेष्वपि वृत्त-
त्रयस्यचतुरस्रान्प्रतिप्रथिवि समुदायेन च नरकायामन्प्रतिपाद्य संप्रति
पृथिवीनामेव बाहल्यप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

पदपार्श्वतिसहस्रा वतीमा अट्टवीम वीमा य ।

अट्टार सोलसञ्च य, सहस्र लक्ष्वांवरि कुञ्जा ॥ १०२ ॥

विभक्तिव्यत्ययात् 'प्रथमायां' गन्प्रभाभिधानायां अशीतिसह-
स्राणि "लक्षोपरि कुर्यात्" इत्युत्तरेण योगः, अशीतिसहस्राधिकं लक्षं
बाहल्यमस्या इति गर्भः । तदनु क्रमेण द्वितीयायां पृथ्वीषु द्वात्रिंशत्
अष्टाविंशतिं विंशतिं च अष्टादश षोडश अष्टौ च महत्ताणि लक्षोपरि
कुर्यात्, एवं च कृते आसामेतदेव बाहल्यप्रमाणं भवतीति । अङ्क-
तोऽपि प्रथमायां १८००००, द्वितीयायां १८२०००, तृतीयायां
१२८०००, चतुर्थी १२००००, पञ्चम्यां ११८०००, षष्ठ्यां
११६०००, सप्तम्यां १०८००० ॥ १०२ ॥ अथ सर्वपृथ्वीषु
श्रुतान्तरप्रमाणानयनायोपायमाह—

विसहस्रगुणा पुट्वी, सगपयरेहिं तिसहस्रगुणिर्एहिं ।

ऊणा रुद्राण्यपयरभाइया पत्यडंतरयं ॥ १०३ ॥

द्वाम्यां सहस्राम्यां बाहल्यमपेक्ष्येति गम्यते, ऊना 'पृथ्वी' रत्न-
प्रभादिका कृता सती 'स्वप्रतैरः' निजप्रस्तैः, कीदृशैः ? इत्याह—
त्रिसहस्रगुणैरूना, तथा रूपोनितप्रतरभाजिता, किन् ? इत्याह—
'प्रस्तदान्तरकं' प्रस्तदात्प्रस्तदस्यान्तरालं भवति । यथा—रत्नप्रभायां
लक्ष्मशीतिसहस्राधिकं बाहल्यम्, तच्चाधस्तनेनोपरितनेन च सहस्रेणोत्त-
कृतं जातनष्टसततिसहस्राधिकं लक्षम्, तदनु त्रयोदशसु स्वप्रस्तदेषु
त्रिसहस्रगुणितेष्वपनीतेषु योऽवशिष्टो राशिस्तस्य स्वप्रस्तदप्रमाणेन
रूपोनेन भागे हते लब्धं योजनानामेकादश सहस्राणि पञ्चशतानि
व्यतीतानि, अङ्कतोऽपि ११९८३, अवशिष्टमिदं—१६ उभयस्यापि च-
तुर्भिरपवर्तने संपन्नो योजनत्रिभागः, स चायं ६ । एवमन्यास्वपि
प्रस्तदान्तराण्यानेतव्यानीति ॥ १०३ ॥ यदभिप्रायेण स्वप्रतैरत्रिसह-
स्रगुणितैरित्युक्तं तदभिप्रायप्रकाशनायाह—

हेहा यणा सहस्रं, उप्पि संकुय सहस्रमेगं तु ।

मग्गे सुतिर सहस्रं, तिरिणा सहस्रसुतिया णारया ॥१०४॥

'अधस्तात्' तलभागे 'घनाः' निम्बिच्छद्राः सहस्रं यावद्योजनानां
नवैऽपि नरकावासाः । 'उप्पि'ति उपरि संकुचन्तीति संकुचाः संकुचिता
इत्यर्थः सहस्रं 'एकं तु' एकमेव । तथा 'मध्ये' मध्यभागे 'शुपिराः' रन्ध्र-
भायमानः सहस्रम् । एवं 'त्रीणि सहस्राणि उच्छिद्रताः' प्रत्येकं त्रिसहस्र-
बाहल्या इत्यर्थः 'नरकाः' इति नरकावासप्रस्तदा इति ॥१०४॥ नमति
प्रतिष्ठयिवि यत्प्रस्तदान्तरं तत्सूत्रकारः नाशदेव दर्शयन् गाथापञ्चकनाह—

तेसीया पंच सया, एकारस चैव जोयणसहस्सा ।

रयणाणं पत्यडंतरमेगो वि य जोयणतिभागो ॥ १०४ ॥

सत्ताणाउडसयाइं, वितियाण पत्यडंतरं होति ।

पणासत्तय तिरिण सया, वारस य सहस्स तइयाण ॥ १०६ ॥

छावट्टि सयं सोलस, सहस्स पंकाण दो तिभाग य ।

अट्टाडज्जसयाइं, पणुवीस सहस्स धुमाण ॥ १०७ ॥

वावराणसहस्साइं, पंचेव य होति जोयणसयाइं ।

पत्यडमंतरमेयं, तु छट्टपुट्ठीए गायव्वं ॥ १०८ ॥

त्र्यशीतानि पञ्च शतानि एकादश चैव योजनसहस्राणि 'रत्नायां'
रत्नप्रभायां 'प्रस्तटान्तरं' प्रस्तटात्प्रस्तटस्यान्तरालम्, एकः 'अपि
च' इति समुच्चये योजनत्रिभागो भवतीति, [अङ्कतोऽपि ११५८३^१/_३]
॥ १०५ ॥ सप्तनवतिशतानि द्वितीयायां पृथिव्यां प्रस्तटान्तरं भवति,
अङ्कतोऽपि ९७०० । एवं पञ्चसप्ततानि त्रीणि शतानि द्वादश च
सहस्राणि तृतीयायां पृथिव्याम्, अङ्कतोऽपि १२३७५ ॥ १०६ ॥
षट्षष्टं शतं षोडश सहस्राणि 'पङ्कायां' पङ्कप्रभायां पृथिव्यां द्वौ
भागौ त्रिभागलक्षणौ योजनस्य, अङ्कतोऽपि १६१६६ ^२/_३ । 'चः'
समुच्चये । तथा 'अर्धतृतीयानि शतानि' द्वे शते पञ्चाशदम्यधिके
इत्यर्थः, पञ्चविंशतिः सहस्राणि 'धूमायां' धूमप्रभायामिति, अङ्कतोऽपि
२५२५० ॥ १०७ ॥ द्विपञ्चाशत्सहस्राणि पञ्चैव च भवन्ति योजन-
शतानि प्रस्तटान्तरं मकारोऽलाक्षणिकः, एतच्च 'तुः' पुनरर्थः षट्-
पृथिव्यां ज्ञातव्यमिति, अङ्कतोऽपि ५२५०० ॥ १०८ ॥ सप्तम्यां
च कश्चिद्विशेषः समस्तीति तं दर्शयन्नाह—

छसु चैव हवति अंतर-मेयं चिय सत्तमाए हेट्टवरिं ।

निरयरहियं मुणोज्जा, सेसेसु निरंतरा निरया ॥ १०६ ॥

‘ पट्टस्वेव ’ पृथिवीषु भवति अन्तरं प्रस्तटात्प्रस्तटस्य, यत एक एव प्रस्तटः सप्तम्यां वर्त्तते । ततोऽवधारणफलमाह—‘ एयं चिय ’ ति एतदेव पूर्वोक्तं प्रमाणं सार्द्धद्विपञ्चाशत्सहस्रस्वरूपं ‘ सप्तम्यां ’ नहातमःप्रभायां ‘ हेट्टवरिं ’ ति अधस्तादुपरि च, किम् ? इत्याह— ‘ निरयरहियं ’ ति त्रिसहस्ररूपनरकावासरहितं मन्वीत । इदमत्र तात्पर्यम्—पट्टस्वेव पृथिवीष्वनेकप्रस्तटसद्भावादान्तरालं भवति । सप्तम्यां त्वेक एव, ततश्च यत्प्रमाणमष्टसहस्राधिकलक्षस्वरूपं तत्सहस्रत्रयरूप-प्रस्तटप्रमाणरहितं द्विधाकृतं सदधस्तादुपरि च सार्द्धद्विपञ्चाशत्सहस्र-लक्षणं क्षेत्रं नरकरहितं बोद्धव्यम्, अङ्कतोऽपि ९२९०० । अन्तरालविरहिते स्थाने का वार्त्ता ? इत्याह—‘ शेषेषु ’ अन्तरालविरहितेषु नियतक्षेत्रविभागेषु निरन्तरा निरया भवन्तीति ॥ १०९ ॥ संप्रति तीमन्तकप्रस्तटादप्रतिटानप्रस्तटं यावदेकस्यां दिशि विदिशि च विवक्षितश्रेणौ वृत्तादयो ये नरकावासास्तानुपजिज्ञासोरतिदिशन्नाह—

एगादिसं जं सेदिं, इच्छसि जे तत्थ होंति शिरया उ ।

तिगभइयसुद्धवट्ठा, इग तंसे दो य चउरंसे ॥ ११० ॥

‘ एगादिशि ’ पूर्वादिकायां उपलक्षणत्वाद्विदिशि चाग्नेय्यादिकायां चाग्नेर्व्यवस्थिता विभक्त्यव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, ‘ इच्छसि ’ अभिलपसि ‘ जे ’ इति यावन्तः ‘ तत्र ’ श्रेणौ भवन्ति नरकावासास्तान् ज्ञातुं ‘ तुः ’ पुनरर्थः, ततः किम् ? इत्याह—‘ त्रिकभक्तशुद्धवृत्ताः ’ त्रिकभक्तायां श्रेणौ शुद्धाः—त्रिभागलब्धा वृत्ता भवन्ति, न कश्चित्तत्र

प्रदेशः कार्य इति भावः । यदि पुनरिभिर्भागे तानि एतत्तोऽपिशिष्यते
तदा स एकः 'अमे' अन्तर्गतोऽपिशिष्यते 'तो य तदंशे' ति
यदा द्वाविंशती भवन्मन्दैकशतं च तदा स अमे वेक शिष्यते इति ।
उद्भूतं भवति यदा सीमन्तकार्दं कश्चित्प्रसन्न एकस्या दिशि विदिशि
वा गुत्तादिनग्तावामप्रमाणं जान्तिमिच्छति तदा या कार्दिकेकोनपञ्चाश-
दादिकाऽष्टचत्वारिंशदादिका वा श्रेणिकरत्नभ्यस्ते तस्या विभिर्विभक्त्या
लब्धं गुत्तत्रयसन्तुग्मलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, यदि च विभ-
क्तशेष एकः भवति तदा अन्तर्गतो शिष्यते, द्वौ पुनर्विभक्तशेषौ
यदा भवन्मन्दैकशतं एकशतं च निशिष्यते, ततो गुत्तादिप्रमाणं
स्फुटं भवतीति ॥ ११० ॥ एव सतन्वपि पृथ्वीषु नग्तावामत्वरूपं
सप्रपञ्चं प्रतिपाद्य मापन तान्वेव मामान्येन प्रतिप्रसन्नं विशेषेण
चायुरुल्लुप्तो जघन्यतश्च प्रतिपादयितुमिच्छुर्गाथापोडशकमाह—

एगं ति सत्त दस सत्तरेव वार्वासा तद य तेर्त्तामा ।

रयणादमु पुद्वीसुं, उक्ताम दिती उ अयगाणि ॥ १११ ॥

एकं त्रीणि सत्त दश सप्तदशैव द्वाविंशतिः तथा च त्रयस्त्रिंशत्-
अतर्गणीत्युत्तरेण संबन्धः, किम् ? इत्याह—'रत्नादिषु' रत्नप्रभादिषु
पृथ्वीषु 'उल्लुप्ता स्थितिः' उल्लुप्तेप्राप्तमवस्थानं 'तुः' पूरणार्थः
'अतराणि' सागरोपमानीति ॥ १११ ॥ अथ जघन्या स्थितिरुच्यते—

दसवाससदस्साई, एग ति सत्त दस तद य सत्तग्म ।

वार्वासा अयगाई, रयणाईणं जदशरणं ॥ ११२ ॥

दशवर्षमहस्त्राणि एकं त्रीणि सत्त दश तथा च सप्तदश द्वाविंशतिः
'अतराणि' सागरोपमानि, किम् ? इत्याह—'रत्नादीनां' रत्नप्रभा-

दशभागाः, दश दशभागाः सागरोपममेवेत्यर्थः । इदमपि गाथादस्य तात्पर्यम्—पष्ठप्रस्तटे द्वौ दशभागौ सागरोपमस्य जघन्या, त्रयश्रोतुकृष्टा । सप्तमप्रस्तटे त्रयः सागरोपमदशभागा जघन्या चत्वार उत्कृष्टा स्थितिः । एवं पूर्वप्रस्तटोत्कृष्टान् भागान् जघन्यपदे स्थापयता राजन्यांश्चैकेन दशभागेनाभ्याधिकानुत्कृष्टपदे कुर्वता तावन्नयेन गावत्रयोदशप्रस्तटे नव सागरोपमदशभागा जघन्या, उत्कृष्टा तु [दश] दशभागा इति ॥११९॥ इत्थं प्रथमपृथिव्यां प्रतिप्रस्तटं जघन्यामुत्कृष्टां च स्थितिं प्रतिपाद्य शेषास्वप्युत्कृष्टां तां तावत्प्रतिपादयन्नाह—

उवरिखिडिडिविसेसो, सगपयरविभाग इच्छसंगुणिओ ।

उवरिमखिडिडिसहिओ, इच्छियपरम्मि उकोसा ॥११६॥

[उपरिक्षितिस्थितिविश्लेषः] उपरिक्षितिस्थितेः पात इत्यर्थः, स्वकर्प्रतरेर्विभागः क्रियते यश्च तत्र लभ्यते भागः सः ‘इच्छासंगुणितः’ इच्छयाऽभीष्टप्रतरसंख्यालक्षणया गुणितः सन् ‘उपरिमक्षितिस्थितिसहितः’ सागरोपमादिपाश्चात्यपृथ्वीस्थितिसमन्वितः [‘इच्छितप्रतरे’] अभीष्टप्रतरे उत्कृष्टा स्थितिर्भवति । इयमत्र भावना—यदा शर्कराप्रभायां प्रथमप्रस्तट एवोत्कृष्टा स्थितिर्जातुमिष्यते तदा शर्कराप्रभाया उत्कृष्टस्थितेः सागरोपमत्रयलक्षणाया मध्याद्रत्नप्रभोत्कृष्टा स्थितिः सागरोपमलक्षणा पात्यते, ततो जातं सागरोपमद्वयम्, तच्चैकादशभिः शर्कराप्रभाप्रतरेरपहृतम्, अपहृते च लब्धौ द्वौ सागरोपमेकादशभागौ, तौ चेष्टप्रतरप्रमाणेनैकलक्षणेन गुणिते “एकगुणं तत्तियं चैव” इति वचनात् तन्मात्रस्थितावुपरितनक्षितिस्थित्या सह संयोजने तयोर्जातमिदमेकं सागरोपमं द्वौ सागरोपमस्यैकादशभागौ, इयं च तत्रोत्कृष्टा स्थितिः ।

पुनं तावन्नेयं यावदेकादशप्रस्तटे द्वौ सागरोपमैकादशभागावभीष्टप्रतरसं-
ख्यैकादशलक्षण्या गुणितौ, ततो जाता द्वाविंशतिः सागरोपमैकादश-
भागाः, तेषां चैकादशभिर्भागै हते लब्धे द्वे सागरोपमे, तत उपरितन-
क्षित्या एकसागरोपनलक्षण्या सह नीलने जातानि त्रीणि सागरोपमानि,
इदमेव च तत्रोत्पृष्टा स्थितिः । एवमन्यास्तपि पृथ्वीषु प्रतिप्रस्तटे
परिभाव्योत्पृष्टा स्थितिरानेयेति ॥ ११६ ॥ इयं च भागवृद्धिः कासु
कासु पृथ्वीषु भवति कासु च न भवति ? इति दर्शयन्नाह—

रयणादीषुध्वीणां, गायत्र्या जा खिई चउत्थी उ ॥

पंचमियाइविस्तेसो, जहृणसहिंयं फलं द्वाइ ॥ ११७ ॥

रत्नादिपृथ्वीनां प्रस्तटेषु ज्ञातव्या भागवृद्धिस्तावद्यावत् 'मितिः'
पृथ्वी चतुर्थी । 'तुः' पूर्ववत् । ततः परं का वार्त्ता ? इत्याह—'पञ्च-
म्यादिदिशेः' पञ्चम्यादिपृथ्वीषु विशेषः प्राक्पृथिव्यपेक्षया प्रस्तटे-
प्रायुर्वृद्धौ वर्तते, स चायम्—प्राक्पृथ्वीपृथ्व्यन्तर्गतोपरितनम्भितिविरे-
(श्ले) पन्थ स्वप्रतर्भागापहारे आद्यप्रस्तटेषु भागलान् एवासीत् ।
पञ्चमिप्रवृत्ति तु प्रथमत एव सभागसागरोपनलानः । यथा—चतुर्थ्या
दश सागरोपमानि, पञ्चम्यां तु नवदश परा स्थितिः, तयोर्दिशे (श्ले) पं
जातं नव सागरोपमानि, तेषां पञ्चमपृथ्वीप्रतैः पञ्चभिर्भागै हने लब्धं
सागरोपनं द्वौ च सागरोपनप्रमाणस्य पञ्चभागौ, इदं तु लब्धमिष्टप्रतर-
लक्षण्या संख्यया यदा गुण्यते तदा दस्यमाणं फलं भवतीति । अह
विनेतवेतोत्पृष्टमितिप्रमाणानुरोखितकश्चिदन्वोऽपि विरेषः सन्मि ?
इत्याह—'जपन्त्यस्तरितं' लकीयनप्रत्यम्भितिनन्वितं " उपरि-
धितिमिति विरे (श्ले) सः " इत्यादिना क्रमेण महत्त्वं लब्धम् । इत्याह—

‘फलं’ उत्कृष्टस्थितिलक्षणं भवतीति ॥ ११७ ॥ आह विदितमे-
तद्यदुदितं पञ्चम्याः प्रभृति विशेषः, परं द्वितीयादिपृथ्वीषु षष्ठादिप्रस्तटेषु
भागगणनया यदा सागरोपमं लभ्यते तदा च का वार्त्ता ? इत्याह—

पररम्भि जम्भि अयगं, सयलं वड्डुड गगिज्जमाणांम्भि ;

भागोहिं तत्रो करणां, छेयविभक्तं फलं ढांड ॥ ११८ ॥

प्रतरे यस्मिन् ‘अतंगं’ सागरोपमं ‘मकलं’ परिपूर्णं ‘वर्धते’
वृद्धिं याति, कथंभृते सति ? इत्याह—‘गण्यमाने’ संख्यायमान
इत्यर्थः, तदनन्तरं किं विधेयम् ? इत्याह—भागेस्ततः करणं बाह्यते, तत
इष्टप्रतरे ये लब्धा भागास्ते छेदेन विभज्यन्ते, ततश्छेदविभक्तं फलं
भवति । अयमत्र भावः—यथा द्वितीयपृथिव्यामिष्टप्रतरे षष्ठे एकादश-
भक्तसागरोपमभागद्वयस्य मूलप्रतरलब्धस्य षडभिर्गुणने जाता द्वादश
भागाः, एतेषामेकादशभिर्भागे लब्धमेकं सागरोपममवशिष्टैकादशभा-
गः । ततः सप्तमप्रस्तटे तस्मिन्नवशिष्टैकादशभागे मूलप्रतरलब्धं भागद्वयं
क्षिप्तं जातास्त्रय एकादशभागाः । अष्टम एतत्रयमध्ये द्वयक्षेपे पञ्च । नवमे
पञ्चकमध्ये द्वयक्षेपे सप्त । दशमे सप्तसु द्वयक्षेपे नव । एकादशे तु नवसु
द्वयक्षेपे जाता एकादश भागाः, एषां चैकादशभिर्भागे दत्ते लब्धं पुनः
सागरोपमम्, तस्मिंश्च षष्ठप्रतरलब्धसागरोपमक्षेपे रत्नप्रभा [सागरोपम-
क्षेपे च] सागरोपमत्रयम्, एतदेव च तत्रोत्कृष्टा स्थितिः । एवमन्यास्व-
पि पृथ्वीषु स्वस्वभागक्षेपेण भावना कार्येति ॥ ११८ ॥ इदानीं द्वितीया-
दिपृथ्वीप्रस्तटेषु षट्त्रिंशत्संख्येषु प्रमाणं जघन्यमुत्कृष्टं च दर्शयन्नाह—

अयरोवमं जहरणां, वितियाए पत्थडम्भि पढमम्भि ।

अयरोवममुकोसं, एकारसभाग दो अरणो ॥ ११९ ॥

न तीयेत इत्यतरः—सागरस्तोनोपमा यस्य तदतरोपमं ' जघन्यं ' जघन्यस्थितिप्रमाणम्, क ? इत्याह—द्वितीयायाः पृथिव्याः संवन्धिनि प्रस्तटे प्रथमे । तथा ' अतरोपमं ' उक्तस्वरूपमेव ' उत्कृष्टं ' स्थितिप्रमाणमेकादशभागौ द्वावन्याविति ॥ ११९ ॥ अस्यामेव शेषप्रतरातिदेशमाह—

एवं विउत्तराए, वड्डीए जाव तिरिगा अयराइं ।

ताइं चिय तइयाए, पढमे पयरे जहरागोणं ॥ १२० ॥

ताइं चिय उकोसा, चउरो गावभाग होति अरागो उ ।

चउरुत्तरिया वड्डी, गोयळा जाव सत्तयरा ॥ १२१ ॥

सत्तेव चउर्त्थिए, अयरोवम ठिति जहरिगाया होइ ।

सत्तेव य उकोसा, तिरागोय य सत्तभागा उ ॥ १२२ ॥

‘ एवं ’ प्रथमप्रतरवद ‘ द्व्युत्तरया वृद्ध्या ’ प्रतिप्रतरमपगपगमा-
गद्वयवृद्धिलक्षणया तावन्नेयं यावदेकादशप्रस्तटे जातानि त्रीण्यनराणि,
एकस्य सागरोपमस्य रत्नप्रमाष्टधीगतन्येहानुवर्तनाद्बोध्य भागवृद्धि-
वशेन लब्धत्वात् । अथ बालुकां प्रतीत्याह—‘ तानि चैव ’
त्रीणि सागरोपमानि तृतीयायां पृथिव्यां प्रथमे प्रतरे ‘ जघन्येन ’
जघन्यतः स्थितिर्भवतीति ॥ १२० ॥ ‘ तान्येव ’ त्रीणि सागरोपमानि
‘ उत्कृष्टा ’ उत्कर्षवती स्थितिः ‘ चत्वारो नवभागाः ’ नवभागा
रुतस्य सागरोपमस्य चत्वारो भागा इत्यर्थः, भवन्ति ‘ अन्ये तु ’
सागरोपमत्रयातिरेकिणः पुनः प्रथमप्रतरे । यथा प्रथमप्रस्तटे तत्र
शेषेष्वपि इत्याह—चतुरत्तरिका पृर्वा(र्वा)पूर्वसागरोपमनवनगचतुष्टय-
क्षणे वृद्धिर्नैतल्या यावन्नवमप्रतरे जातान्नुत्कृष्टतः सत्ततः गच्छति ॥ १२१ ॥
ततोऽपि चतुर्थ्या पृथिव्यां प्रथमप्रस्तटे अतरोपमनि स्थितिर्भवत्यह

॥ अहम् ॥

द्वितीयं देवेन्द्रप्रकरणम् ।

उक्ता नरकेन्द्रकाः । संप्रति देवेन्द्रकान् वक्तुकामः प्राक्सामान्येन कृतमङ्गलाभिधेयादिनिर्देशोऽपि विस्मृतिशीलशिष्यसंस्मृत्यर्थमधिकारान्तरत्वाद्वा विशेषमङ्गलाभिधेयाभिधानायाह—

तेलोकमत्थयत्ये, सिद्धे अभिवन्दिऊण तिविहेण ।

देविंदया उ वोच्छं, गुरुवएसाणुसारेण ॥ १२८ ॥

‘त्रेलोक्यमस्तकस्थान्’ सर्वासाधारणगुणग्रामरमणीयस्वरूपतया लोकत्रयोपरिवर्तितक्षेत्रव्यवस्थिततया च त्रिजगज्जनजातमौलिमाणिक्यकल्पान् ‘सिद्धान्’ प्रागेव निरूपितनिरुक्तान् ‘अभिवन्द्य’ प्रणामस्तवाम्यामभिवाद्य ‘त्रिविधेन’ मनोवाक्यायलक्षणेन करणेन, किम् ? इत्याह—‘देवेन्द्रकान्’ विमानावासविशेषान् ‘तुः’ पूरणे ‘वक्ष्ये’ अभिधास्ये ‘गुरूपदेशानुसारेण’ विमानप्रविभक्तिनामकाध्ययननिरूपणनिपुणधिपणाधिकचिरन्तनाचार्यप्रवर्तितोपदेशानुवर्तनेन । अत्र च मङ्गलाभिधेयप्रयोजनसंबन्धवर्चः सामान्यमङ्गलाभिधायकादिसूत्रवत्स्वयमेव वाच्य इति ॥ १२८ ॥ देवेन्द्रकानेव प्रमाणतोऽभिधित्सुराह—

तेरस वारस छ पंच चेव चत्तारि चउसु कप्पेसु ।

गेवेज्जेसुं तिय तिय, एगो उ अणुत्तरेसु भवे ॥ १२९ ॥

त्रयोदश सौधर्मेशानयोः प्रथमद्वितीयकल्पयोः समभूमिकयोः ।

द्वादश सनत्कुमारमाहेन्द्रयोस्तृतीयचतुर्थयोर्देवनिवासयोः समतयाऽव-
स्थितयोः । पङ्क् ब्रह्मलोके पञ्चमदेवलोके । पञ्च चैव लान्तके पटे ।
' चत्तारि ' ति चत्वारश्चत्वारो विमानेन्द्रकाः ' चतुर्षु ' चतुःसङ्ख्येषु,
तद्यथा—शुक्रे सप्तमे चत्वारः, सहस्रारेऽष्टमे चत्वारः, आनतप्राण-
तयोत्समभूमिकयोश्चत्वारः, आरणाच्युतयोरपि समभूमिकयोश्चत्वारः ।
' कल्पेषु ' देवाधिवासेषु—देवलोकेष्वित्यर्थः, कल्पशब्दस्याधिवासपर्या-
यस्यापि संभवात्, यथोक्तम्—“ सामर्थ्ये वर्णनायां च, कल्पने छेदने
तथा । औपम्ये चाधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधाः ॥ १ ॥ ” तथा
' ध्रुवेयकेषु ' लोकपृथ्वीवास्थानभवेष्वधस्तनमध्यनोपरितनसंज्ञितेषु
प्रत्येकमधस्तनाधस्तनादिभेदेन भिन्नेषु नवस्तु विमानविशेषेषु ' त्रिकं
त्रिकं ' एकैकस्मिन् त्रिके त्रयस्त्रयः, सर्वे नवेत्यर्थः । ' एकस्तु ' एकः पुनः
' अनुत्तरेषु ' सर्वविमानोपनिर्दिष्टतया प्राप्तानुत्तराभिधानेषु विमानभेदेषु
' भवेत् ' जायेतेन्द्रक इति । एवं चने त्रयोदशादिमहच्चतुर्वेन्द्रकनीलने
छापटिर्भवन्तीति । म्यापन्ता देयम्—१२।१२।६।५।४।४।४।४।३।३।
३।३। सर्वेऽपि ६२ ॥ १२५ ॥ अत एवाह—

दावद्वि विमार्गिदा, पदमावलिया वि तत्तिया चैव ।

एगट्टी पुगा र्दाण, मेता एवेवपरितीणा ॥ १२० ॥

' छापटिर्दिमानेन्द्रा ' लक्ष्मिलोकविमानादामप्रस्तया भवन्ति । तथा
' प्रथमावलियापि ' उद्गतामदप्रथमप्रस्तमव्यवर्ति (सं० १०००)
विमानेन्द्रकं प्रतीत्य चतुर्षु दिक्षु प्रवृत्ता विमानश्रेणिः, न केवलं सर्वे-
न्द्रकमहमेत्यपि शक्यार्थः, ' लायली चैव ' प्रत्येकं छापटिर्दिमानेन्द्रकं ।
' एकपटिः पुनः ' एकछापटिर्दिमानेन्द्रकप्रमाणा श्रेणिः पुनः ' द्वितीये ' द्वितीये

वज्रः २५ अञ्जन २६ वरमाल २७ जरिष्ठाः २८ तथा च देवः
२९ सोमः ३० च लाङ्गलः ३१ बलमद्रः ३२ च दीर्घित्वं च प्राक्त-
तत्त्वात् । चक्रं ३३ गदा ३४ त्वस्तिकः ३५ नन्दावतः ३६ । इयं
च पूर्वार्द्धसप्तद्वितीयाद्या गीतिसंज्ञा गांध्या विज्ञेयेति ॥ १३३ ॥
आभंकरे य गिद्धी, केज गल्ले य होइ बोधव्वे ।
वंभे वंभहिए पुण्ण, वंभुत्तर लंतए चैव ॥ १३४ ॥
जाम्भकरः ३७ च गृद्धिः ३८ केतुः ३९ गलडः ४० च भवति
बोद्धव्यः । ब्रह्मा ४१ ब्रह्महितः पुनः ४२ ब्रह्मोत्तरः ४३ ल(ला)न्त-
कः ४४ चैवेति ॥ १३४ ॥

महसुकसहस्सारे, आणय तह पाणए य बोधव्वे ।
पुप्फमलंकारे आरणे य तह अणुए चैव ॥ १३५ ॥
महाशुक ४५ सहस्रारौ ४६ आनतः ४७ तथा प्राणतः ४८ च
बोद्धव्यः । पुष्पं ४९ जलह्वारः ५० आरणः ५१ च तथाऽच्युतः ५२
चैवेति ॥ १३५ ॥

सुदंसणे सुप्पबुद्धे, मणोरमे चैव होति बोधव्वे ।
तत्तो य सव्वओभेदे, विसाले सुमणे इय ॥ १३६ ॥
सुदर्शनः ५३ सुप्रबुद्धः ५४ मनोरमः ५५ चैव भवति बोद्धव्यः
'ततश्च' तदनन्तरं पुनः सप्ततोमद्रः ५६ विशालः ५७ सुमनाः ५८
इति च । इयं च गाथा " विष्णुस्वरूपाय च " इत्यादिगाथास्मृता-
नुसारिणी विज्ञेयेति ॥ १३६ ॥

सोमणासे पीङ्करे, आङ्गे चैव हाङ्गे बोधव्ये ।

सव्वट्टसिद्धिणामे, सुग्गिदया एते वावट्ठी ॥ १३७ ॥

सौमनसः १९ प्रीतिकरः ६० आदित्यः ६१ चैव भवति बोधव्यः ।

सर्वार्थसिद्धिनामा ६२ । एवं 'सुरेन्द्रकाः' विमानेन्द्रकाः 'एते' ये प्रागुक्तास्ते द्वापट्विर्तन्त इति । अत्रोडुचन्द्रादीनि नामानि प्रस्तयानां प्रस्तट्मव्यगतविमानानां च तुल्यतयाऽवबोद्धव्यानि । प्रस्तटा नाम समश्रेणितया व्यवस्थिता विमानावामा एव, न पुनस्तदाधारभूताऽन्या काचित्पृथ्वी समस्ति, रत्नप्रभादीनामेवाधस्तात्सप्तानामेकस्याश्चेषत्प्राग्भाराया उपरि पृथ्वीत्वेन शास्त्रे भणनादिति ॥ १३७ ॥ मंप्रत्यावल्लिकागतविमानावासनामान्यभिधित्सुरिन्द्रकासन्नवर्तिचतुर्दिग्गतविमाननामानि तावदाह—

उडुप्पभं च पुव्वेण, उडुमज्झं दक्खिणो दिसाभागे ।

उडुयावत्तं अवरेणुडुसिद्धं उत्तरे पासे ॥ १३८ ॥

'उडुप्रभं च' [उडुप्रभनामकं च 'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि, उडुमध्यं 'दक्षिणे दिग्भागे' दक्षिणस्यां दिशि, उडुकावत्तं 'अपरेण' अपरस्यां दिशि,] उडुशिष्टं उत्तरे पार्श्वे । एषापि "विषमाक्षरपादं च" इत्यादिगाथालक्षणानुयायिन्येवेति ॥ १३८ ॥ पूर्वदिग्गतावल्लिकाद्वितीयादिविमानानां नामनिर्देशायाह—

पढमवितियादिपुव्वक्कमेण तद् उडुपभस्स पुव्वेण ।

विज्जा नामविभत्ति, एगट्ठीए विमाणाणां ॥ १३९ ॥

प्रथमद्वितीयादिश्चासौ पूर्वक्रमश्च—पूर्वानुपूर्वीलक्षणस्तेन, तथेति पूरणार्थः, 'उडुप्रभस्य' अनन्तरमेवोपदर्शितस्य 'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि

देवेन्द्रप्रकरणम् ।

‘ विद्यातु : जानीयाद् बुद्धिमान्, काम् ? इत्याह—‘ नामविभक्तिः ’
 नामविभागं ‘ एकपद्ये : ’ एकपद्यिप्रमाणानां विमानानामिति ॥ १३९ ॥
 एतामेव गाथापट्टकेनाह—

सत्यय सिरिवच्छे वद्धमाणां अंकुसे भस्ते य जवे ।

छत्ते विमले कलसे, उस्मे सीहे समे सुरभी ॥ १४० ॥

सत्तिकः १ श्रीवत्सः २ वद्धमानकः ३ अंकुशः ४ जवः ५ च
 ययः ६ छत्रं ७ विमलः ८ कलशः ९ वृषभः १० मिहः ११ मनः
 १२ सुरभिः १३ इति ॥ १४० ॥

जसहर सज्जबोधे, विमले सोवन्धिए सुभदे य ।

अरण विरण सुष्पम, इंद मर्दि उर्विदे य ॥ १४१ ॥

यशोधरः १४ सर्वतोभद्रः १५ विमलः १६ सोवन्धिकः १७
 सुभद्रश्च १८ अरुणः १९ विरजाः २० सुष्पमः २१ इन्द्रः २२
 मोन्द्रः २३ उपेन्द्रः २४ चेति ॥ १४१ ॥

कमले कुमुदे गालिगो, उप्पल पडमे य पोंदरीण य ।

सोगंधिए तिगिन्धि य, वेत्तर चंपण अमोण य ॥ १४२ ॥

कमलं २५ कुमुदं २६ गालिगं २७ उप्पल २८ पडमे
 च पोंदरीकं २९ च सोगंधिकं ३० तिगिन्धिः ३१ च वेत्तरः
 चंपणः ३२ अमोणः ३३ चेति ॥ १४२ ॥

सोमे मूर सुषे, मयससे चंदरो मली मलए ।

संदरा सोमलने या, मयससे तिसे धने ॥ १४३ ॥
 सोमः ३४ मूरः ३५ सुषेः ३६ चंदरो ३७ मली ३८ मलए

पूर्वस्यां दिशि विमानावासा उक्ता द्वितीयादयस्तदभिधाना एव दक्षि-
णस्यां दिशि, परं मध्यशब्दोपपदा भणितव्याः, तद्यथा—मध्यस्वस्तिकः
१ मध्यश्रीवत्सः २ मध्यवर्द्धमानकः ३ इत्यादि । एवमपरस्यां दिश्या-
वर्त्तोपपदाः, यथा—आवर्त्तस्वस्तिकः १ आवर्त्तश्रीवत्सः २ आवर्त्त-
वर्द्धमानकः ३ इत्यादि । एवमुत्तरस्यां शिष्टशब्दोपपदाः, यथा—
शिष्टस्वस्तिकः १ शिष्टश्रीवत्सः २ शिष्टवर्द्धमानकः ३ इत्यादि । एवं
चन्द्रादिशेषप्रस्तटेष्वपि स्वकीयेन्द्रकनामानुसारेण चन्द्रप्रभ १ चन्द्रमध्य—
२ चन्द्रावर्त्त ३ चन्द्रशिष्टा ४ दिलक्षणेन पूर्वादिदिगगतश्रेण्यादिभूत-
विमानचतुष्कनामनिर्देशस्तावन्नेयो यावद् ग्रैवेयकपर्यन्तप्रस्तटे आदित्या-
भिधाने—आदित्यप्रभ आदित्यमध्य आदित्यावर्त्त आदित्यशिष्ट इति ।
तथैतेष्वेव प्रस्तटेष्वावलिकाप्रविष्टद्वितीयादिविमानेषु दिक्चतुष्टयसं-
न्धिषु सर्वेषु स्वस्तिकमध्यस्वस्तिकावर्त्तस्वस्तिकशिष्टस्वस्तिकप्रभृतिर्नाम-
निर्देशः श्रेणिपर्यन्त एकैकनामहान्या तावद्वाच्यो यावदादित्यप्रस्तटे
स्वस्तिको मध्यस्वस्तिक आवर्त्तस्वस्तिकः शिष्टस्वस्तिक इति संभाव्यते,
नरकप्रस्तटेष्वनेनैव क्रमेण नामनिर्देशादिति ॥ १४६ ॥ अथ प्रकीर्ण-
काभिधानदेवावासघननामनिरूपणायाह—

इष्टा वा सुभगा वा, गामा जे केइ अत्थि लोगम्मि ।

तन्नामगा विमाणा, भवंति वेमाणियसुराणं ॥ १४७ ॥

‘ इष्टाः ’ अभिलषणीयाः सर्वेन्द्रियाहादमाश्रित्य काकली-
गीत—मयूररूप—कस्तूरिका—शर्करा—हंसतूलीप्रभृतयः, ‘ सुभगाः ’ स्व-
भावत एव सुभगभावभाजः पुरन्दर—नरनाथ—पाथोनाथादयः, वाश-
ब्दावन्योन्यसमुच्चये, के ? इत्याह—‘ नामाः ’ परिणामा वस्तुविशेषा

न्यसेत् ' आदि ' पञ्चलक्षणम्, ततः ' अन्तिमधनं ' सौधर्मप्रस्तटगत-
विमानाग्रं लभ्यते । तदेव यदा आदियुतं सद्गच्छार्द्धगुणं क्रियते 'तुः'
पुनरर्थः तदा ' सर्वधनं ' सर्वप्रस्तटश्रेणिगतविमानावासाग्रं संपद्यते ।
अयमत्र परमार्थः—गच्छोत्तरयोः संवर्गे जाते द्वे शते अष्टचत्वारिंशे
२४८, अत्र च चतुष्टयलक्षणे उत्तरेऽपनीते पञ्चकलक्षणे चादौ प्रक्षिप्ते
लब्धे द्वे शते एकोनपञ्चाशदधिके २४९, एतत्सर्वार्थसिद्ध्याख्यप्रथम-
प्रस्तटापेक्षयाऽन्तिमो यः सौधर्माभिधानप्रथमकल्पे प्रथमप्रस्तटस्तत्र विमा-
नाग्रं भवति । एतदेवादिना पञ्चलक्षणेन युक्तं सद्गच्छार्द्धेनैकत्रिंशल्लक्ष-
णेन यदा गुण्यते तदाऽऽवलिकागतसर्वविमानाग्रं संपद्यते, तच्चेदम्—
अष्टसप्ततिशतानि चतुःसप्तत्यधिकानि ७८७४ ॥ १४९ ॥ यदा
कश्चित्सौधर्मप्रथमप्रस्तटादुपरि गत्वा द्वितीयतृतीयादिप्रस्तटे विमानाग्रं
निज्ञासति तदा किं विधेयम् ? इत्याह—

जर्हि पथडम्मि इच्छसि, सञ्जविमाण्णाण्ण सञ्जसंखेवं ।

तं वावड्ढिविसुद्धं, चउगुणिय सपंचगं पयरं ॥ १५० ॥

' यत्र ' द्वितीयादौ प्रस्तटे ' इच्छसि ' अभिलषसि हे विमान-
प्रमाणनिज्ञासो ! ' सर्वविमानानां ' आवलिकागतलक्षणानां ' सर्व-
संक्षेपं ' समुदायसङ्ख्यां, तत्र किम् ? इत्याह—' तं ' इष्टप्रतरं ' द्वाष-
ष्टिविशुद्धं ' द्वाषष्टेरपनीतं विधेहि, तत्र च यदवशिष्टं तत् ' चतुर्गुणितं '
चतुर्भिराहतं तदनु ' सपञ्चकं ' पञ्चकयुक्तं कृत्वा ' प्रतरं ' इष्टप्रतर-
श्रेणिगतविमानाग्रमवबुध्यस्व । तथाहि—यदा कश्चिदिह पञ्चमप्रतरे
विमानाग्रं बुभुत्सते तदा तत्सङ्ख्या पञ्चकलक्षणा द्वाषष्टेरपनीयते जाता
सप्तपञ्चाशत् ५७, तस्यां चतुर्भिर्गुणितायां पञ्चकयुक्तायां च लब्धे द्वे

॥ १५२ ॥ पुनरप्युडुप्रस्तटमादौ कृत्वा प्रकारान्तरेण प्रस्तटप्रमाणादि-
मानप्रमाणानयनायाह—

इच्छा चउसंगुणिता, रुवहिया ऊणिता य पणगेणं ।

पढमुहाओ सुद्धा, माणं तं इट्टपरम्पि ॥ १५३ ॥

‘ इच्छा ’ अभीष्टप्रतरलक्षणा चतुःसंगुणिता रूपाधिका ‘ उनीता
च ’ उनीकृता पुनः पञ्चकेन तथा ‘ प्रथममुखात् ’ सौधर्म [प्रथम-
प्रस्तटविमानावासाग्रलक्षणात् ‘ शुद्धा ’ अपनीता सती यदवशिष्टं
‘ मानं ’ श्रेणिगतविमानलक्षणं तत् ‘ इष्टप्रतरे ’ पञ्चकादिरूपे जा-
नीहि । यथा—इच्छा सौधर्मपञ्चम] प्रस्तटविमानप्रमाणलक्षणा
चतुर्गुणा रूपाधिका पञ्चकोना सती संपन्नषोडशरूपा प्रथमप्रस्तटाग्रा-
देकोनपञ्चाशदधिकशतद्वयमानात् २४९ अपनीयते, यत्तत्रापनीतशेषं
त्रयस्त्रिंशदधिकशतद्वयलक्षणं २३३ तत्तत्र प्रस्तटे श्रेणिगतविमानप्र-
माणमिति ॥ १५३ ॥ संप्रतीष्टप्रमाणादेकदिग्गतविमानप्रमाणं सर्वार्थ-
सिद्धप्रस्तटात्प्रस्तटप्रमाणं चाभिधित्सुराह—

उडिडं रुवूणं, चउभइयं तं भवेज्ज एगदिसं ।

उवरिल्लाओ तइमं, च पत्यडं तं वियाणाहि ॥ १५४ ॥

‘ उडिष्टं ’ विवक्षितं विमानप्रमाणं रूपोने चतुर्विभक्तं क्रियते यत्तत्र
लभ्यते तद्भवेदेकस्यां दिशि विमानमानं ‘ उपरितनात् ’ सर्वप्रस्तटो-
परितनात्प्रस्तटात्सर्वार्थसिद्धाख्यात् ‘ तइमं ’ ति तत्प्रमाणमनन्तरोक्त-
न्यायलब्धैकदिग्गतविमानसमानसंख्यं ‘ चः ’ समुच्चये प्रस्तटं ‘ तं ’
यत्रैकदिग्गतदेवावासप्रमाणनानीतं ‘ विजानीहि ’ अवबुध्यस्व । यथा
केनचिद्दे शते त्रयस्त्रिंशदधिके विमानानामुपदर्शिते, ततस्तत्तेषु विमाने

मुहभूमिसमासद्धं, ओलंवगसंगुणां तु सव्वगं ।

वत्तए वत्तए य भवे, मुग्गिलय्याणां तु संखेवो ॥ १६४ ॥

मुखभूम्योः—प्रतिकल्पं प्रागेवोक्तप्रमाणयोः समामः—मीलनं तस्याद्धं-
दलं मुखभूमिममामाद्धं ' अवलम्बकसंगुणं तु ' त्रयोदशद्वादशस्वप्रतर-
प्रमाणगुणितमेव, किम् ? इत्याह— ' सर्वाग्रं ' आवलिकागतमवविमा-
नप्रमाणं भवति । सर्वकल्पानुयाय्ययं व्यवहार इत्याह—' वलये वलये'
चलयाकारव्यवस्थितप्रस्तम्भसंयन्धान्मौधर्मादिदेवलोकै, चकारः पूर्णार्थः,
' भवेत् ' पूर्वोक्तकर्णन्यायाज्ञायेन ' मुग्गिलय्याणां तु ' श्रेणिप्रतिव-
द्धदेवावासानां पुनः ' संक्षेपः ' सर्वाग्रलक्षणः । तथाहि—मौधर्मेशा-
नयोर्मुखमेकोनपञ्चाशदधिकशतद्वयलक्षणं २४९, भूमिश्चैकाधिकशत-
द्वयस्वभावा २०१, अनयोः समासः पञ्चाशदधिकानि चत्वारि शतानि
४९०, एतदद्धं पञ्चविंशत्यधिके द्वे शते २२९, एतच्च त्रयोदशलक्ष-
णावलम्बकगुणितं सज्जातं सर्वाग्रं पञ्चविंशत्यधिकैकोनत्रिंशच्छतलक्षण-
मिति २९२९ । एवं शेषेष्वपि स्वधिया भावना कार्वेति ॥ १६५ ॥
अथ प्रकीर्णकविमानप्रमाणानयनायाह—

कप्पविमाणगात्रो, सेवीवद्धे विसोदए सेसं ।

सयसयकप्पेसु भवे, पइयणागाणां परीमाणां ॥ १६६ ॥

' कल्पविमानाग्रात् ' सौधर्मादौ बद्धिमानाग्रं द्वात्रिंशच्छादिलक्षणं
ततः सकाशात्, किम् ? इत्याह—' श्रेणिबद्धानि ' आवलिकाश्रितानि
विमानानि ' विशोधयेत् ' अपनयेत् । तत्र च यद् ' शेषं ' उद्धरितं
तत् ' स्वकस्वककल्पेषु ' सौधर्मादिषु ' भवेत् ' जायेत ' प्रकीर्णकानां '
पुष्पावकीर्णाभिधानविमानानां प्रमाणम् । तथाहि—सौधर्मेशानयोः क-

स्वयोर्विमानाग्रं षष्टिलक्षाः ६००००००, अस्माच्छ्रेणिप्रतिबद्धेषु पञ्च-
विंशत्यधिकैकोनत्रिंशच्छतलक्षणेज्वपनीतेषु यदवशिष्टमेकोनषष्टिलक्षस-
प्तनवतिसहस्रपञ्चसप्ततिलक्षणं तत्तयोः पुष्पावकीर्णाग्रं भवति । अङ्क-
तोऽपि ५९९७०७५ । एवं सर्वत्र भावना कार्येति ॥ १६६ ॥ अथ
श्रेणिप्रतिबद्धानां पुष्पावकीर्णानां च प्रतिकल्पं कण्ठत एव प्रमाणानि
प्रतिपादयितुं गाथाचतुर्दशकमाह—

दो चैव सहस्ताइं, शृग्व चैव सयाइं पराणवीताइं ।

आवलियासु विमाणा, सोहर्म्मीसाणकप्पेसु ॥ १६७ ॥

अज्जण्डि सयसहस्सा, सत्ताणज्जै भवे सहस्साइं ।

पराणचरिं विमाणा, ह्वंति पुष्पावकिण्णायणं ॥ १६८ ॥

द्वे चैव सहस्रे नव चैव शतानि पञ्चविंशानि 'आवलिकासु'
श्रेणिषु विमानाः सौधर्मेशानकल्पयोर्वर्तन्त इति, अङ्कतोऽपि २९२५
॥ १६७ ॥ एकोनषष्टिः शतसहस्राणि सप्तनवतिर्भवेयुः सहस्राणि
पञ्चसप्ततिर्विमानानि भवन्ति पुष्पावकीर्णानां सौधर्मेशानयोरेवेति,
अङ्कतोऽपि ५९९७०७५ ॥ १६८ ॥

दो चैव सहस्साइं, सयमेगं चैव होइ णायज्वं ।

आवलियासु विमाणा, सणकुमारे य माहोदे ॥ १६९ ॥

दत्त शव य सयसहस्सा, सत्ताणज्जै भवे सहस्साइं ।

शव य सया संपुराणा, ह्वंति पुष्पावकिण्णायणं ॥ १७० ॥

द्वे चैव सहस्रे शतमेकं चैव भवति शतस्य आवलिकासु विमानाः
सणकुमारे चकारस्य व्यवहितसंदन्धान्माहेन्द्रे चेति, अङ्कतोऽपि २१००
॥ १६९ ॥ 'दत्ता नव च शतसहस्राणि' एकोनविंशतिरित्यर्थः

चुलसीति सयसहस्त्रा, सत्ताण्डं भवे सहस्त्रां ।

तेवीसं च विमाणा, उडुंलोए समक्खाया ॥ १८३ ॥

चतुरशीतिः शतसहस्राण्येकोनवतिर्भवेयुः सहस्राणि एकोनकं
‘ दिवड्डं ’ ति द्वचर्द्धं सार्द्धमित्यर्थः, शतं तु पुष्पावकीर्णानामिति ।

८४८९१४९ ॥ १८२ ॥ चतुरशीतिः शतमहस्राणि सप्तनवतिर्भवेयुः
महस्राणि त्रयोविंशतिश्च विमाना ऊर्ध्वलोके समाख्याता इति ।

८४९७०२३ ॥ १८३ ॥ अधोक्तमर्थं निगमयन् वृत्तव्यस्रचतुरन-
प्रनाणप्रतिपादनाय प्रस्तावनामाह—

सोहम्माईयाणं, अणुत्तरविमाणपज्जवसियाणं ।

वुत्तं विमाणपाणं, इरिह वट्टाए वोच्छं ॥ १८४ ॥

सौधर्मादीनामनुत्तरविमानपर्यवसितानां देवस्थानविशेषाणां ‘ उक्तं ’
अभिहितं विमानमानम् । ‘ इदानीं ’ सांप्रतमेव ‘ वृत्तादीनि ’ वृत्तव्य-

नचतुरस्राणि विमानानि ‘ वज्ये ’ गणनाप्रमाणतो भणिष्यामीति ॥ १८४ ॥
एतत्प्रनाणानयनोपायभूते मुखभूमी प्रतिकल्पमेकादिदिगपेक्षया प्रतिपा-

दयन् तद्वानयनोपायभूतां गाथां तावदाह—

वावड्डी खलु पढमं, सेसा परपररररिय गोति मुत्ता ।

सगपररेट्टि विरट्टिया, रुवुरोड्डि मुत्ता भूमी ॥ १८५ ॥

छापटिर्विनानानि सौधर्मे [मान] प्रधानप्रतरावलिकागतानि ‘ गन्तु-
निश्रये ’ प्रथमं ‘ आषं ’ सुखमित्यर्थः । ‘ शेषाणि ’ मन्तव्यकारणानि-

कान्पद्वयमल्लोक्तान्तकादीनां कल्पानां संवर्धनीनि ‘ परप्रतररररिति ’
अमेतनामेतनपत्तापेक्षया पूर्वपूर्वकल्पमन्तव्योनीकृतानि पूर्वपूर्वकल्प-

सुखान्तेदोपगितनोपरितनपत्तापेक्ष भवन्ति सुखानि । तथा ‘ स्वप्न-
नोः ’

स्वकीयस्वकीयदेवलोकप्रस्तटैः 'विरहितानि' ऊनीकृतानि, किंविशिष्टैः ?
 इत्याह—'रूपोन्नैः' रूपरहितैः, कानि ? इत्याह—'मुखानि' आदय
 पृथ्व भूमयो भवन्ति । तथाहि—सौधर्मेशानयोर्द्वापट्टिमुखम् । तदेव
 सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पापेक्षया परप्रतारैः सौधर्मेशानसत्कैस्त्रयोदशभिर्वि-
 हितं लब्धैकोनपञ्चाशद्रूपं तयोः कल्पयोर्मुखं भवति । इदमेव च ब्रह्म-
 लोककल्पापेक्षया परप्रतारैः पूर्वकल्पद्वयसंवन्धिभिर्द्वादशभिर्विरहितं लब्धं
 सप्तत्रिंशद्रूपं तत्र कल्पे मुखं भवति । एवं सर्वत्र । तथा सौधर्मेशान-
 त्वमुखं द्वापट्टिरूपं स्वकप्रतारै रूपोन्नैः संपन्नद्वादशरूपैर्विरहितं लब्धं
 पञ्चाशद्रूपं भूमिर्भवति । एवं सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पयुगलकमुखमप्येकोन-
 पञ्चाशल्लक्षणं स्वकप्रतारै रूपोन्नैः संपन्नैकादशरूपैर्विरहितं लब्ध्याष्टत्रिंश-
 द्रूपं भूमिर्भवति । तथा ब्रह्मलोके स्वमुखं सप्तत्रिंशद्रूपं स्वकप्रतारै रू-
 पोन्नैः संपन्नपञ्चकरूपैरूनीकृतं संपन्नद्वात्रिंशद्रूपं भूमिर्भवति । एवं
 सर्वत्र भावना कार्येति ॥ १८५ ॥ आह रत्नप्रभादिषु पृथ्वीषु दिक्षु
 विदिक्षु च [यथा पृथक्] पृथग् मुखभूमिप्रज्ञापनोपलभ्यते कल्पेऽपि
 किं तथैव प्रज्ञापना उत न ? इति (इत्याह)—

मुहभूमीओ इणमो, दिसाण नो एत्थ हांति विदिसाणं ।

जेण दिसावलियाओ, देवेषु ण हांति विदिसासु ॥ १८६ ॥

मुखभूमयः ' इणमो ' ति इमा अनन्तरमेव वक्ष्यमाणाः ' दिशां '
 पूर्वोदिलक्षणानां संवन्धिन्यो भवन्ति । व्यवच्छेद्यमाह—' न तु ' न
 पुनः 'अत्र' देवलोकेषु भवन्ति विदिशां मुखभूमयः । कुतः ? इत्याह—
 ' येन ' कारणेन ' दिगावलिकाः ' दिक्ष्वेव विमानश्रेणयः ' देवेषु '

देवाधिवासत्वेन देवलोकेषु, ' न ' नैव भवन्ति विदिक्वावलिका इति ॥ १८६ ॥ कण्ठत एव क्रमेण मुखभूमिप्रमाणानि गाथाद्वयेनाह—

वावही उणपराणा, सत्तत्तीस इगतीस छव्वीसा ।

बावीस द्वारा या, चोदस दस सत्त चउर मुहा ॥ १८७ ॥

पराणास अट्टतीसा, वत्तीसा सत्तवीस तेवीसा ।

उणवीस पराणारेकारसेव अड पंच दो भूमी ॥ १८८ ॥

द्वापष्टिः सौधर्मेशानयोः, एकोनपञ्चाशत्सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः, सप्त-
त्रिंशद् ब्रह्मलोके, एकत्रिंशच्छान्तके, पट्त्रिंशतिर्महाशुके, द्वाविंशतिः
सहस्रारे, ' अद्वारा या ' ति अष्टादश चानतप्राणतयोः, चतुर्दशारणा-
च्युतयोः, दशाधस्तनग्रेवेयकत्रिके, सप्त मध्यमग्रेवेयकत्रिके, चत्वार्यु-
परितनग्रेवेयकत्रिके ' मुखानि ' आदयः । सर्वार्थसिद्धौ त्वेककलक्षण-
मुखसद्भावेऽपि मुखव्यतिरिक्तभूमिरहितस्य तस्य निष्फलत्वान्न भणनं
कृतमिति ॥ १८७ ॥ पञ्चाशत्सौधर्मेशानयोः, अष्टत्रिंशत्सनत्कुमारमाहे-
न्द्रयोः, द्वात्रिंशद् ब्रह्मलोके, सप्तविंशतिलान्तके, त्रयोविंशतिर्महाशुके,
एकोनविंशतिः सहस्रारे, ' पण्णर ' ति पञ्चदशाऽऽनतप्राणतयोः, एकाद-
शवारणाच्युतयोः, अष्टावधस्तनग्रेवेयकत्रिके, [पञ्च मध्यमग्रेवेयकत्रिके,]
द्वे उपरितनग्रेवेयकत्रिके भूमयः । सर्वार्थसिद्धौ तु मुखव्यतिरि-
क्तभूमेरभाव एवेति

मुखानि	६२	४९	३७	३१	२६	२२	१८	१४	१०	७	४
भूमयः	५०	३८	३२	२७	२३	१९	१६	११	८	५	३

॥ १८८ ॥ स्थापना—

अधुना गाथाष्टकेन करणमाह—

मुहभूमिसमासद्धं, सगपयग्गुणं तु सोहणगसुद्धं ।

तिहि भण्णि तिह राग्गी, सोहणगदुग्गभागजुत्ता ॥ १८९ ॥

मुखभूमिसमासाद्धं 'स्वप्रतरगुणं तु' सौवर्मादिस्वकीयप्रतरगुणितं पुनः शोधनकशुद्धं क्रियते, तत्स्त्रिभिर्भक्ते तस्मिन् राशौ यल्लभ्यते 'तिह रासि' त्ति तन्निधा राशितया व्यवस्थाप्यते । ततः किं क्रियते ? इत्याह—शोधनकद्विक्रममागयुतौ व्यस्तचतुरस्तराशी क्रियेते । अयमत्राभिप्रायः—सौवर्मेष्टानयोर्मुखं द्वाषष्टिः, भूमिश्च पञ्चाशत्, तत्समासाद्धं षट्पञ्चाशत्, तस्यां त्वप्रतरेस्त्रयोदशभिर्गुणितायां जातानि सप्तशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि, एतेभ्यश्चापनीते चतुर्दशलक्षणे शोधनके जातानि सप्तशतानि चतुर्दशाधिकानि ७१४, पुनस्तेषु त्रिभिर्भक्तेषु लब्धमष्टात्रिंशं शतद्वयम्, तस्मिन् त्रिस्थानस्थिते शोधनकस्यापि चतुर्दशलक्षणस्य त्रिभिर्भागो दीयते, लब्धश्चतुष्कः द्वौ चावशिष्टौ, स च चतुष्कस्त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, ततो द्वौ चतुष्कौ व्यलेषु क्षिप्येते एकश्चतुरलेषु, यौ च द्वावशिष्टौ तयोरप्येकत्रयलेषु एकश्चतुरलेष्विति ॥ १८९ ॥ यदा मुखभूमिसमासराशिः कापि कल्पे नार्द्धा-
कर्तुं पार्यते तदा का वार्त्ता ? इत्याह—

मुहभूमिसमासकए, रासी तु ण देज्ज तत्थ जो अद्धं ।

तस्स सगोलंवद्धं, गहंउ गुण संस जह पुव्वं ॥ १९० ॥

मुखभूम्योः समासे कृते 'राशिस्तु' राशिः पुनः 'न' नैव 'दद्यात्' प्रयच्छेत् 'तत्र' वृत्तादिप्रमाणानयने प्रकान्ते 'यः' कश्चित् 'अर्द्धं' द्विरूपं भागं 'तस्य' राशेः 'स्वकावलम्बाद्धं' निजकल्पप्रतरप्रमाणार्द्ध-लक्षणं 'गृहीत्वा' आदाय गुणय प्रकृतमेव राशिशेष (राशि 'शेषं') शोधनकशुद्ध्यादिकर्म 'यथा' इति दृष्टान्तार्थः 'पूर्वं' नरकवक्तव्यता-यामिति ॥ १९० ॥ सौवर्मादिषु शोधनकप्रमाणमाह—

चोदस वारस छकं, चउरो पणंगं च चउ तिगं पणंगं ।
गेवेजेसु तिय तियं, एको तेवडि सव्वे वि ॥ १२१ ॥

चतुर्दश सौधमेकानयोः । द्वादश सप्तकुमारमाहेन्द्रयोः । षड्कं
द्रुमलोके । चत्वारि लान्तके । पञ्चकं च महाशुके । ' चउ ' ति
चत्वारि महत्तारे । त्रिकमानतप्रापतयोः । पञ्चकमारणाच्युतयोः ।
' गेवेजेसु ' यथाक्रमनवन्तनमव्यमोपरितनेषु त्रिकं त्रिकम् । एकः
सर्वाधर्मिष्ठे । त्रिषष्टिः सर्वेऽर्पति म्यापना—१४ । १२ । ६ । ४ ।
५ । ४ । ३ । २ । ३ । ३ । ३ । ३ । १ ॥ १६१ ॥ यद्वनो विधेयं नदाह—

एयं बाहनाओऽवरोत्तु सेसं तिहा विभऽज्जं ।

तिहि वातोहि ठवेडं, सोहणगम्मावि हर भागं ॥ १२२ ॥

' एतद् ' शोधनकं ' बाहनाह ' ऊर्ध्वयोः भगवन्मिर्नकदिगन्त-
दिमानप्रमाणकज्ञानं प्रतिफलनपरीय रूपं ' त्रिहा दिभज्य ' त्रिभि-
र्भक्तं ह्यत्र यत्तत्र लभ्यते तन्निष्ठं स्थानेषु म्यापदिश ' सोहण-
गम्मावि ' चतुर्दशदिगज्जगम्य हर भागम् ॥ १६२ ॥ हे । इत्या-

तिहि चेव मया कालं, जं लब्धं तं तिहा उ वाउमं ।

यो भागा उ तंमे, एक्खेदो एणु चउरंमे ॥ १२३ ॥

त्रिभिर्देव ' मया कालं ' मया मया कालमिति । तिहा उ वाउमं
सर्वमिति । यो भागा उ तंमे, एक्खेदो एणु चउरंमे ॥ १२३ ॥
कायं तिहा मया कालं मया कालं, यो भागा उ तंमे, एक्खेदो-
मया ' ही मया ' त्रिभिर्यजमानैः मया ' य ' एक्खेदो मया ' तिहा
मया ' एक्खेदो मया ' एक्खेदो ' एक्खेदो मया ' एक्खेदो मया ' एक्खेदो मया

गश्चतुरस्त्रे विमानराशावेव प्रक्षेप इति ॥ १९३ ॥ यदा शोधनकस्य
त्रिभिर्भक्तस्य किञ्चिदवशिष्यते तदा यत्कर्त्तव्यं तदाह—

सोहृणदोउव्वरिया, तत्थेगो तंसे (सि) एगो (ग) चउरंसे ।

एगुव्वरियं तंसे, एगा वाहा हवइ एसा ॥ १९४ ॥

यदा शोधनकस्य—चतुर्दशादिलक्षणस्य त्रिभिर्भक्तस्य द्वावुद्धरितौ
भवतस्तदा ' तत्र ' तयोरेकस्यैव एकश्चतुरस्त्रे न्यसनीयः । यदा पुनः
एकं—एककलक्षणमङ्गस्थानमुद्धरति लान्तकस्य सहस्रारस्य वा देवलोकस्य
संबन्धिनि चतुष्टयलक्षणे शोधनके तदैकमुद्धरितं त्र्यस्रराशौ न्यसेत् ।
एवं च कृते ' एका ' पूर्वादिदिग्गता ' बाहा ' सौधर्मेशानादिकल्प-
गतवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रविमानप्रमाणलक्षणा श्रेणिर्भवति ' एषा ' अनन्त-
रोक्तेति ॥ १९४ ॥ पूर्वोक्तमर्थं निगमयन् सर्वदिग्गतवृत्तादिविमान-
प्रमाणानयनायाह—

एयं एगदिसमां, चउसंगुणियं तु होइ सव्वग्गं ।

वलए वलए एवं, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ १९५ ॥

' एतत् ' अनन्तरोक्तं ' एकदिगग्रं ' एकस्यां दिशि वृत्तादिपरि-
माणम्, चतुःसंगुणितं ' तुः ' पुनरर्थे भवति सर्वाग्रमिति । एवं सति
यत्सिद्धं तदाह—' वलये वलये ' सौधर्मेशानकल्पद्वयादिलक्षणे ' एवं '
उक्तनीत्या वृत्ताख्यस्राश्चकारस्य भिन्नक्रमत्वाच्चतुरस्राश्च गणनाप्रमाणतो
विज्ञातव्या भवन्तीति ॥ १९५ ॥ ये चात्रावलिकामध्यगता विमाने-
न्द्रकास्तेषां यद्विधेयं तदाह—

जे जत्तिया उ कप्पे, पत्थारा तत्तिया उ मज्झिह्वा ।

उवरिमरासीएते, पक्खेयव्वा जओ वट्टा ॥ १९६ ॥

ये ' यावन्तः ' त्रयोदशादिलक्षणाः ' तुः ' पुनरर्थः ' कल्पे ' सौधर्मेशानादिलक्षणे ' प्रस्ताराः ' प्रस्तटाः ' तावन्तस्तु ' तावन्त एव ' मज्झिष्ठ ' ति मध्यमा विमानेन्द्रकाः ' उपरिमराशौ ' वृत्तविमान-
लक्षणे एते प्रक्षेप्तव्याः । अत्र हेतुमाह—' यतः ' यस्मात्कारणाद् वृत्तास्ते,
उपरितनराशिश्च वृत्तसंबन्धी इति तेषां तत्र निक्षेप इति ॥ १९६ ॥

अस्य गाथाष्टकस्य भावना नरकेन्द्रककृतभावनानुसारेण स्वयमेवे-
हावतारणीया । नवरं सुखावबोधार्थं पर्यन्तप्रस्तटभावनोच्यते—तत्र
सर्वार्थसिद्धप्रस्तटे एकस्यां दिश्येकस्यैव विमानस्य सद्भावात्तदेव मुखं
तत्र भूमिः, ततो मुखभूम्योः समासाद्धं जात एकः, स च स्वकप्रतरे-
णैकलक्षणेन गुण्यते " एगगुणं तत्तियं चैव " ति वचनात्संजात एक
एव, तस्माच्चैकलक्षणे शोधनके शोधिते स्थितं शून्यम्, तच्च वृत्तत्र्यस-
चतुरस्रलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, ततः शोधनकस्याप्येकरूपस्य
त्रिभिर्भागो दीयते. भागाभावाल्लब्धं शून्यमवशिष्टश्रैककः, तच्च शून्यं
त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते तत्र द्वे शून्ये त्र्यससंज्ञिते शून्यरागौ क्षिप्येते,
[एकं च चतुरस्रसंज्ञिते,] ततो " राशिरविकृतः स्वयोजनापगमे " इति
वचनात् उभयत्रापि स्थितं शून्यमेव, यश्रैककोऽवशिष्ट आसीत् त्र्यस-
शून्ये क्षिप्यते लब्धमेकं त्र्यसविमानम्, एतदेव च तत्रैकदिग्मातदिमान-
प्रमाणम्. दिक्प्रतिपद्युक्तचतुरस्रयोश्च तत्राभावः । यदा त्वेतदेव
चतुर्भिर्गुण्यते मध्यवर्ती च वृत्तेन्द्रको मध्ये क्षिप्यते तदा पञ्चकलक्षणं
पर्यन्तप्रस्तटे दिग्मात्रं भवतीति ॥ संप्रत्यनेन करणेन यत्र कल्पे वट्ट
इत्यादिप्रमाणमायातं तत्रैव भाषादेव दर्शयितुं सूत्रकणे गाथाद्वयकला—

गश्चतुरस्त्रे विमानराशावेव प्रक्षेप इति ॥ १९३ ॥ यदा शोधनकस्य त्रिभिर्भक्तस्य किञ्चिद्वशिष्यते तदा यत्कर्त्तव्यं तदाह—

सोहणादोऽञ्चरिया, तन्येगो तंसे (सि) एगो (ग) चउरंसे ।

एगुञ्चरियं तंसे, एगा वाहा हवइ एसा ॥ १९४ ॥

यदा शोधनकस्य—चतुर्दशादिलक्षणस्य त्रिभिर्भक्तस्य द्वावुद्धरितौ भवतस्तदा ' तत्र ' तयोरेकस्यस्ये एकश्चतुरस्त्रे न्यसनीयः । यदा पुनः एकं—एककलक्षणमङ्गस्थानमुद्धरति लान्तकस्य सहस्रारस्य वा देवलोकस्य संवन्धिनि चतुष्टयलक्षणे शोधनके तदेकमुद्धरितं त्र्यस्रराशौ न्यसेत् । एवं च कृते ' एका ' पूर्वादिदिग्गता ' वाहा ' सौधर्मेशानादिकल्पगतवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रविमानप्रमाणलक्षणा श्रेणिर्भवति ' एषा ' अनन्तरोक्तेति ॥ १९४ ॥ पूर्वोक्तमर्थं निगमयन् सर्वदिग्गतवृत्तादिविमानप्रमाणानयनायाह—

एयं एगदिसगं, चउसंगुणियं तु होइ सव्वगं ।

वलए वलए एवं, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ १९५ ॥

' एतत् ' अनन्तरोक्तं ' एकदिगग्रं ' एकस्यां दिशि वृत्तादिपरिमाणम्, चतुःसंगुणितं ' तुः ' पुनरर्थे भवति सर्वाग्रमिति । एवं सति यत्सिद्धं तदाह—' वलये वलये ' सौधर्मेशानकल्पद्वयादिलक्षणे ' एवं ' उक्तनीत्या वृत्ताख्यस्रश्चकारस्य भिन्नक्रमत्वाच्चतुरस्राश्च गणनाप्रमाणतो विज्ञातव्या भवन्तीति ॥ १९५ ॥ ये चात्रावलिकामध्यगता विमानेन्द्रकास्तेषां यद्विधेयं तदाह—

जे जत्तिया उ कप्पे, पत्थारा तत्तिया उ मज्झिह्वा ।

उवरिमरासीएते, पक्खेयव्वा जज्जो वट्टा ॥ १९६ ॥

ये ' यावन्तः ' त्रयोदशादिलक्षणाः ' तुः ' पुनरर्थः ' कल्पे ' सौधर्मेशानादिलक्षणे ' प्रस्ताराः ' प्रस्तटाः ' तावन्तस्तु ' तावन्त एव ' मज्झिह ' ति मध्यमा विमानेन्द्रकाः ' उपरिमराशौ ' वृत्तविमान-
लक्षणे एते प्रक्षेप्तव्याः । अत्र हेतुमाह—' यतः ' यस्मात्कारणाद् वृत्तास्ते,
उपरितनरादिश्च वृत्तसंबन्धी इति तेषां तत्र निक्षेप इति ॥ १९६ ॥

अस्य गाथाष्टकस्य भावना नरकेन्द्रकलुप्तभावनानुसारेण स्वयमेवे-
हावतारणीया । नवरं सुखावबोधार्थं पर्यन्तप्रस्तटभावनोच्यते—तत्र
सर्वार्थसिद्धप्रस्तटे एकस्यां दिश्येकस्यैव विमानस्य सद्भावात्तदेव मुक्तं
तत्र भूमिः, ततो मुखभूम्योः समासाद्धे जात एकः, स च स्वकप्रतरे-
णैकलक्षणेन गुण्यते " एगुणं तत्तियं चैव " ति वचनात्संजात एक
एव, तस्माच्चैकलक्षणे शोधनके शोधिते स्थितं शून्यम्, तच्च वृत्तव्यव-
चतुरसलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, ततः शोधनकस्याप्येकरूपस्य
त्रिभिर्भागो दीयते, भागाभावाह्रब्धं शून्यमवशिष्टश्रेककः, तच्च शून्यं
त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते तत्र द्वे शून्ये व्यस्तमंशिते शून्यराशौ क्षिप्येते,
[एकं च चतुरस्रमंशिते,] ततो " राशिरविलुप्तः स्वयोजनापगमे " इति
वचनात् उभयत्रापि स्थितं शून्यमेव, यश्चैककोऽवशिष्ट आसीत् व्यस्त-
शून्ये क्षिप्यते लब्धमेकं व्यस्तदिमानम्, एतदेव च तत्रैकदिग्गतदिमान-
प्रमाणम्, दिवप्रतिपक्षवृत्तचतुरस्रयोश्च तत्राभावः । यदा तदेतदेव
चतुर्भिर्गुण्यते मध्यवर्ती च वृत्तेन्द्रको मध्ये क्षिप्यते तदा पञ्चवृत्तं
पर्यन्तप्रस्तटे दिमानाद्यं भवतीति ॥ संप्रत्यगेव कुर्यात् यत्र कान्ते दृष्ट-
दृशादिप्रमाणमायातं तत्र साक्षादेव दर्शयितुं सूत्रक ने—

पराणद्वयसीया, दुसत्तरगा य गाव गाव सया उ ।

सोहम्मे ईसाणो, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ १६७ ॥

पञ्चषट्पानि, मकारोऽलाक्षणिकः अष्टाशीतानि द्विमसत्यग्राणि च नव नव शतानि 'तुः' पूरणे मौधर्मे ईशाने वृत्तारुयन्नाश्चकारम्य व्यव-
हितसंबन्धाच्चतुरस्त्राश्च, एवमुत्तरत्रापि चकारम्य संबन्धः, यथामङ्ग्यं
भवन्ति । स्थापना—९६९ । ९८८ । ९७२ ॥ १९७ ॥

छ च सया वाणाउया, सत्त सया वाग्मुत्तरा ह्येति ।

छ च सया छरणाउया, वट्टादि मणांकुमारमाहेदि ॥ १६८ ॥

षट् च शतानि द्वावतानि, मस शतानि द्वादशोत्तराणि भवन्ति,
षट् च शतानि षण्णवतानि, किम् ? इत्याह—' वृत्तादि ' वृत्तत्रयत्र
चतुरस्त्रप्रमाणं ' मनत्कुमारमाहेन्द्रे ' उभयरूपे देवनिवेशे ६९२ ।
७१२ । ६९६ । इयं च गाथा गीतिसंज्ञा बोद्धव्येति ॥ १९८ ॥

चोवत्तर चुलसीया, छसत्तरगा दुवे दुव सया उ ।

कप्पम्मि वंभलोए, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ १६९ ॥

चतुःमसतानि चतुरशीतानि षट्सप्तत्यग्राणि 'दुवे दुव' ति द्वे द्वे
तुशब्दम्यावधारणार्थस्येह संबन्धाद्धे एव शते कल्पे ब्रह्मलोके वृत्तारुय
स्त्राश्चतुरस्त्राश्च विमाना भवन्तीति । २७४ । २८४ । २७६ ॥ १९९ ॥

तेणाउयं चैव सयं, दो चैव सया सयं च वाणाउयं ।

कप्पम्मि लंतगम्पी, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०० ॥

त्रिनवतं चैव शतं, द्वे चैव शते अन्यूनाधिके, शतं च द्वावतं
कल्पे लान्तके वृत्तारुयस्त्राश्चतुरस्त्राश्च विमाना भवन्तीति । १९३ ।
२०० । १९२ ॥ २०० ॥

अट्वासीसं च सयं, छत्तीस सयं सयं च वत्तीसं ।

कण्मि महासुक्ते, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०१ ॥

[अष्टाविंशं च शतं, षट्त्रिंशं शतं, शतं च ' द्वात्रिंशं ' द्वात्रिंशद-
धिकं कल्पे महाशुक्ते वृत्ताख्यस्त्राश्चतुरस्त्राश्च विमाना भवन्तीति ।
१२८ । १३६ । १३२] ॥ २०१ ॥

अट्टुत्तरं च सोलं, अट्ट सयं चैव होअण्णं तु ।

कण्मि सहस्सारे, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०२ ॥

अष्टोत्तरं च शतं ' षोडशं ' इति षोडशोत्तरं [शतं] ' अष्टशतं
' चैव ' अष्टाभिरधिकमेव शतं भवत्यन्यूनाधिकं, ' तुः ' पुनरर्थे भिन्न-
क्रमश्च, ततः कल्पे सहस्सारे पुनर्वृत्ताख्यस्त्राश्चतुरस्त्राश्चेति । १०८ ।
११६ । १०८ ॥ २०२ ॥

अडसीती वाणउई, अट्टासीती य होति बोधव्वा ।

आणयपाणयकप्पे, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०३ ॥

अष्टाशीतिर्द्वाविंशतिरष्टाशीतिश्च भवन्ति बोद्धव्या आनतप्राणतकल्पे
वृत्ताख्यस्त्राश्चतुरस्त्राश्चेति । ८८ । ९२ । ८८ ॥ २०३ ॥

चउसडी वावत्तरि, अट्टडी चैव होइ बोधव्वा ।

आरणअन्नुयकप्पे, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०४ ॥

चतुःषष्टिर्द्वाविंशतिरष्टषष्टिश्चैव भवति बोद्धव्या आरणाच्युतकल्पे
वृत्ताख्यस्त्राश्चतुरस्त्राश्चेति । ६४ । ७२ । ६८ ॥ २०४ ॥

पणवीसा चत्ता या, छत्तीसा हेट्ठिमम्मि नेवेज्जे ।

नेवीसा ट्ठावीसा, चउवीसा चैव मज्झिमए ॥ २०५ ॥

१ इयं गता मृतादर्शे पतिता पति श्रीमन्महादेवगिरिदिग्विजयहृन्मन्त्रालयेन विद्वत्पण्डितैः लिखिता ।

अष्टावीसं च सयं, छत्तीस सयं सयं च वत्तीसं ।

कप्पम्मि महासुक्के, वट्ठा तंसा य चउरंसा ॥ २०१ ॥

[अष्टाविंशं च शतं, पट्त्रिंशं शतं, शतं च ' द्वात्रिंशं ' द्वात्रिंशद-
धिकं कल्पे महासुक्के वृत्तात्स्यत्वाश्चतुरत्वाश्च विमाना भवन्तीति ।
१२८ । १३६ । १३२] ॥ २०१ ॥

अद्वुत्तरं च सोलं, अद्व सयं चैव होअण्णं तु ।

कप्पम्मि सहस्सारे, वट्ठा तंसा य चउरंसा ॥ २०२ ॥

अष्टोत्तरं च शतं ' षोडशं ' इति षोडशोत्तरं [शतं] ' अष्टशतं
चैव ' अष्टाभिरधिकमेव शतं भवत्यन्यूनाधिकं, ' तुः ' पुनरर्थे भिन्न-
क्रमश्च, ततः कल्पे सहस्सारे पुनर्वृत्तात्स्यत्वाश्चतुरत्वाश्चेति । १०८ ।
११६ । १०८ ॥ २०२ ॥

अडसीती वाण्डई, अट्ठासीती य होंति वोधव्वा ।

आणायपाणायकप्पे, वट्ठा तंसा य चउरंसा ॥ २०३ ॥

अष्टाशीतिर्द्वाविंशतिरष्टाशीतिश्च भवन्ति बोद्धव्या आनतप्राणतकल्पे
वृत्तात्स्यत्वाश्चतुरत्वाश्चेति । ८८ । ९२ । ८८ ॥ २०३ ॥

चउसट्ठी वावत्तरि, अट्ठट्ठी चैव होइ वोधव्वा ।

आरणअच्चुयकप्पे, वट्ठा तंसा य चउरंसा ॥ २०४ ॥

चतुःषष्टिर्द्वाविंशतिरष्टषष्टिश्चैव भवति बोद्धव्या आरणाच्युतकल्पे
वृत्तात्स्यत्वाश्चतुरत्वाश्चेति । ६४ । ७२ । ६८ ॥ २०४ ॥

पण्तीसा चत्ता या, छत्तीसा हेड्डिमम्मि गेवेज्जे ।

तेवीस द्वावीसा, चउवीसा चैव मज्झिमए ॥ २०५ ॥

१ इयं ग्राथा मूलादस्ते पठिता परं धर्ममूलतमगिरिविचित्रदृष्टान्तप्रहस्योदितोऽयं लिखिता ।

नैकत्रिंशद्रूपेण गुण्यते ततो जातान्येकोनविंशतिशतानि त्रिषञ्चाशद-
धिकानि, तेभ्यश्च शोधनकं त्रिषष्टिः शोध्यते ततो जातान्यष्टादशशतानि
नवत्यधिकानि १८९०, अस्य च राशेस्त्रिभिर्भागे दत्ते लब्धानि षट्
शतानि त्रिंशदधिकानि ६३०, एतानि च वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रलक्षणेभ्यु त्रिषु
स्थानेषु स्थाप्यन्ते, तदनु शोधनकस्यापि त्रिभिर्भागे दीयते लब्धा
एकविंशतिः २१, इयमपि त्रिषु स्थानेषु न्यस्यते, ततो द्वे एकविंशती
त्र्यस्रेषु क्षिप्येते एका च चतुरस्रेषु, एवं च कृते लब्धं यथाक्रममेक-
दिकप्रतिबद्धवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रविमानमानमिदम्—वृत्त० ६३० त्र्यस्र०
६७२ चतुरस्र० ६९१ । यदा त्वेतदेव राशित्रयं प्रत्येकं चतुर्भिर्गु-
ण्यते वृत्तराशौ च द्वाषष्टिरिन्द्रकाः क्षिप्यन्ते तदा सर्वदेवस्थानप्रति-
बद्धदिकचतुष्टयवर्त्तिवृत्तादिविमानप्रमाणं भवतीति ॥ २०७ ॥ तदेव
साक्षादभिधातुमाह—

परावृत्तं वासीया, छब्बीसं चैव अट्टसीयाहं ।

छब्बीसं चउरहिया, वट्टादीयाण सव्वगं ॥ २०८ ॥

पञ्चविंशतिः शतानीति गम्यते द्वाशीतानि, षड्विंशतिश्चैवाष्टा-
शीतिः, षड्विंशतिशतानि चतुरधिकानि, किम्? इत्याह—वृत्तादीनां
विमानानां सवोयं भवतीति । २५८२ । २६८८ । २६०४ ॥ २०८ ॥
इत्थं वृत्तादिविमानप्रमाणं प्रत्येकं सामान्येन च प्रतिपाद्य मंप्रति सौध-
भैरवानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोर्द्यानि विमानानि यस्मैन्द्रमना-
ऽऽभवन्ति तत्प्रतिपादनायाह—

वायुदीं भावतिया, पुगुळिमा दक्खिणा च ज्वगं य ।

सवत्स पत्थज्जाणं, एनां भादी पत्थपाए ॥ २०९ ॥

नैकत्रिंशद्वूपेण गुण्यते ततो जातान्येकोनविंशतिशतानि त्रिपञ्चाशदधिकानि, तेभ्यश्च शोधनकं त्रिषष्टिः शोध्यते ततो जातान्यष्टादशशतानि नवत्यधिकानि १८९०, अस्य च राशेस्त्रिभिर्भागे दत्ते लब्धानि षट् शतानि त्रिंशदधिकानि ६३०, एतानि च वृत्तत्र्यस्तचतुरस्तलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यन्ते, तदनु शोधनकस्यापि त्रिभिर्भागो दीयते लब्धा एकविंशतिः २१, इयमपि त्रिषु स्थानेषु न्यस्यते, ततो द्वे एकविंशती त्र्यस्त्रेषु क्षिप्येते एका च चतुरस्त्रेषु, एवं च कृते लब्धं यथाक्रममेकद्वित्रिचतुर्वृत्तत्र्यस्तचतुरस्तविमानमानमिदम्—वृत्त० ६३० त्र्यस्त० ६७२ चतुरस्त० ६९१ । यदा त्वेतदेव राशित्रयं प्रत्येकं चतुर्भिर्गुण्यते वृत्तराशौ च द्वाषष्टिरिन्द्रकाः क्षिप्यन्ते तदा सर्वदेवस्थानप्रतिबद्धदिक्चतुष्टयवर्तिवृत्तादिविमानप्रमाणं भवतीति ॥ २०७ ॥ तदेव साक्षादभिधातुमाह—

परावीसं वासीया, छव्वीसं चैव अट्ठसीयाइं ।

छव्वीसं चउरहिया, वट्ठादीयाण सव्वगं ॥ २०८ ॥

पञ्चविंशतिः शतानीति गम्यते द्वाशीतानि, षड्विंशतिश्चैवाष्टाशीतिः, षड्विंशतिशतानि चतुरधिकानि, किम्? इत्याह—वृत्तादीनां विमानानां सर्वाग्रं भवतीति । २९८२ । २६८८ । २६०४ ॥ २०८ ॥ इत्थं वृत्तादिविमानप्रमाणं प्रत्येकं सामस्त्येन च प्रतिपाद्य संप्रति सौधमैशानयोः सनत्कुमारनाहेन्द्रयोश्च कल्पयोर्यानि विमानानि यस्येन्द्रस्याऽऽभवन्ति तत्प्रतिपादनायाह—

वावट्ठी आवलिया, पुरच्छिमा दक्खिणा य अवरा य ।

सव्वस्स पत्त्यडाणं, एत्ता आदी पट्ठमयाए ॥ २०९ ॥

विंशत्यधिकसप्तशतलक्षणः शक्रस्याऽऽभवतीति ॥ २१६ ॥ इत्थं सामान्यतो वृत्तादिविमानानामाभवद्व्यवहारं प्रतिपाद्य संप्रति पूर्वोक्तमर्थं निगमयन् वृत्तादिविमानाऽऽभवद्व्यवहारमेव संख्यया प्रतिपादयितुकामः संबन्धमारचयन् गाथाद्वयमाह—

एवं एते भणिया, वट्टा तंसा तहेव चडरंसा ।

सोहम्माईयाणां, सज्जेसिं आणुपुब्बीए ॥ २१७ ॥

संपइ पुण सोहम्मे, ईसाणे चैव सकराईणां ।

वट्टाई केवइया, कस्स त्ति अत्रो परं वोच्छं ॥ २१८ ॥

‘ एवं ’ अनेन प्रकारेण ‘ एते ’ विमानाः ‘ भणिताः ’ उक्ता वृत्ताख्यतास्तथैव चतुरस्ताः, केपान्? इत्याह—‘ सौधर्मादीनां ’ सौध-
मेशानद्वयादिकल्पानां ‘ सर्वेषां ’ समस्तानां ‘ आनुपूर्व्या ’ अनुक्रमेणेति ॥ २१७ ॥ संप्रति पुनः सौधर्मे ईशाने चैव ‘ सकराईणं ’ ति शक्रः शक्र एव, ततोऽप्यतिशयेन राजनाद्राजा—ईशानेन्द्रः, ततः शक्रराज-
योः—सौधर्मेशाननायकयोरित्यर्थः, ‘ वृत्तादयः ’ विमानविशेषाः कियन्तः ‘ कस्य ’ इति शक्रादेः ‘ इति ’ एतत् ‘ अतः परं ’ एतदूर्ध्वं ‘ वस्ये ’ भणिष्यामीति ॥ २१८ ॥ एतदुपयोगि तावत्करणमाह—

मुहभूमिसमासद्धं, ओलम्बगुणं ससोहणगरहियं ।

तिहिं भइए तिह रासी, सोहणगदुगेगभागजुया ॥ २१९ ॥

मुखभूमिसमानाढं ‘ अवलम्बगुणं ’ अवलम्बकेन त्रयोदशरूपेण गुणितं न्वशोधनकरहितं क्रियते, ततोऽस्मिन् रासौ त्रिभिर्मते यल्लभ्यते तत् ‘ तिह रासि ’ ति त्रिप्रकाशादितया व्यवस्थाप्यते । एतेष्वेव

एकत्रिंशत् 'शतसहस्राणि' लक्षाः अष्टानवतिर्भवेत्सहस्राणि द्वे च शते त्रिनवते सौधर्मे 'पुष्पकीर्णानां' पुष्पप्रकरवद्विप्रकीर्णरूपाणां पुष्पावकीर्णानामित्यर्थः, सौधर्मसामान्यविमानेभ्यो द्वात्रिंशलक्षप्रमाणेभ्यः सप्तदशशतानां सप्तोत्तराणां श्रेणिप्रतिबद्धविमानानां शोधने शेषस्य पुष्पावकीर्णराशेरेतत्संख्यस्य संभवादिति ॥ २३२ ॥

सत्तावीसं लक्खा, अट्ठाण्डति भवे सहस्साइ ।

सत्त सया वासीया, ईसाणे पुष्फकिण्णाणं ॥ २३३ ॥

सप्तविंशतिलक्षा अष्टानवतिर्भवेयुः सहस्राणि सप्त शतानि द्वय-
शीतानीशाने पुष्पकीर्णानाम्, अत्रापि ईशानविमानेभ्योऽष्टाविंशति-
लक्षप्रमाणेभ्योऽष्टादशाधिकद्वादशशतप्रमाणश्रेणिप्रतिबद्धविमानशोधनकं
कृते प्रस्तुतविमानसंख्यासंभव इति ॥ २३३ ॥ अथ सनत्कुमारमा-
हेन्द्रयोः श्रेणिगतविमानप्रमाणानयनाय करणं करणफलं च गाथाष्टकेनाह—

अट्ठाणपण्डतीसामुहभूमिसमास अद्धगं णेच्छे ।

वारसओ ओलंबो, तस्तद्धं गेरिंहडं गुणए ॥ २३४ ॥

एकोनपञ्चाशदष्टत्रिंशलक्षणयोर्मुखभूम्योः समासः सप्ताशीतिलक्षणः
अर्द्धकं—अर्द्धभावलक्षणं 'न' नैव 'इच्छति' प्रतिपद्यते यतः ततः
'द्वादशकोऽवलम्बः' प्रस्तुतप्रमाणलक्षणो यो वर्तते तस्यार्द्धं गृहीत्वा
तेन गुणयेन्मुखभूमिसमासार्द्धमेवेति ॥ २३४ ॥

तो वारस सोहणयं, अवणेहि तिहिं च तो हरे भागं ।

भागहिए जं लद्धं, तत्थ सयं सत्तरं होइ ॥ २३५ ॥

ततोऽवलम्बार्द्धगुणितमुखभूमिसमासराशेः संपलद्वाविंशत्यधिकप्रक्ष-
शतप्रमाणान्त्तिकाद्वादशशोधनकं 'अपनय' स्फेद्य, त्रिभिश्च 'ततः'

पंच सया वावीसा, तिण्णोव सया उ होंति छप्पण्णा ।

तिणिण सया अडयाला, सणांकुमारस्स वट्टादी ॥ २३६ ॥

पञ्च शतानि द्वाविंशानि, त्रीण्येव शतानि तु भवन्ति षट्षप्पञ्चाशानि,
त्रीणि शतान्यष्टचत्वारिंशानि ' सनत्कुमारस्य ' तृतीयकल्पप्रभोः ' वृत्ता-
दीनि ' वृत्तत्र्यस्तचतुरस्ताणि विमानानि यथासंख्यं भवन्तीति ॥ २३९ ॥

मार्हिंदत्यो रासी, पुव्वं पडिरासिज्जण जो ठविओ ।

तत्थ उ वट्टगरासिं, एगगुणं दुगुणमियरं तु ॥ २४० ॥

माहेन्द्रस्थः ' राशिः ' वृत्तत्र्यस्तचतुरस्तसंज्ञितः ' पूर्व ' सनत्कुमार-
वृत्तादिविमानानयनावसरे प्रतिराश्य द्वितीयराशिरूपतया कृत्वा यः
स्थापित आसीत् ' तत्र तु ' तस्मिन् राशित्रये पुनर्वृत्तकराशिमेकगुणं
कुर्यात्, औदीच्यश्रेणिगतविमानानामेव माहेन्द्रनाम्न इन्द्रस्याऽऽभाव्य-
त्वात् । द्विगुणं ' इतरं तु ' इतरं पुनः-त्र्यस्तराशिं चतुरस्तराशिं च
कुर्यात्, यतो माहेन्द्रस्य औदीच्य [ः] त्र्यस्तराशिश्चतुरस्तराशिश्च शुद्ध
एवाऽऽभवति, पौरस्त्यपाश्चात्ययोश्चार्द्धमर्द्धमिति कृत्वा द्विगुणावेवेतौ राशी
क्रियेते इति ॥ २४० ॥ एवं सति यदापत्तं माहेन्द्रे तद्दर्शयन्नाह—

सत्तर सयं अणूणं, तिण्णोव सया ह्वंति छप्पण्णा ।

तिणिण सया अडयाला, वट्टादि मार्हिंदसकस्स ॥ २४१ ॥

' सप्ततं शतं ' शतं सप्तत्यधिकमित्यर्थः. ' अनूनं ' परिपूर्णं
त्रीण्येव शतानि भवन्ति षट्षप्पञ्चाशानि, त्रीणि शतान्यष्टचत्वारिंशानि
[' वट्टादि ' ति] विभक्तिलोपाद् वृत्तादीनि वृत्तत्र्यस्तचतुरस्ताणि
' माहेन्द्रशक्तस्य ' माहेन्द्रनाम्नो नाकनायकस्येति ॥ २४१ ॥ सांप्रतं
द्वयोरपि कल्पयोर्भावती श्रेणिगतविमानसंख्या मंपत्ता तां दर्शयिदुनाह—

‘ सर्वेषु प्रस्तटेषु ’ उडुप्रस्तटप्रभृतिद्वाषट्प्रमाणेषु मध्ये वृत्तम्,
‘ अनन्तरं ’ वृत्ताव्यवहितमेव त्र्यसम्, ततः ‘ एयंतरं ’ ति एतद-
नन्तरं चतुरस्रं विमानं भवति, ‘ पुनरपि ’ चतुरस्रानन्तरं वृत्तं तत-
रुत्तमित्यादिक्रमेण तावत्त्रेयं यावच्छ्रेणिपर्यन्त इति ॥ २४५ ॥ इत्थं
तिर्यगवस्थानमभिधाय सांप्रतमूर्ध्वावस्थानस्वरूपनिर्देशायाह—

वटं वटस्सुवरिं, तंसं तंसस्स उप्परिं होइ ।

चउरंसं चउरंसं, उडुं तु विमाणसेठीओ ॥ २४६ ॥

वृत्तं सर्वमेवावलिकाप्रविष्टविमानं वृत्तविमानस्योपरि भवति ।
त्र्यस्रं त्र्यस्रस्य ‘ उप्परिं ’ ति उपरि भवति । ‘ चतुरस्रे ’ इति विभ-
क्तिव्यत्ययाच्चतुरस्रस्य चतुरस्रमुपरि भवति । ‘ ऊर्ध्वं [तु] ’ ऊर्ध्वं
पुनः ‘ विमानश्रेणयः ’ आवलिकारूपा इत्थं भवन्तीति । औडुप्रस्तटे
तु नाम्न्ययं व्यवहारः, अधोविमानानां तरा(सत्राऽ)संभवादिति ॥ २४६ ॥
वृत्तादिस्वरूपमेवाह—

वटं थ वलयगं पिव, तंसं सिंयाडगं पिव विमाणं ।

चउरंसविमाणं पुण्ण, अक्खाडगसंडियं भणियं ॥ २४७ ॥

वृत्तं विमानं ‘ थ ’ इति वाक्यालङ्कारे ‘ वलयमिव ’ शङ्खदन्तादि-
घटितवल्याकारमित्यर्थः । त्र्यस्रं शृङ्गाटकमिव विमानम्, शृङ्गाटकं नाम
जलजस्त्रिकोणः फलविशेषः । चतुरस्रविमानं पुनरक्षपाटकमंस्थितं भणि-
तम्, अक्षपाटको नाम प्रेक्षणकप्रेक्षणप्रवृत्तजनावस्थानयोग्यः स्थानविशेषः,
स किल चतुरस्रो भवतीति ॥ २४७ ॥ एनेभ्वेव द्वारनियमनायाह—

सब्बं वटविमाणा, एगदुवारा हवंति विरणेया ।

निरिण्ण य तंसविमाणे, चत्तारि य होति चउरंसे ॥ २४८ ॥

वारस सय छव्वीसा, कप्पम्मि सणकुमार आवलिया ।

अट्ट सया चोवत्तर, विमाण माहिंद आवलिया ॥२४२॥

द्वादश शतानि षड्विंशानि 'कल्पे' मनत्कुमारे 'आवलिका'
इति आवलिकागतविमानसंख्या । तथाष्टशतानि चतुःसप्ता (सप्ता) नि
'विमान' इति विभक्तिलोपाद्धिमानानां 'माहेन्द्रे' चतुर्थदेवलोके
आवलिका भवतीति ॥ २४२ ॥ अनयोरेव कल्पयोः सामान्यविमान-
संख्यायाः श्रेणिगतविमानानामपकर्षे यः शेषः पुष्पावकीर्णगशिस्तत्प्रमाणं
प्रतिपादयितुं गाथाद्वयमाह -

एकारम्म लक्ख्वाडं, अट्टाणाउत्तिं भवे महस्माडं ।

सत्त सया चोवत्तर, हवन्ति पुष्पावकिराणां ॥ २४३ ॥

एकादश लक्षा अष्टानवतिर्भवेयुः महस्त्राणि सप्त शतानि चतुः-
सप्ता (सप्ता) नि भवन्ति पुष्पावकीर्णानां मनत्कुमारदेवलोके इति ॥ २४३ ॥

सत्तं सयमहस्मा, गावणाउडं खलु भवे महस्माडं ।

सयमेगं छव्वीसं, हवन्ति पुष्पावकिराणां ॥ २४४ ॥

सप्तैव शतमहस्त्राणि नवति 'खलु' वाक्यालङ्कारे भवेयुः मह-
स्त्राणि शतमेकं षड्विंश भवन्ति तु पुष्पावकीर्णानां माहेन्द्रदेवलोके ।
द्वादशलक्षप्रमाणाया अष्टलक्षप्रमाणायाश्च कल्पद्वयप्रतिबद्धमर्धविमान-
संख्यायाः सप्ताशतथाक्रममनन्तरगमिहितश्रेणिगतविमानसंख्यापनयने
यथोक्तपुष्पावकीर्णसंख्यासमवादिनि ॥ २४४ ॥ एतानि च वृत्तादि-
विमानानि तिर्यग्यथा स्थितानि तथा , प्रतिपादयन्माह

गल्लेगु पन्थडेगं, मज्जे वट्ठं अगांतं नेगं ।

एयंतं चउरंगं, पुणां वि वट्ठं नग्गो नेगं ॥ २४५ ॥

‘ सर्वेषु प्रस्तटेषु ’ उडुप्रस्तटप्रभृतिद्वाषष्टिप्रमाणेषु मध्ये वृत्तम् ।
‘ अनन्तरं ’ वृत्ताव्यवहितमेव व्यत्तम्, ततः ‘ एयंतरं ’ ति एतद-
नन्तरं चतुरस्रं विमानं भवति, ‘ पुनरपि ’ चतुरस्रानन्तरं वृत्तं तत-
स्त्यलमित्यादिक्रमेण तावत्तेयं यावच्छ्रेणिपर्यन्त इति ॥ २४५ ॥ इत्थं
तिर्यगवस्थानमभिधाय सांप्रतमूर्ध्वावस्थानस्वरूपनिर्देशायाह—

वट्टं वट्टस्सुवरिं, तंसं तंसस्स उप्परिं होइ ।

चउरंसं चउरंसं, उडुं तु विमाणसेठीओ ॥ २४६ ॥

वृत्तं सर्वमेवावलिकाप्रविष्टविमानं वृत्तविमानस्योपरि भवति ।
व्यत्तं व्यत्तस्य ‘ उप्परिं ’ ति उपरि भवति । ‘ चतुरस्त्रे ’ इति विभ-
क्तिव्यत्ययाच्चतुरस्रस्य चतुरस्रमुपरि भवति । ‘ ऊर्ध्वं [तु] ’ ऊर्ध्वं
पुनः ‘ विमानश्रेणयः ’ आवलिकारूपा इत्थं भवन्तीति । औडुप्रस्तटे
तु नास्त्ययं व्यवहारः, अधोविमानानां तरा(तत्राऽ)संभवादिति ॥ २४६ ॥
वृत्तादिस्वरूपमेवाह—

वट्टं थ वलयगं पिव, तंसं सिंयाडगं पिव विमाणं ।

चउरंसविमाणं पुण्ण, अक्खाडगसंठियं भणियं ॥ २४७ ॥

वृत्तं विमानं ‘ थ ’ इति वाक्यालङ्कारे ‘ वलयनिव ’ शङ्खदन्तादि-
घटितवल्याकारमित्यर्थः । व्यत्तं शृङ्गाटकनिव विमानम्, शृङ्गाटकं नाम
जलजस्त्रिकोणः फलविशेषः । चतुरस्रविमानं पुनरक्षपाटकमंस्थितं भणि-
तम्, अक्षपाटको नाम प्रेक्षणकप्रेक्षणप्रवृत्तजनावस्थानयोग्यः स्थानविशेषः,
स किल चतुरस्रो भवतीति ॥ २४७ ॥ एतेष्वेव द्वारनियमनायाह—

सव्वे वट्टविमाणा, एगद्वारा हवन्ति विगणैया ।

तिगिण्ण य तंसविमाणो, चचारि य होन्ति चउरंसे ॥ २४८ ॥

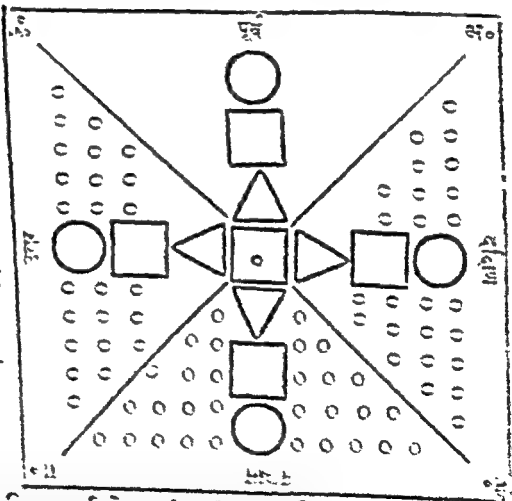
नन्धावर्तस्त्रिचक्रादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा,
सर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२९१॥ एतान्यपि
पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिराणां खलु, दाहिणात्रो पच्छिमेण उत्तरत्रो ।

पुष्पेण विमार्णिदस्त एत्थि पुष्पावकिराणं त्य ॥२९२॥

पुष्पावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षि-
णस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां
दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण'
पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमा-
नाः 'अत्र' एतेषु
प्रस्तटेष्टुप्रभृति-
ष्विति ॥ २९२ ॥
स्थापना चैवम्—
एतानि श्रेणिगत-
विमानानि येषां
ह्रीपद्मसुद्राणां सुप-
गिपातीनि तदर्थ-
यन्नाह—

दावर्तं क्वावलिता, तानि ह्यहं नयंभुग्नमिह ।

उडुं परितः विमारा, जे क्वावलितापट्टा उ ॥ २९३ ॥

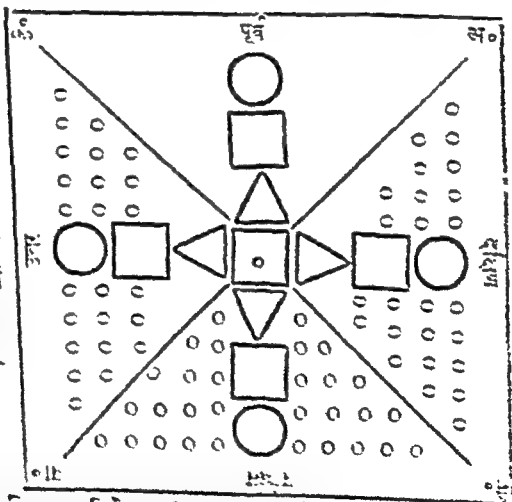
नन्धावर्तखङ्गचक्रादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा,
सर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२५१॥ एतान्यपि
पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिराणां खलु, दाहिणात्रो पच्छिमेण उत्तरात्रो ।

पुर्व्वेण विमार्णिदस्स गत्थि पुष्पावकिराणां त्थ ॥२५२॥

पुष्पावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षि-
णस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां
दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण'
पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमा-
नाः 'अत्र' एतेषु
प्रस्तटेपृष्ठप्रभृति-
ष्विति ॥ २५२ ॥
स्थापना चेयम्—
एतानि श्रेणिगत-
विमानानि येषां
ह्रीपत्रमुद्राणामुप-
रिपार्तीनि तदङ्ग-
यन्नाह—

वावर्द्धी ह्यावलिषा, नीतिं ह्यहं तयं ह्यहमस्मि ।

उदं परिहि विमल, जे ह्यावलिषापःहा ३ ॥ २५३ ॥

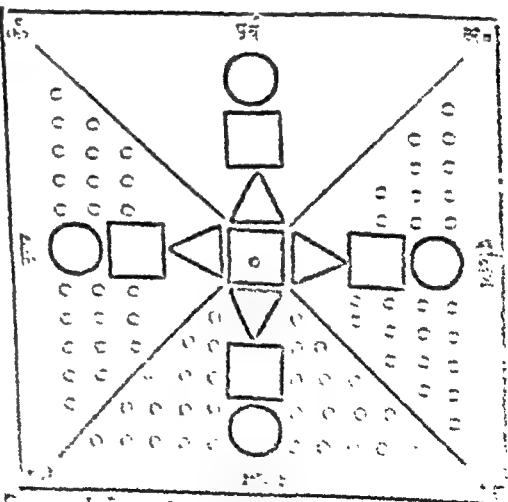
नन्वावर्तखड्गचक्रादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा,
मर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२९१॥ एतान्यपि
पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिराणां खलु, दाहिणत्रो पच्छिमेण उत्तरत्रो ।

पुव्वेण विपारिदस्स एत्थि पुष्पावकिराणं त्य ॥२९२॥

पुष्पावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षि-
णस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां
दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण'
पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमा-
नाः 'अत्र' एतेषु
प्रसूतेषु प्रभृति-
प्ति ॥ २९२ ॥
स्थापना चैवम्—
एतानि श्रेणिगत-
विमानानि येषां
होमसमुद्राणां मुष-
गिपतीनि तदर्थ-
शरणाः—

दायाँ दायाँलिखा, तस्य सत्त्वं नन्देन्द्रस्यस्य ।

इह पश्चिमे विमाना, जे दायाँलिखाया ॥ २९३ ॥

(१०८)

मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः ।
त्रीणि च द्वाराणि त्र्यस्रविमाने । चत्वारि द्वाराणि भवन्ति चतुरस्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिक्षिप्तानि भवन्ति तद्वर्णनायाह—

पागारपरिक्लिप्ता, वट्टविमाणा इवन्ति सत्वे वि ।

चउरंसविमाणां, चउर्दिमि वेड्या होन्ति ॥ २४९ ॥

'प्राकारपरिक्षिप्तानि' प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभूषितोपरितनभागः चर्यावक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिस्वावयवमपन्नत्वेन परिक्षिप्ता वृत्तविमाना भवन्ति 'स-
र्वेऽपि' सर्वप्रस्तुतवर्तिनोऽपि । चतुरस्रविमानानां 'चतुर्दिशि' चत-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्ता वट्टविमाणा, जत्ता तंसम्म वेड्या होइ ।

पागारां वाड्ढ्यो, अबसेमेहिं तु पामेहिं ॥ २५० ॥

'यत्त' यस्यां दिशि वृत्तविमाना 'तत्त' तस्यां दिशि त्र्यस्रे
वेदिका भवति । 'प्राकारे' उक्तलक्षणी वाड्ढ्यो च शेषयो पार्श्वयो ।
चतुर्थेपार्श्वे तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिनि ॥ २५० ॥ मप्रति सामन्त्येन
विमानाकारप्रतिपादनायाह—

आवलिंयामु विमाणा, वट्टा तंसा तद्व चउरंसा ।

पुष्पावकिगगागा उगा, अगोगविहस्वसंटागा ॥ २५१ ॥

'आवलिकाम्' सर्वप्रस्तुतेषु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(ता)
त्र्यस्राम्नेयव चतुरस्रा भवन्ति, आकारान्तरमानो विमानस्य तासु
कदाचनान्यभावात् । पुष्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

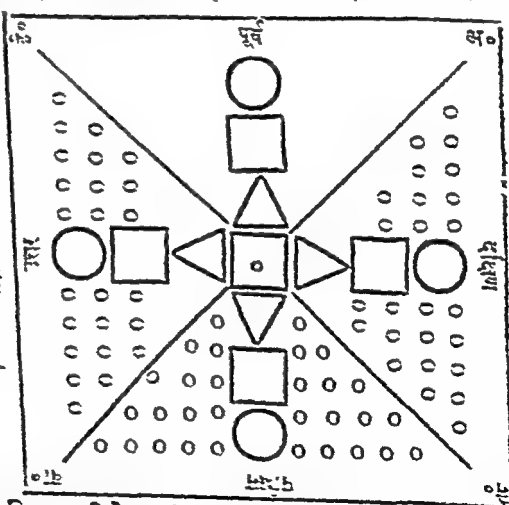
नन्धावर्तस्वङ्गचक्रादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा, सर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥ २५१ ॥ एतान्यपि पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिराणां खलु, दाहिणत्रो पच्छिमेण उत्तरत्रो ।

पूर्वेण विमार्शितस्त एतस्य पुष्पावकिराण त्व ॥ २५२ ॥

पुष्पावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षिणस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोविमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमानाः 'अत्र' एतेषु प्रस्तटेषूडुप्रभृतिष्विति ॥ २५२ ॥
स्थापना चेयम्—
एतानि श्रेणिगतविमानानि येषां द्वीपसमुद्राणामुपरिपातीनि तद्वशयन्नाह—

वावर्द्धा आवलिया, तीस्ते अदं सयंभुरमणम्मि ।

उडुं पडिहि विमारा, जे आवलियापड्डा उ ॥ २५३ ॥

(१०८)

मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः ।
त्रीणि च द्वाराणि त्र्यस्रविमाने । चत्वारि द्वाराणि भवन्ति चतुरस्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिगृह्यतानि भवन्ति तद्दर्शनायाह—

पागारपरिगृह्यता, वट्टविमाणा इवन्ति मध्ये वि ।

चउरंमविमाणाणां, चउर्दिमि वेड्या होन्ति ॥ २४९ ॥

'प्राकारपरिगृह्यतानि' प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभूषितोपरितनभागः चर्यावक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिम्बावयवमंपन्नमेन परिगृह्यता वृत्तविमाना भवन्ति 'म-
र्वेऽपि' सर्वप्रस्तटवर्निनोऽपि । चतुरस्रविमानानां 'चतुर्दिशि' चत-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंमम्म वेड्या होइ ।

पागारं वोढव्यां, अवमेमेहिं तु पामेहिं ॥ २५० ॥

'यत' यस्यां दिशि वृत्तविमानाः 'ततः' तस्यां दिशि त्र्यस्रे
वेदिका भवन्ति । 'प्राकारं' उक्तलक्षणी वोढव्यां च शेषयोः पार्श्वयोः ।
चतुर्थपार्श्वं तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिनि ॥ २५० ॥ संप्रति मामन्त्येन
विमानाकारप्रतिपादनायाह—

आचलियामु विमाणा, वट्टा तंमा तहं चउरंमा ।

पुष्पावकिरागागा उगा, अरोगाविहरुवमंटागा ॥ २५१ ॥

'आचलिकामु' सर्वप्रस्तटेषु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(ता)
त्र्यस्राम्नेयव चतुरस्रा भवन्ति, आकारान्तरभानो विमानस्य तामु
कदाचनाप्यभावात् । पुष्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः ।
त्रीणि च द्वाराणि त्र्यस्रविमाने । चत्वारि द्वाराणि भवन्ति चतुर्स्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिगृहीतानि भवन्ति तद्वर्णनायाह—

पागारपरिगृहीता, वट्टविमाणा इवन्ति मध्ये वि ।

चउरंसविमाणाणां, चउर्दिमि वेड्या हांति ॥ २४९ ॥

'प्राकारपरिगृहीतानि' प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षिकविभृषितोपरिगृहीतभागः चयोवक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिस्वावयवमपन्नस्मेन परिगृहीता वृत्तविमाना भवन्ति 'म-
र्वेऽपि' सर्वप्रस्तटवर्तिनोऽपि । चतुर्स्रविमानानां 'चतुर्दिशि' चत-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंसम्म वेड्या हांइ ।

पागारा वोड्ढव्वो, अवसेसेहिं तु पामेहिं ॥ २५० ॥

'यतः' यस्यां दिशि वृत्तविमानाः 'ततः' तस्यां दिशि त्र्यस्रे
वेदिका भवति । 'प्राकारे' उक्तलक्षणौ वोड्ढव्वौ च शेषयोः पार्श्वयोः ।
वतुर्थपार्श्वं तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिति ॥ २५० ॥ मंप्रति मामस्त्येन
वेमानाकारप्रतिपादनायाह—

आवलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तहं व चउरंसा ।

पुप्फावकिरणगा उणा, अणोगविहस्वसंठाणा ॥ २५१ ॥

'आवलिकासु' सर्वप्रस्तटेपु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(ताः)
आस्त्येव चतुर्म्भा भवन्ति, आकारान्तरभाजो विमानस्य तासु
शचनप्यभावान् । पुप्फावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

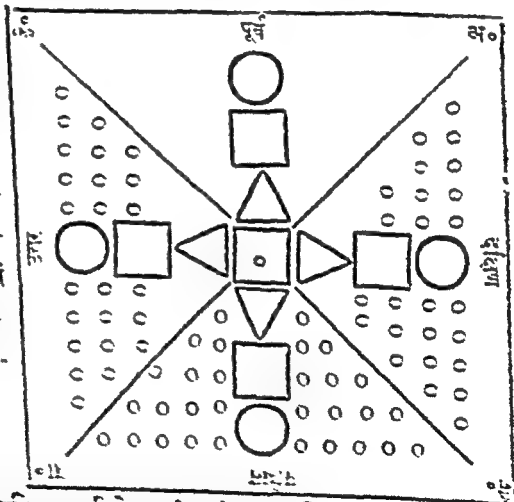
नन्वावर्तखङ्गचक्रादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा,
सर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२९१॥ एतान्यपि
पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिराणां खलु, दाहिणाञ्चो पच्छिमेण उत्तरञ्चो ।

पुन्वेण विमार्णिदस्स गाल्ति पुष्पावकिराणं त्य ॥२९२॥

पुष्पावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षि-
णस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां
दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण'
पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमा-
नाः 'अत्र' एतेषु
प्रस्तटेपूडुप्रभृति-
ष्विति ॥ २९२ ॥
स्थापना चैयम्—
एतानि श्रेणिगत-
विमानानि येषां
ङ्गीपनमुद्राणामुप-
रिपातीनि तदर्थ-
यन्नाह—

दावष्टौ भावलिया, तीत्ते अदं सयंभुमणम्मि ।

उडुं पटिहि विमाणा, जे भावलियापट्टा उ ॥ २९३ ॥

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः ।
त्रीणि च द्वाराणि त्र्यस्रविमाने । चत्वारि द्वाराणि भवन्ति चतुरस्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिक्षिप्तानि भवन्ति तददर्शनायाह—

पागारपरिक्खित्ता, वट्टविमाणा हवंति सब्बे त्रि ।

चउरंसविमाणाणां, चउद्विसि वेइया होंति ॥ २४९ ॥

'प्राकारपरिक्षिप्तानि' प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभूषितोपरितनभागः चर्यावक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिस्वावयवसंपन्नस्तेन परिक्षिप्ता वृत्तविमाना भवन्ति 'म-
र्वेऽपि' सर्वप्रस्तटवर्तिनोऽपि । चतुरस्रविमानानां 'चतुर्दिशि' चत-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंसस्स वेइया हाइ ।

पागारो वोढव्वो, अवसेसेहिं तु पासेहिं ॥ २५० ॥

'यतः' यस्यां दिशि वृत्तविमानाः 'ततः' तस्यां दिशि त्र्यस्र
वेदिका भवति । 'प्राकारौ' उक्तलक्षणौ वोढव्यौ च शेषयोः पार्श्वयोः ।
चतुर्थपार्श्वं तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिति ॥ २५० ॥ संप्रति सामान्येन
विमानाकारप्रतिपादनायाह—

आवलिंयासु विमाणा, वट्टा तंसा तहंव चउरंमा ।

पुप्फावकिरागागा उगा, अरांगविहरूवसंठाराणा ॥ २५१ ॥

'आवलिंकासु' सर्वप्रस्तटेषु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(ता)
त्र्यस्रान्तैश्च चतुरस्रा भवन्ति, आकारान्तरभाजो विमानस्य नासु
कदाचनाप्यभावात् । पुष्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

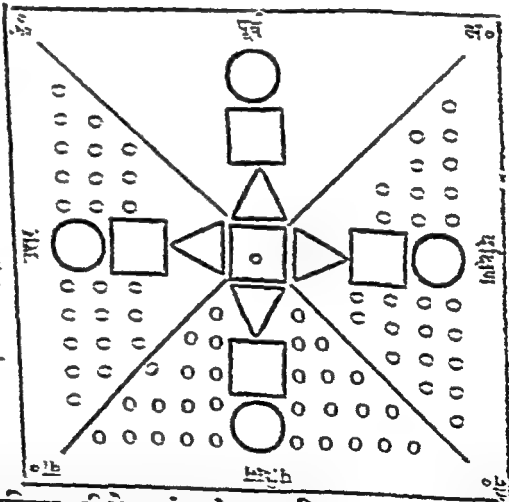
नन्धावर्ततङ्गचकादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा,
सर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२५१॥ एतान्यपि
पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकीर्णानां खलु, दाहिणञ्चो पश्चिमेण उत्तरञ्चो ।

पूर्वेण विमार्शितस्त एतत्ति पुष्पावकीर्णानां त्व ॥२५२॥

पुष्पावकीर्णानां विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षि-
णस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां
दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण'
पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमा-
नाः 'खलु' एतेषु
प्रस्तटेष्टुप्रभृति-
चित्ति ॥ २५२ ॥
स्थापना चेयम्—
एतानि श्रेणिगत-
विमानानि येषां
द्वीपसमुद्राणामुप-
रिपातीनि तद्दर्श-
यन्नाह—

वावर्द्धा आवलिया, तीसे अद्धं सयंभुरमणम्मि ।

उडुं पडिहि विनाया, जे आवलियापड्डा उ ॥ २५३ ॥

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः ।
त्रीणि च द्वाराणि त्र्यस्रविमाने । चत्वारि द्वाराणि भवन्ति चतुरस्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिक्षिप्तानि भवन्ति तद्दर्शनायाह—

पागारपरिक्खत्ता, वट्टविमाणा ह्वन्ति मब्बे वि ।

चउरंसविमाणाणां, चउर्दिसि वेइया ह्वन्ति ॥ २४९ ॥

'प्राकारपरिक्षिप्तानि' प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभृषितोपरितनभागः चर्यावक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिम्बावयवसंपन्नस्तेन परिक्षिप्ता वृत्तविमाना भवन्ति 'म-
र्वेऽपि' सर्वप्रस्तट्वर्तिनोऽपि । चतुरस्रविमानानां 'चतुर्दिशि' चत-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंसस्स वेइया होइ ।

पागारो वोढव्वो, अवसेसेहिं तु पासेहि ॥ २५० ॥

'यतः' यस्यां दिशि वृत्तविमानाः 'ततः' तस्यां दिशि त्र्यस्रे
वेदिका भवति । 'प्राकारौ' उक्तलक्षणौ वोढव्यौ च शेषयोः पार्श्वयोः ।
चतुर्थपार्श्वं तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिति ॥ २५० ॥ मंप्रति मामन्येन
विमानाकारप्रतिपादनायाह—

आवलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तहेव चउरंसा ।

पुप्फावकिराणागा उणा, अणोगविदरुवसंठाणा ॥ २५१ ॥

'आवलिकासु' सर्वप्रस्तटेषु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(त्ता)
त्र्यस्रास्तथैव चतुरस्ता भवन्ति, आकारान्तरभाजो विमानस्य तासु
कदाचनाप्यभावात् । पुष्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

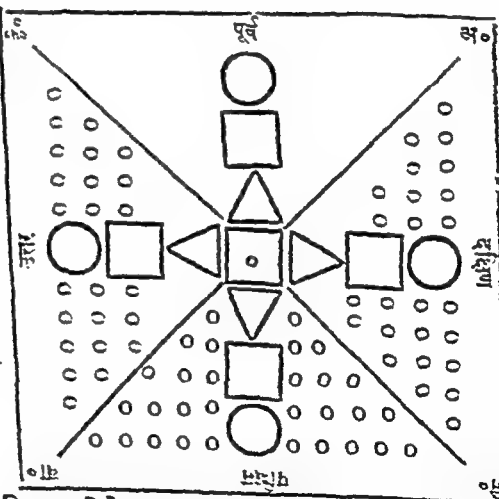
नन्धावर्तखङ्गचक्रादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा,
सर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२५१॥ एतान्यपि
पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिराणां खलु, दाहिणत्रो पच्छिमेण उत्तरत्रो ।

पुल्वेण विमार्शिनदस्स णत्थि पुष्पावकिराणं त्य ॥२५२॥

पुष्पावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षि-
णस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां
दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण'
पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमा-
नाः 'अत्र' एतेषु
प्रस्तटेषूडुप्रभृति-
ष्विति ॥ २५२ ॥
स्थापना चैयम्—
एतानि श्रेणिगत-
विमानानि येषां
द्वीपसमुद्राणामुप-
रिपातीनि तद्दर्श-
यन्नाह—

वावद्वी आवलिया, तीस्ते अद्धं सयंभुरमणम्मि ।

उडुं पडिहि विमाणा, जे आवलियापड्ढा उ ॥ २५३ ॥

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः ।
त्रीणि च द्वात्रिंशद्व्यस्रविमाने । चत्वारि द्वात्रिंशद्व्यस्र भवन्ति चतुरस्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिक्षिप्तानि भवन्ति तद्वर्णनायाह—

पागारपरिक्षिप्तता, वट्टविमाणा हवन्ति मञ्चे वि ।

चउरंमविमाणाणां, चउर्दिमि वेड्या होन्ति ॥ २४९ ॥

'प्राकारपरिक्षिप्तानि' प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभृषितोपरितनभागः चयावक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिस्वावयवसंपन्नत्वेन परिक्षिप्ता वृत्तविमाना भवन्ति 'म-
वेडपि' सर्वप्रस्तटवर्तिनोऽपि । चतुरस्रविमानानां 'चतुर्दिशि' चन-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंसस्स वेड्या होइ ।

पागारो वोड्ढव्वो, अवसेसेहिं तु पासेहिं ॥ २५० ॥

'यतः' यस्यां दिशि वृत्तविमानाः 'ततः' तस्यां दिशि व्यस्रे
वेदिका भवति । 'प्राकारौ' उक्तलक्षणौ वोड्ढव्वौ च शेषयोः पार्श्वयोः ।
चतुर्थपार्श्वं तु नास्ति व्यस्रत्वादिति ॥ २५० ॥ मंप्रति मामन्त्येन
विमानाकारप्रतिपादनायाह—

आवलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तहेव चउरंमा ।

पुप्पावकिराणागा उणा, अरोगविहरूवसंडाणा ॥ २५१ ॥

'आवलिकासु' सर्वप्रस्तटेषु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(ताः)
व्यस्रास्तथैव चतुरस्रा भवन्ति, आकारान्तरमाजो विमानस्य तासु
कदाचनाप्यभावात् । पुप्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

(१०८)

मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः
त्रीणि च द्वागणि त्र्यस्रविमाने । चत्वारि द्वागणि भवन्ति चतुरस्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिक्षिप्तानि भवन्ति तद्वर्णनायाह—

पागारपरिक्षिप्ता, वट्टविमाणा इवंति मव्वे वि ।

चउरंसविमाणाणां, चउर्दिसि वेइया होंति ॥ २४९ ॥

‘ प्राकाग्परिक्षिप्तानि ’ प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभृषितोपरितनभागः चर्यावक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिस्वावयवसंपन्नस्तेन परिक्षिप्ता वृत्तविमाना भवन्ति ‘ स-
र्वेऽपि ’ सर्वप्रस्तट्वर्तिनोऽपि । चतुरस्रविमानानां ‘ चतुर्दिशि ’ चत-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंसस्स वेइया हाइ ।

पागारो वोद्धव्वो, अवसेसेहिं तु पासेहिं ॥ २५० ॥

‘ यतः ’ यस्यां दिशि वृत्तविमानाः ‘ ततः ’ तस्यां दिशि त्र्यस्त्रे
वेदिका भवति । ‘ प्राकारौ ’ उक्तलक्षणौ वोद्धव्यौ च शेषयोः पार्श्वयोः ।
चतुर्थपार्श्वं तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिति ॥ २५० ॥ मंप्रति मामन्त्येन
विमानाकारप्रतिपादनायाह—

आवलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तहेव चउरंसा ।

पुप्पावकिण्णगा उणा, अणोगविहरूवसंठाणा ॥ २५१ ॥

‘ आवलिकासु ’ सर्वप्रस्तटेपु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(ताः)
त्र्यस्त्रास्तथैव चतुरस्रा भवन्ति, आकारान्तरभाजो विमानस्य तासु
कदाचनाप्यभावात् । पुप्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

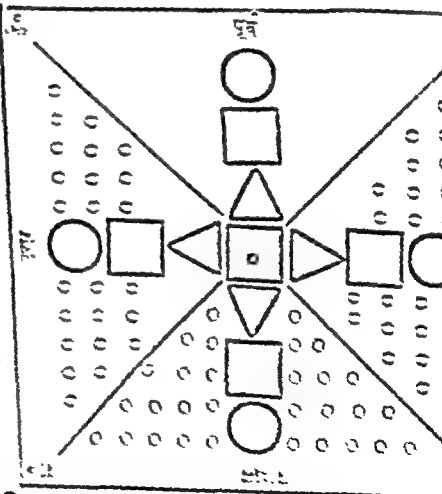
नन्यावर्ततङ्गचक्रादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथ
मर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु क्वचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२५१॥ एतान्य
पुण्यावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिरणगा खलु, दाहिणत्रो पच्छिमेण उत्तरत्रो ।

पुर्वेण विमार्शितस्त एत्थि पुष्पावकिरणं त्य ॥२५२॥

पुण्यावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षिण
पन्थां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिम
दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वे'
पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते ।

पुण्यावकीर्णविमा-
नाः 'खलु' एतेषु
प्रस्तोतेषु बुद्धमूर्ति-
चित्ति ॥ २५२ ॥
स्थाना चेयम्—
एतानि श्रेणिगत-
विमानानि येषां
क्षीप्यमुद्राणां मुख-
गिर्यानि तदर्थ-
यन्त्रम्—

वायवीं क्षात्रलिया, नीलिं क्षात्रं सप्तसुम्नयानि ।

उडुं परितः विनारा, जे क्षात्रलियान्द्रा ३ ॥ २५३ ॥

(१०८) मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः ।
त्रीणि च द्वागणि त्र्यस्रविमाने । चत्वारि द्वागणि भवन्ति चतुरस्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यन्परिक्षिप्तानि भवन्ति तद्वर्णनायाह—

पागारपरिक्लिप्ता, वट्टविमाणा हवन्ति मध्ये त्रि ।

चउरंमविमाणाणं, चउर्दिमि वेड्या होति ॥ २४९ ॥

'प्राकारपरिक्षिप्तानि' प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभूषितोपरितनभागः चयावक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिस्वावयवसंपन्नस्तेन परिक्षिप्ता वृत्तविमाना भवन्ति 'म-
र्वेऽपि' सर्वप्रस्तटवर्तिनोऽपि । चतुरस्रविमानानां 'चतुर्दिशि' चत-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंसम्म वेड्या होइ ।

पागारो वोद्धव्वो, अवसेसेहिं तु पासोहिं ॥ २५० ॥

'यतः' यस्यां दिशि वृत्तविमानाः 'ततः' तस्यां दिशि त्र्यस्रे
वेदिका भवति । 'प्राकारौ' उक्तलक्षणौ वोद्धव्यौ च शेषयोः पार्श्वयोः ।
चतुर्थपार्श्वं तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिति ॥ २५० ॥ मंप्रति मामस्त्येन
विमानाकारप्रतिपादनायाह—

आवलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तहेव चउरंमा ।

पुप्फावकिराणागा उणा, अणोगविहरूवसंठाणा ॥ २५१ ॥

'आवलिकासु' सर्वप्रस्तटेपु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(ना)
त्र्यस्रास्तथैव चतुरस्रा भवन्ति, आकारान्तरभाजो विमानस्य तासु
कदाचनाप्यभावात् । पुष्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

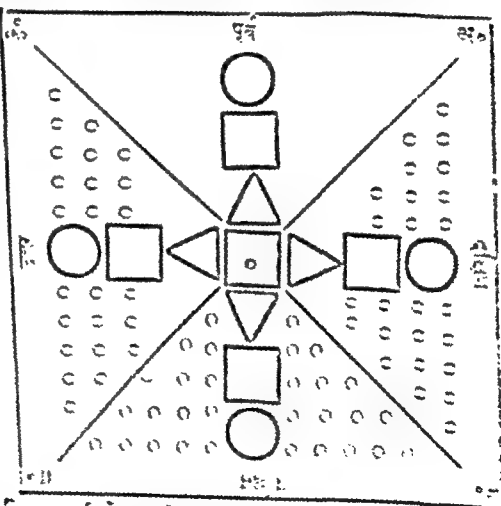
नन्यावर्तस्वङ्गचक्रादिवित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा,
मर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२५१॥ एतान्यपि
पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिराणां खलु, दाहिणाञ्चो पच्छिमेण उत्तरञ्चो ।

पूर्वेण विमार्णिदस्स एतत्ति पुष्पावकिराणं त्य ॥२५२॥

पुष्पावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षि-
णस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां
दिशि 'उत्तगतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण'
पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमा-
ना 'अत्र' एतेषु
प्रसन्तेषु प्रभृति-
ष्विति ॥ २५२ ॥
स्थापना चैवम्—
एतानि श्रेणिगत-
विमानानि येषां
श्रीपद्ममुद्राणां प-
रिपाटीनि तदर्थ-
गताः—

दावर्षी कालिका, नीले काले नन्दहृन्मन्त्रि ।

रहं पतिवि विमला, जे कालिकाकहा उ ॥ २५३ ॥

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः ।
त्रीणि च द्वाराणि त्र्यस्रविमाने । चत्वारि द्वाराणि भवन्ति चतुस्त्र
इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिक्षिप्तानि भवन्ति तद्वशनायाह—

पागारपरिक्लिप्ता, वट्टविमाणा इवंति मव्वे वि ।

चउरंसविमाणाणां, चउदिमि वेडया हांति ॥ २४९ ॥

‘ प्राकारपरिक्षिप्तानि ’ प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च
स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभूषितोपरितनभागः चर्यावक्र(चक्र)-
द्वाराद्वालकादिस्वावयवसंपन्नस्तेन परिक्षिप्ता वृत्तविमाना भवन्ति ‘ म-
र्वेऽपि ’ सर्वप्रस्तटवर्तिनोऽपि । चतुस्त्रविमानानां ‘ चतुर्दिशि ’ चत-
सृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति
॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंमम्म वेडया हांइ ।

पागारो वोड्व्वो, अवमेमेहिं तु पामेहिं ॥ २५० ॥

‘ यतः ’ यस्यां दिशि वृत्तविमानाः ‘ ततः ’ तस्यां दिशि त्र्यस्र
वेदिका भवति । ‘ प्राकारौ ’ उक्तलक्षणौ वोड्व्व्यौ च शेषयोः पार्श्वयोः ।
चतुर्थपार्श्वं तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिनि ॥ २५० ॥ मप्रति मामम्येन
विमानाकारप्रतिपादनायाह—

आवलियासु विमाणा, वट्टा तंमा तहंवे चउरंमा ।

पुप्फावकिराणागा उणा, अरोगाविहव्वसंठाणा ॥ २५१ ॥

‘ आवलिकासु ’ सर्वप्रस्तटेषु पूर्वोदिदिग्गतासु विमाना वृत्तानां
त्र्यस्रान्तर्ध्वं चतुस्त्रा भवन्ति, आकारान्तरभाजो विमानस्य नाम
कदाचनाप्यभावात् । पुष्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

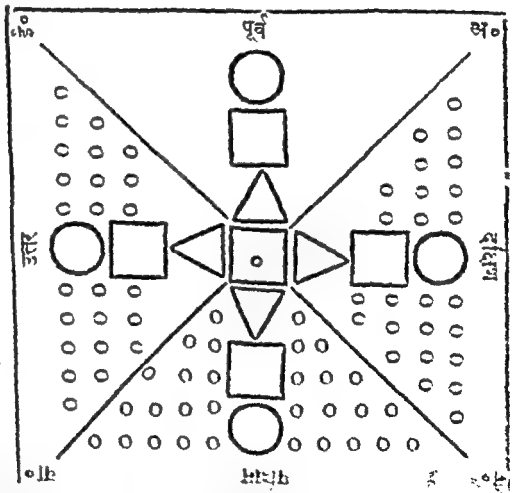
नन्धावर्तखङ्गचक्रादिचित्ररूपभाजि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा, सर्वेषां प्रशस्ताकाराणां तेषु कचित्कस्यचिद्भावादिति ॥२९१॥ एतान्यपि पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुष्पावकिराणां खलु, दाहिणाञ्चो पश्चिमेण उत्तरञ्चो ।

पुष्पेण विमार्गिदस्स गत्थि पुष्पावकिराणं त्थ ॥२९२॥

पुष्पावकीर्णका विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षिणस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमस्यां दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानपेक्षया वर्तन्ते । 'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' उडोर्विमानादेः 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते

पुष्पावकीर्णविमानाः 'अत्र' एतेषु प्रस्तटेषूडुप्रभृतिष्विति ॥ २९२ ॥
स्थापना चैयम्—
एतानि श्रेणिगतविमानानि येषां द्वीपसमुद्राणामुपरिपातीनि तद्दर्शयन्नाह—

वावट्टी आवलिया, तीसे च्चद्धं सयंभुरमणम्मि ।
उडुं पटिहि विमाणा, जे आवलियापट्टा उ

तापट्टिविमानानि ' आवलिका ' या उडुमस्तद्वनिवद्धा तस्याः
 ' अर्द्ध ' इत्यर्द्धप्रमाणा ण्कृत्रिंशदित्यर्थः ' स्वयंभूरमणे ' स्वयंभुवो नाम
 देवास्तै रगन्ते कीदृन्ति यत्र स तथा तत्र—मर्वपर्यन्तवर्तिनि नीर-
 मिधौ, किम् ? इत्याह—' ऊर्ध्वं ' ऊर्ध्वा दिशमाश्रित्य पतन्ति विमाना
 ये आवलिकाप्रविष्टाः ' तुः ' पूरणार्थः । इदमुक्तंभवति—सौधर्मदेवलोके
 प्रथमपक्षे या द्वापट्टिविमानप्रमाणाश्रतस आवलिकाः प्रवृत्तास्तासा-
 नर्द्धमर्द्धं स्वयंभूरमणनलयेरुपरितनभागेऽवतरति । शेषं चार्वाचीनद्वीप-
 समुद्रेष्यति मामर्थ्याद्गम्यन् इति ॥ २५३ ॥ इदमेव सविशेषमाह—

तिरिगा य दीवे तिराणेव समुद्रे वाहिरे अवाहाण ।

जेसि पडिहि विपाणा, ते आवलियापड्डा उ ॥ २५४ ॥

त्रींश्च द्वीपान् त्रीनेव समुद्रान् ' बाह्यान् ' समुद्रचक्रवालवर्हिर्वतिनः
 प्रतीत्य ' अवाधया ' इन्द्रकविमानादन्तरालभावेन वर्तते, शेषद्वीपस-
 मुद्रजातमिति गम्यते । के च ते त्रयो द्वीपाः समुद्राश्च ? अत आह—
 येयामूर्ध्वं पतन्ति विमानाः ' ते ' ये प्राक् व्यसचतुरस्त्रवृत्तरूपतया निरू-
 पिताः ' आवलिकाप्रविष्टाः ' आवलिकागताः ' तुः ' पूरणार्थः ॥ २५४ ॥
 तानेव नामग्राहं दर्शयन् गद्यं सूत्रमाह—

देवे दीवे १ नागे समुद्रे २ जक्खे दीवे ४ भूए य समुद्रे ८
 सयंभूरमणे दीवे १६ सयंभूरमणे समुद्रे य ३१ ॥

यथा ' देवः ' देवाभिधो द्वीपस्तदनु नागसमुद्रस्ततोऽपि जक्षो द्वीप-
 [स्ततोऽपि] भूतश्च समुद्रस्ततोऽपि स्वयंभूरमणो द्वीपः [ततोऽपि]
 स्वयंभूरमणसमुद्रश्च । अत्र च देवादिषु स्वयंभूरमणद्वीपपर्यन्तेषु पञ्चद्वी-
 पसमुद्रेषु शेषाण्येकत्रिंशद्विमानान्येकं द्वे चत्वारि अष्टौ पो-

क्रमेणोपरिभागे स्थितिमवलम्बन्ते । शेषद्वीपसमुद्राश्चावलिक्रागतवि-
मानशून्योपरितनभागा एवेति ॥ एतेषां च श्रेणिगतविमानानां यावद-
न्तरं तत्प्रतिपादयितुमाह—

ये केऽ विमार्णिदम्पि विमाणा तेसिमन्तरं जं तु ।

सो संत्येज्जभागो, उडुंलोयस्स बोधवो ॥ २५५ ॥

ये केचिद् ‘ विमानेन्द्रे ’ इन्द्रकविमानसमाननामन्युडुप्रस्तदादौ
प्रस्तदविशेषे ‘ विमानाः ’ वृत्तादयस्तेषां ‘ अन्तरं ’ परस्परमन्तरालं
यत्पुनर्वर्तते स संत्येयभागः, कस्य ? इत्याह—ऊर्ध्वलोकस्य विस्तार-
क्षेत्रापेक्षया, अनुत्वारश्च प्राकृतत्वात्, ‘ बोद्धव्यः ’ मन्तव्यः । इदमुक्तं
भवति—यानि श्रेणिगतविमानानि यत्रोर्ध्वलोके वर्तन्ते तस्य यद्वि-
स्तारप्रमाणं तस्य संत्येयभागस्तेषां विमानानां परस्परमन्तरालप्रमाण-
मिति ॥२५५॥ अधुना यावन्ति प्रस्तदान्तराण्यूर्ध्वलोकमपेक्ष्य वर्तन्ते
तद्वर्शयितुमाह—

वारेकारस दस सच्च तिरिण तिरणोव पत्यडाणं तु ।

दोरहं दोरहं कप्पाण अंतरा अड्ड गेवेज्जा ॥ २५६ ॥

द्वादश सौधर्नेशानयोः, त्रयोदशानां प्रस्तदानां तत्र सद्भावेनेय-
तानेवान्तराणां भावात् । एवमेकादश सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः । दश ब्रह्म-
लोकान्तकयोः । सप्त शुक्रसहस्रारयोः । त्रीण्यानतप्राणतयोः ।
त्रीण्येवारणाच्युतयोः । ‘ प्रस्तदानां तु ’ प्रस्तदानां पुनर्द्वयोर्द्वयोः कल्प-
योरनन्तरनिर्हव भावितयोः ‘ अन्तराणि ’ विचालरूपानि वर्तन्ते ।
तथाष्टौ ‘ अवेयकाणि ’ अवेयकसंबन्धीन्यन्तराणीति ॥२५६॥ मंप्रति
तिर्यग्लोकात्क्रियद्वरे उडुविमानमिति दर्शयन्माह—

र्णानां विमानानामिति ॥ २५९ ॥ आदिमान्त्ययोर्विमानेन्द्रयोः प्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

पद्वमं उडुविमाणं, पणयालीसं भवे सयसहस्सा ।

एगं च सयसहस्सं, भणियं सवट्टसिद्धं तु ॥ २६० ॥

‘प्रथमं’ प्रथमप्रस्तटवर्तितया, ‘उडुविमानं’ श्रेणिगतविमान-
प्रज्ञापनाविधिभूतं पञ्चचत्वारिंशद्भवेच्छतसहस्राणि योजनानामायामतो
विष्कम्भतश्च, सवेतो वृत्तरूपत्वात्तस्य । ‘एकं च’ एकं पुनर्योजनानां
शतसहस्रं भणितं ‘सवार्थसिद्धं’ समस्तविमानोपरिवर्त्ति । ‘तुः’
पादपूरणार्थः ॥ २६० ॥ शेषेन्द्रकप्रमाणप्रतिपादनायाह—

तेण परं सेसाणं, पयराणं जे भवे विमार्णिदा ।

विन्यारेण असंखाई सयसहस्साई विन्यारणा ॥ २६१ ॥

‘तेन परं’ इति ततः परं ‘शेषाणां’ उडुप्रस्तट [सवार्थमिन्द्र-
प्रस्तट] व्यतिरिक्तानां प्रतराणां संवन्धिनो ये भवेयुः ‘विमानेन्द्राः’
इन्द्रकनामानो विमानाः, [ते] किम् ? इत्याह—विस्तारेणामेवैवानि
योजनानां शतसहस्राणि विस्तीर्णा इति ॥ २६१ ॥ संप्रतीन्द्रवर्ति-
तावलियाप्रतिदण्डपुष्पावकीर्णविमानविस्तारप्रमाणप्रतिपादनायाह—

आवलियाहिं विमाणा, विन्यारेण भणिया असंखेज्जा ।

संखेज्जमसंखेज्जा, भणिया पुष्पावकिण्णा उ ॥ २६२ ॥

आवलिकासु विमाना विस्तारेण भणिताः ‘असंखेज्जाः’ असंखे-
ययोजनप्रमाणाः । ‘संखेज्जमसंखेज्जा’ इति संखेययोजनविस्तारा असं-
खेययोजनविस्ताराश्च भणिताः पुष्पावकीर्णान्ति ॥ २६२ ॥

र्णानां विमानानामिति ॥ २५९ ॥ आदिमान्वयोर्विमानेन्द्रयोः प्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

पदमं उड्विमाणां, पण्यालीसं भवे मयसहस्सा ।

एगं च मयसहस्सं, भणियं सवट्टसिद्धं तु ॥ २६० ॥

‘ प्रथमं ’ प्रथमप्रमत्तवर्तितया ‘ उड्विमानं ’ श्रेणिगतविमान-
प्रज्ञापनाविधिभूतं पञ्चचत्वारिंशद्भवेच्छतमहस्ताणि योजनानामायामतो
विष्कम्भतश्च, सर्वतो वृत्तरूपत्वात्तन्म्य । ‘ एगं च ’ एकं पुनर्योजनानां
शतमहत्त्वं भणितं ‘ मयार्थसिद्धं ’ समस्तविमानोपग्विति । ‘ तु ’
पादपुष्पाथः ॥ २६० ॥ शेषेन्द्रकप्रमाणप्रतिपादनायाह—

नेगा परं सेमाणां, पयगाणां जे भवे विमाणिना ।

विन्धारेणा अमंगवाइ मयसहस्साइ विन्धारेणा ॥ २६१ ॥

‘ नेन परं ’ इति तत परं ‘ शेषाणां ’ उड्वप्रमत्त सर्वार्थसिद्ध
प्रमत्त व्यतिरिक्तानां प्रतगणां मयन्धिनो ये मयस्य ‘ दिगन्तन्द्रा ’
इन्द्रवज्रामानो विमाना, [ने किम् ? इत्याह—विन्धारेणामयेयानि
योजनानां शतमहत्त्वाणि विस्तीर्णा इति ॥ २६१ ॥ मयतीन्द्रदन्ति
तादवल्याप्रतिदण्डपुष्पादधीर्णविमानदिस्तान्प्रमाणप्रतिपादनायाह

आवलियाहिं विमाणा, विन्धारेणा भणिया अमंगवेजा ।

मंगदेज्जमंगदेजा, भणिया पुष्पादधीरगता उ ॥ २६२ ॥

आवलियासु विमान दिगन्तरेण भणित ‘ अमंगवेद ’ अमयस्य
ययोजनप्रमाणा । ‘ मंगदेज्जमंगदेजा ’ इति मयदेययोजनदिस्तान् अह
मयदेययोजनदिस्तान् भणित पुष्पादधीरगता ॥ २६२ ॥

प्रमाणंगुलञ्चो पुट्वाइप्रमाणा आणिज्जंति ते प्रमाणंगुलविक्खम्भेण जा-
णेयव्वा न प्रमाणंगुलसूईए ” ति । प्रमाणाङ्गुलविक्खम्भः सार्द्धोत्से-
धाङ्गुलद्वयप्रमाणः, अनेनैव च प्रमाणाङ्गुलप्रमाणेन कूणिकस्य प्राप्तपरि-
मितवर्षप्रमाणराज्यस्य वैशालीनगरीमात्रसाधनेऽपि लग्नद्वादशवर्षस्य तद-
न्वर्वाचीनदेशाऽऽक्रमेण भरतक्षेत्रार्द्धं विजित्य वैताड्यवर्तितिमितगुहा-
गमनमुपपद्यते, न पुनरन्यथा । यतोऽत्र सहस्रगुणत्वे किञ्चिदधिकाष्ट-
त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षद्वयप्रमाणं भरतार्द्धं लभ्यते । चतुःशतगुणत्वे च
किञ्चिदधिकानि पञ्चनवतियोजनसहस्राणि । एतावत्तावच्छरप्रमाण-
क्षेत्रम् । यत्पुनरर्वाचीनदेशभ्रमणक्रमेण धनुष्पष्टक्षेत्रप्रमाणमुत्पद्यते तद-
तिवह, एतच्च कूणिककालमाविभित्तुच्छदेहप्रमाणैस्तुच्छगमनशक्तिभिश्च
सैनिकैर्नातिक्रमितुं पार्यते । यतश्च “ प्रद्योतनलेखाहरिको लोहजङ्घनाना
लोहोपमानजङ्घतया प्राप्तयथार्थाभिधानः प्रमातृसमये भरुकच्छादुत्थित
आदित्यास्तसमये उज्जयिनीमार्गं पञ्चविंशतियोजनप्रमाणं महता प्रयत्नेन
प्रोद्ध्वितवान् ” इत्यावश्यकचूर्णौ श्रूयते, न च ततोऽपि तदा कश्चि-
च्छीघ्रगतिरभवत् । अतोऽन्येषां तद्रमनापेक्षयाऽर्द्धत्रिभागादिगमनाना-
मेतावतः क्षेत्रस्य कथञ्चिदुल्लङ्घनं न संभाव्यते । न च सार्द्धद्विगुण-
त्वेऽपि प्रमाणाङ्गुलस्य चक्रवर्तिग्रामनगरादीनि भरतक्षेत्रे न मान्ति,
पाटीगणितागतगणितपदापेक्षया क्षेत्रप्रमाणानयने सङ्गतवृत्त्यैव ग्रामन-
गरादीनां मानसंभवात् । तत्त्वं पुनः केवलिनो विदन्तीति ॥

संप्रति शक्रादीनामीशानादीनां च पञ्च विमानानि यान्यात्कृत-
म्वाभाव्यानि तेषां नामनिर्देशाय गाथापञ्चक्रमाह—

पुव्वेण उ वेरुलियं, रुयगं पुण दक्खिणो दिसी (सा) भागे ।

अवरेण असोगं पुण, मसकसारं च उचरओ ॥ २६३ ॥

नित्येषश्च प्रादुक्तव्यात् । 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु भवन्ति चन्द्राणि
विमानानीति ॥ २६२ ॥

एवंणामा उ भवे, कल्पविमाणा ह्वन्ति विरगोया ।

जे उत्तरेण इन्द्रा, नैमि खलु ह्येति पत्तेयं ॥ २६३ ॥

इयं च गाथा व्याख्यातार्थेव, परं ये तु उत्तरेणेन्द्रास्ते ईशाननाम्ने-
न्द्रान्तकमहनारप्रापनाच्युतनामानः पङ्क्तव्या इति ॥ २६३ ॥ यत्र
च प्रस्तटे एतानि यच्च मध्यविमानस्य नाम तददर्शयितुमाह—

पंच वि कल्पविमाणा, उर्वरि कप्पाण ह्येति नायव्या ।

मज्जिमल्लया य विमाणा, कल्पसरिसनामया ह्येति ॥ २६४ ॥

पञ्चापि न केवलमेकद्वयादय इत्यपिशब्दार्थः, कल्पविमानाः
'उर्वरि' ति उपरितनप्रस्तटे त्रयोदशद्वादशादौ 'कल्पानां' स्वदे-
वलोकानां भवन्ति ज्ञातव्याः । दक्षिणात्यानामिन्द्राणां दक्षिणस्यां
दिशि, औदीच्यानामुत्तरस्यां दिशि । 'मध्यमाश्च' मध्यविमानाः
पुनः कल्पसदृशनामका भवन्ति, केचित्सौधर्मेशानादिकल्पसमाननामान
इत्यर्थः । यथा सौधर्मावतंसक ईशानावतंसक इत्यादीनि ॥ २६४ ॥
संप्रति त्रायस्त्रिंशेन्द्रसामानिकानादिसंबन्धिविमानवक्तव्यतामाह—

तावर्त्तीसाण उ कंचणाई सामाणियाण सयकंता ।

पत्तेयविमाणा दक्षिणोण कप्पेसु तिसु ह्येति ॥ २६५ ॥

'त्रायस्त्रिंशानां तु' त्रायस्त्रिंशानाम्नां त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां च पितृ-
व्यादिमहत्तरस्थानीयदेवानां पुनः 'काञ्चनानि' काञ्चनमयत्वेन प्राप्त-
काञ्चनाभिधानानि 'सामानिकानां' इन्द्रसमानरूपायुष्कादिगुणग्रामाणां
देवविशेषाणामेव 'शतकान्तानि' शतकान्तरत्नविशेषमयानि 'प्रत्ये-

देवेन्द्रप्रकरणम् ।

११७)

देवतादेव, (राजपुत्राणां)

नेपथ्यं प्राकृतत्वात् । 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु भवन्ति चत्वारि
नानीति ॥ २६३ ॥

एवंणामा उ भवे, कप्पविमाणा हवन्ति विण्णोया ।

जे उत्तरेण इंदा, तेसिं खलु होति पत्तेयं ॥ २६६ ॥

इयं च गाथा व्याख्यातार्थेव, परं ये तु उत्तरेणेन्द्रास्ते ईशानमाहे-
लान्तकसहस्रारप्राणताच्युतनामानः षड् वक्तव्या इति ॥ २६६ ॥ यत्र

प्रस्तटे एतानि यच्च मध्यविमानस्य नाम तद्वर्णयितुमाह—

पंच वि कप्पविमाणा, उवरिं कप्पाण होति नायव्वा ।

मज्झिमा य विमाणा, कप्पसरिसनामया होति ॥ २६७ ॥

पञ्चापि न केवलमेकद्वयादय इत्यपिशब्दार्थः, कल्पविमानाः
'उवरिं' ति उपरितनप्रस्तटे त्रयोदशद्वादशादौ 'कल्पाणां' स्वदे-
वलोकानां भवन्ति ज्ञातव्याः । दक्षिणात्यानामिन्द्राणां दक्षिणस्यां
दिशि, और्दीच्यानामुत्तरस्यां दिशि । 'मध्यमाश्च' मध्यविमानाः
पुनः कल्पसदृशनामका भवन्ति, केचित्सौधर्मेशानादिकल्पसमाननामान
इत्यर्थः । यथा सौधर्मावतंसक ईशानावतंसक इत्यादीनि ॥ २६७ ॥
संप्रति त्रायस्त्रिंशेन्द्रसामानिकानादिसंवन्धिविमानवक्तव्यतामाह—

तावर्त्तासाण उ कंचणाईं सामाणियाण सयकंता ।

पत्तेयविमाणा दक्खिणोण कप्पेसु तिसु होति ॥ २६८ ॥

'त्रायस्त्रिंशानां तु' त्रायस्त्रिंशानां त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां च पितृ-
व्यादिमहत्तरस्थानीयदेवानां पुनः 'काञ्चनानि' काञ्चनमयत्वेन प्राप्त-
काञ्चनाभिधानानि 'सामानिकानां' इन्द्रसनानरूपायुष्कादिगुणग्रामाणां
देवविशेषाणामेव 'शतकान्तानि' शतकान्तरत्नविशेषमयानि 'प्रत्ये-

देवेन्द्रप्रकरणम् ।

देव (११७)

देवतादेव, (राजपुताना,)

नेपथ्यं प्राकृतत्वात् । 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु भवन्ति चत्वारि
नानीति ॥ २६५ ॥

एवंणामा उ भवे, कप्पविमाणा ह्वन्ति विण्णोया ।

जे उत्तरेण इंदा, तेसिं खलु होंति पत्तेयं ॥ २६६ ॥

इयं च गाथा व्याख्यातार्थैव, परं ये तु उत्तरेणेन्द्रास्ते ईशानमाहे-
लान्तकसहस्रारप्राणताच्युतनामानः षड् वक्तव्या इति ॥ २६६ ॥ यत्र

प्रस्तटे एतानि यच्च मव्यविमानस्य नाम तद्वर्शयितुमाह—

पंच वि कप्पविमाणा, उवरिं कप्पाण होंति नायव्वा ।

मज्झिक्खला य विमाणा, कप्पसरिसनामया होंति ॥ २६७ ॥

पञ्चापि न केवलमेकद्वयादय इत्यपिशब्दार्थः, कल्पविमानाः

‘उवरिं’ ति उपरितनप्रस्तटे त्रयोदशद्वादशादौ ‘कल्पानां’ स्वदे-
वलोकानां भवन्ति ज्ञातव्याः । दाक्षिणात्यानामिन्द्राणां दक्षिणस्यां
दिशि, औदीच्यानामुत्तरस्यां दिशि । ‘मध्यमाश्च’ मध्यविमानाः
पुनः कल्पसदृशनामका भवन्ति, केचित्सौधर्मेशानादिकल्पसमाननामान
इत्यर्थः । यथा सौधर्मावतंसक ईशानावतंसक इत्यादीनि ॥ २६७ ॥

संप्रति त्रायस्त्रिंशेन्द्रसामानिकादिसंवन्धिविमानवक्तव्यतामाह—

तावत्तीसाण उ कंचणाईं सामाणियाण सयकंता ।

पत्तेयविमाणा दक्खिण्णोण कप्पेसु तिसु होंति ॥ २६८ ॥

‘त्रायस्त्रिंशानां तु’ त्रायस्त्रिंशनाम्नां त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां च पितृ-

६५ ॥ ११ नानीयदेवानां पुनः ‘काञ्चनानि’ काञ्चनमयत्वेन प्राप्त-

११ ॥ ११ ‘सामानिकानां’ इन्द्रसमानरूपायुष्कादिगुणग्रामाणां

॥ ११ ॥ ११ ‘शतकान्तानि’ शतकान्तरत्नविशेषमयानि ‘प्रत्ये-

‘ परिषदः ’ पारिषद्यदेवा आत्मरक्षा जनीकाश्च ‘ एकविमाने ’ साधारण-
रूप एव सामानिकाश्च । ‘ तथा ’ इति समुच्चये, लोकपालाश्चेति
॥ २७६ ॥ एतदेव व्याख्यातुमाह—

परिस्तार्इया सव्वे, एगविमाणे ह्वंति नियमाओ ।

कप्पे सणांकुमारे, माहिंदे वंभलोगे य ॥ २७७ ॥

‘ परिषदादिकाः ’ पारिषद्यप्रभृतयोऽनन्तरोक्ता देवविशेषाः ‘ सर्वे ’
निरवशेषा एकविमाने भवन्ति ‘ नियमाजो ’ ति नियमेन, केषु देवलो-
केषु ? इत्याह—कल्पे मनत्कुमारे माहेन्द्रे ब्रह्मलोके चेति ॥ २७७ ॥
अत्रैवार्थे उपपत्तिमाह—

परिस्तार्इया सव्वे, उवरिं तु ह्वंति कारणां किं तं ? ।

भरणाइ जं उवरिमया, कप्पेसु न पेम्मराइल्ला ॥ २७८ ॥

परिषदादिकाः सर्वे ‘ उपरि तु ’ उपरितनदेवलोकेषु पुनरेकत्रैव
भवन्तीत्यत्र कारणं किं तथैवैवम् ? ‘ भण्यते ’ उच्यते—‘ यद् ’
यस्मात्कारणात् उपरिमका देवाः ‘ कल्पेषु ’ स्वावासविमानलक्ष्णेषु
‘ न ’ नैव ‘ पेम्मराइल्ला ’ ति प्रेनरागिणः । रागशब्देनात्र मत्सर एव
विवक्षितः । नात्यन्तं सौधर्मेशानदेवा इव परस्पररागद्वेषवन्तो वर्तन्ते
इत्येकविमानेऽपि दमतां तेषां तथाविधरागद्वेषानावेन पुष्कलसन्धानलान्
एवेति ॥ २७८ ॥ अथ तान्तकादिषु स्वपारिषदादिदेवानामवस्थानमाह—

तेण परं जे देवा, परिस्तार्इया वसंति ते सव्वे ।

इंदविमाणेलुं चिय, ईस्तार्इदोसरहियत्ता ॥ २७९ ॥

ततः परं ये देवाः ‘ परिस्तार्इय ’ ति पारिषदाद्याः ‘ वसन्ति ’
अवस्थितिं तन्मन्ते ते ‘ सर्वे ’ निरवशेषाः, इत्याह—‘ इंदवि-

शक्रस्य देवराजस्य देवीनां भवति 'अवरोधः' अन्तःपुरम्, षोडशानां सहस्राणामष्टाभिर्गुणने एतावत्याः संख्यायाः संभवादिति । अङ्कतोऽपि १२८००० ॥ २८१ ॥ संप्रति सौधर्माधिपतौ स्वस्थितिकालं परिपालयति सत्युत्कृष्टादिस्थितयो देव्यः सौधर्मवास्तव्या यावत्प्रस्ततश्च्यवन्ते तदर्थप्रतिपादनाय गाथासप्तकमाह—

सकस्स देवराणो, आउठिई जाव खिज्जाए ताव ।

अच्छरगाणपरियट्ठा, हवंति जावंतिया सुणसु ॥ २८२ ॥

शक्रस्य देवराजस्य 'आयुःस्थितिः' सागरोपमद्वयलक्षणा यावत्क्षीयते तावद् 'अप्सरोगणपरिवर्ताः' नवनवोत्पादलक्षणा भवन्ति यावन्तस्तान् शृण्विति ॥ २८२ ॥

चत्तालसयसहस्सा, कोटीणां होंति रूवमब्भहिया ।

अच्छरगाण परियट्ठा, बोधव्वा वज्जपाणिस्स ॥ २८३ ॥

चत्वारिंशच्छतसहस्राः कोटीनां भवन्ति 'रूवमब्भहिय' त्ति रूपेणाधिकानामुत्कृष्टरूपाणामित्यर्थः, मकारोऽलाक्षणिक्, अप्सरोगणानां विभक्तिव्यत्ययलोपो प्राकृतत्वाद् 'परिवर्ताः' परिवृत्तयो बोद्धव्याः 'वज्जपाणेः' शक्येत्येति ॥ २८३ ॥

चत्तालसयसहस्सा, कह होंता ? सुणसु भराणए एव ।

पलिओवमाई दोरणी, तिपंचसुराणज्जुए काउं ॥ २८४ ॥

चत्वारिंशच्छतसहस्राणि कोटीनामिति गन्यते, अप्सरोगणपरिवर्ताः कथं भवन्ति ? इति प्राह शिष्यः, आचार्योऽप्युत्तरमाह—शृणु भण्यते 'एवं' यथा, पल्योपमे द्वे 'त्रिपञ्चशून्ययुते' पञ्चदशशून्यसहिते कृत्वा विंशतिपल्योपमकोटीकोटी व्यवस्थाप्येत्यर्थः ॥ २८४ ॥ ततः—

समसुराणं पाडेउं, लद्धा चत्तालकोडीलक्खाओ ।

स्वम्भहिय त्ति पुणो, जत्रो य ता परमस्वात्रो ॥ २८७ ॥

‘समग्रून्यं’ यत्प्रमाणं पञ्चाशच्छ्रृणुष्य भागहारराशेः ग्रून्यं तच्च-
क्रमेव विंशतिपत्योपमकोटीप्रमाणाद्भाज्यराशेः ‘पातयित्वा’ अपनीय
पश्चात्पञ्चभिर्भागे लब्धाश्चत्वारिंशत्कोटिलक्षा देवीपरिवर्तानामिति ।
अङ्कतोऽपि ४०००००००००००००००० । रूपाधिका इति यदुक्तं तद्
व्याचष्टे—‘रूपाधिकाः’ इति पुनः कस्मादुक्तम् ? इत्याह—यतश्च ‘ताः’
अप्सरसाः परमरूपा इति ॥ २८७ ॥ अथोल्लुप्तस्थितिदेवीपरिवर्तप्रमाणं
निगमयन् जघन्यस्थितिदेवीपरिवर्तप्रमाणप्रतिपादनायाह—

उक्तोसगद्धितीणं, एवञ्च चेव होंति परियट्टा ।

जात्रो जहरणाठीया, कोडाकोडीत्रो ता वीसं ॥ २८ ॥

'उत्कृष्टस्थितीनां' पञ्चाशत्पल्योपमायुष्काणां देवीनां 'एतावन्त
इव' उक्तप्रमाणा एव भवन्ति परिवर्ताः । तथा याः 'जघन्यस्थितयः'
पल्योपमप्रमाणायुष्का देव्यः कोटीकोट्यः प्रसिद्धरूपा एव 'ताः' इति
विभक्तिव्यत्ययात् तासां विंशतिः परिवर्त्तानाम्, यावन्ति शक्राद्यु-
क्ताल्लक्षौ पल्योपमानि तावन्तो जघन्यस्थितीनां देवीनां परिवर्त्ता इति
भावः । अङ्गद्वयम् २०००००००००००००००००॥ ३८८॥

एताश्च देव्यः किं सर्वकल्पेषु भवन्ति ? उत न ? इति उच्यते-
नेति, तर्हि क्व भवन्ति ? सौधर्मेशानयोरिति घृमः । तत्रापि किं
प्रत्येकविमानवास्तव्याः साधारणविमानवास्तव्या वा ? उच्यते—उभय-
थापि न दोषः । यदि प्रत्येकविमानवास्तव्यास्तर्हि क्रियन्ति विमा-
नानि ? इत्याह—

प्ल्योपमस्थितयस्ताः सौधर्मेदेवानां प्रवीचारयोग्या वर्तन्ते । एवमीशानेऽपि याः साधिकपल्योपमादारम्य यावन्नवैपल्योपमस्थितयस्तास्तद्देवलोकदेवानामेव प्रवीचारविषयतामायान्ति । अन्याः पुनः पल्योपमसाधिकपल्योपमस्थितेरारम्य यावद्दशपञ्चदशपल्योपमप्रमाणस्थितयस्तावद्यथाक्रमं सनत्कुमारमाहेन्द्रदेवानाम् । ततोऽपि याः समयाद्यधिकदशपञ्चदशपल्योपमस्थितयो यावद्विंशतिः पञ्चविंशतिः]श्च पल्योपमानि तावत्ता ब्रह्मलोकलान्तकदेवानाम् । ततो याः समयाद्यधिकस्थितयो यावन्त्रिंशत्पञ्चत्रिंशच्च पल्योपमानि तावत्ताः शुक्रसहस्रारदेवानाम् । अतोऽपि याः समयाद्यधिकस्थितयो यावच्चत्वारिंशत्पञ्चचत्वारिंशच्च तावत्ता आनतप्राणतदेवानाम् । अतोऽपि याः समयाद्यधिकस्थितयो यावत्पञ्चाशत्पञ्चपञ्चाशच्च तावत्ता आरणाच्युतदेवानां प्रवीचारयोग्या भवन्तीति । प्रवीचारक्रमश्च—“ दो कायप्पवियारा कप्पा ” (गा० ३४७) इत्यादिना वक्ष्यत इति ॥ शेषविमानवक्तव्यतामाह—

सोहम्मे ईसाणे, जे सेसा मीसगा उ ते सव्वे ।

तेण परं जे सेसा, सणकुमारादि णिम्मीसा ॥ २२० ॥

सौधर्मे ईशाने [च] देवलोके ये ‘ शेषाः ’ षड्भ्यश्चतुर्भ्यश्च देवीविमानशतसहस्रेभ्यो व्यतिरिक्ताः ‘ मिश्रकास्तु ’ देवदेवीलोकसंकुला एव ते सर्वे विमानाः । ‘ तेन ’ इति ततः परं ये शेषाः ‘ सणकुमाराइ ’ ति सनत्कुमारादिषु देवलोकेषु ‘ निर्मिश्राः ’ देवानामेव तत्रोत्पादः,

नवपल्योपमस्थितानामेशानदेवनोग्दत्वं देवीनामुक्तं तत् परिहृता आश्रित्य संभाव्यते । अन्यथाऽपरिहृतानां पल्योपमायुष्कराणां साधिकपल्योपमायुष्कराणामेव क्रमेण सौधर्मे-

केचित्संख्याताः [केचिदसंख्याता] योजनकोटयः ' मानेन ' आयामविक्र-
मलङ्घनेन प्रमाणेनेति ॥ २९३ ॥ अथ प्राकृतयोरेव विमानयोः परिधिमाह—

ऊयालं चिय लक्त्वा, सहस्त्र त्रावराण् अढ सय सियाला ।

छ चैगहिया धरासय, पराणद्वङ्गुलं परिही ॥ २९४ ॥

एकोनचत्वारिंशच्चैव लक्षाः सहस्राणि द्वापञ्चाशद् अष्ट शतानि सप्त-
चत्वारिंशानि योजनानां षट् चैकाधिकानि धनुःशतानि तथाङ्गुलानां
पञ्चषष्टिरर्द्धाङ्गुलं च परिधिः । अङ्कतोऽपि [योजनानि] ३९९२८४७
धनूपि ६०१ अं० ६९ $\frac{१}{२}$ । अयं च—“विक्रम वग दहगुण करणी
वदृम्भ परिरजो होइ ।” इत्यनेन करणेनोत्पादनीय इति ॥ २९४ ॥ सं-
प्रति सर्वा देवजातीराश्रित्य शरीरप्रमाणं प्रतिपादयितुं गाथाद्वयमाह—

भवावराजोतिसोदृग्मीसारो ह्येति सत्त रयणीम्नि ।

एकैकहाणि सेसे, दुदुगे य दुगे चडके य ॥ २९५ ॥

‘ भवनवनज्योतिःसौधमेशाने ’ भवनपतिषु व्यन्तरेषु ज्योतिष्केषु
सौधमदेवल्लोके ईशाने च भवन्ति सप्त ‘ रत्नयः ’ हस्ताः, उत्सेधा-
ङ्गुलिनिष्पन्नाश्चेते गृह्यन्ते, “उत्सेहपनाणजो मिणसु देहं” इति वच-
नान् । अतः परं का वार्त्ता ? इत्याह—एकैकहाणिः शेषे ‘ दुदुगे य ’
ति द्विकं द्विके च द्विके चतुर्के च, चकारौ सनुच्चयार्थौ । इदमत्रेदं-
पर्यन्—भवनपत्यादीशानान्तानां देवानां सप्त हस्ताः शरीरप्रमाणम् ।
मनत्रुनारमारोन्द्रयोः षट् । ब्रह्मलोकान्तकयोः पञ्च । शुक्रतहतारयो-
श्चत्वारः । आनतप्राणतारणान्युत्तेषु देवानां त्रयो हस्ताः शरीरप्रमाण-
मिति ॥ २९५ ॥

इत्याह—['एकादि'] एक आदिः—प्रथमो यस्य स तथा तम्, पुनः
क्रीदशम् ? इत्याह—'एकाधिकं' एकेनाधिकमिति ॥ ३०२ ॥ ततोऽपि
किं कार्यम् ? इत्याह—

तं त्रैसंयुतं, हिट्टिमरयणीत्रो गच्छठाणसमा ।

टावेत्तु घेत्तुमेगं, एकारसभाग काऽमहे ॥ ३०३ ॥

'तं' एकाधधिकतया स्थापितं गच्छराशिं आदिना—आदौ स्थापिते-
नैव राशिना संयुक्तं—समेतं कुर्यात् । तथा 'अधस्तनरत्नीन्' प्राग्देवलोक-
देहप्रमाणहस्तान् मत्तादिलक्षणान्, कथंभूतान् ? इत्याह—' गच्छस्थान-
समान् ' प्राग्दैन्यस्तशोधयिष्यमाणराशिस्थानप्रमाणान् तदुपरिष्ठादेव
'स्थापयित्वा' तावत्तु स्थानेषु विन्यस्येत्यर्थः, ततो गृहीत्वा एकं रत्निं
तेभ्य एव रत्निभ्यः सकाशात् तं त्रैकादशभागान् कृत्वा 'अधः' इति तेभ्य
एव रत्निभ्योऽधस्तात्स्थापयेति ॥ ३०३ ॥ ततोऽपि किम् ? इत्याह—

आर्दासद्वियं सोहे, एकारसद्वित्तु (द्वि तु) तत्थ जं सेसं ।

तं सेसरयणिसद्वियं, अद्विअद्वियतरुस्तयं जाण ॥ ३०४ ॥

आदिना—प्रागुक्तस्वरूपेण सहितं—गच्छस्थानसमं स्थापितं 'शोध-
येत्' अपनयेत् । प्राक्कृतैभ्य एकादशभ्यस्तु भागेभ्यस्तत्र शुद्धे यच्छेषं
तत्र 'शेषरत्निसहितं' उद्धरितहस्तमनन्वितं 'अधिकाधिकाऽतरोच्छ्रयं'
अधिकाधिकेषु—पूर्वपूर्वकल्पस्थितेर्द्विर्चादिभागोपमलक्षणाया एकादिक्रमेण
वृद्धिमुपागनेष्वतरेषु—भागोपमेषूच्छ्रयं देहगतं जानीहि ॥ ३०४ ॥

अयमस्य आधाष्टकस्य भावार्थः—

मौर्धर्मेगानकल्पद्वयस्थितेर्द्विभागोपमरूपायाः सनन्कुमारसाहेन्द्रक-
ल्पद्वयस्थितेश्च सप्तभागोपमरूपाया दिशे(श्लेषः) पञ्च, तेन्यश्चैकमिन्

• • • • •

• •

नेयं यावत्सप्तसागरोपमस्थितानां देवानां षड्हस्ताः शरीरोच्छ्रयो भवतीति ।

स्थापना—	सागरो०	३	४	५	६	७	अयं कण्ठलक्ष्यमात्रे
भागहानिं	हस्ताः	६	६	६	६	६	कण्ठत एव प्रतिनिधि-
पादयिषुः	भ्रंशाः	४	३	२	१	०	गाथाद्वयमाह—
	देहाः	११	११	११	११	०	

अयरोधमाई जेसि, दोरिण ठिती तेसि सत्त रयणीओ ।

सत्तेकारसभागा, रयणीए हाणि तइयम्मि ॥ ३०५ ॥

अट्ट चउत्ये नव चैव, पंचमे हाणि दस य छट्ठम्मि ।

छ चैव य रयणीओ, पुराणाओ सत्तमे अयरे ॥ ३०६ ॥

‘अतरोपमे’ सागरोपमे ‘येपां’ देवानां ‘द्वे’ द्विप्रमाणे ‘स्थितिः’

आयुष्कालस्तेषां सप्त ‘रत्नयः’ हस्ता देहोच्छ्रयः । अयमभिप्रायः—

पल्योपमादारभ्य यावद्विसागरोपमस्थितिकालः पूर्यते तावत्सप्तैव हस्ता

देहमानम् । सप्तैकादशभागा ‘रत्नेः’ हस्तस्यैकादशभागांश्चतस्र

हानिः क्रियते तृतीये सागरोपमे, सागरोपमत्रयायुष्काणां देवानां षड्

हस्ताश्चत्वारश्चैकादशभागा देहमानमित्यर्थः ॥ ३०५ ॥ अष्टैकादशभा-

गाश्चतुर्थे सागरोपमे नव चैव पञ्चमे हानिर्देश च षष्ठे सागरोपमे षड्

चैव च रत्नयः पूर्णाः सप्तमेऽन्तर इति ॥ ३०६ ॥

यदा तु ब्रह्मलोकलान्तकयोर्देवदेहमानं जिज्ञास्यते तदा सप्तानां

चतुर्दशानां च सागरोपमाणामुत्कृष्टस्थितिरूपाणां विशे(ष्टे)षो विधीयते,

स च सप्त सागरोपमाणि, तस्मादेकं रूपं गृह्यतेऽवशिष्टाः षट्, तच्च

रूपमेकादशभिर्भागैर्विभज्यते तद्वधश्चैकादशच्छेदः । अयं च राशिर्द्विधा

स्थाप्यते, यथा—

११	११
११	११

तत्र षड् रूपो यः शेषराशिः स प्रथमादे-
तेऽवशिष्टाः पञ्चैकादशभागाः ॥

स्थितः सर्वकनकमयः । म चानेकैः पञ्चवर्णैः कपिशिर्षकैर्यौननायामै-
 रर्ह्ययोजनविभूतैः किञ्चिद्वनयोजनोच्छ्रितैर्मणिमयैरुपशोभितः । तस्य
 तैर्कैकस्यां वाहायामेकैकं द्वारमद्वयं भवति । तानि च द्वागणि पञ्चयो-
 जनशतोच्छ्रितानि अर्हन्तीययोजनशतविभूतानि तावत्प्रमाणप्रवेशाभि-
 रन्तकनकमयानि । विमानमध्यभागवर्तिवभ्रमाणलक्षणा उपकारिकलयनो-
 पगिप्रामादो पूर्वोत्तरस्या दिशि योजनशतनायामा पञ्चाशद्योजनविभूत-
 योजनसप्तत्युचा ममा मृधमाभ्या म्या भवति । उपकारिकलयनमव्ये-
 न मूलप्रामाद पञ्चयोजनशतोच्च , अर्हन्तीययोजनशतविभूत । एत-
 त्वयं गेजमयेनजिदृषाङ्ग माक्षान्तेवोपलभ्यते । एतदहं च सर्वेच जम-
 नशार्धाद्वचययावाच्यम् । परन्तुमयोक्त द्वारप्रमाण महामह्यलक्षणं
 मन्तान्तरमभा यनामान मन्तान्तर ममावन्त्यामान ॥३८॥ तथा

सादृश्ये ईमाणे, वाच्यत्वा आच्यार्ग्या जेण ॥३९॥

एव नृ मयनदृष्ट्या, किङ्कयापामत्रा भगिण्य ॥४०॥

योनिर्मा इष्टान मन्तान्तरमभा उपकारिकलान मूलप्रामादोपकार-
 प्रयोजनान्तरमभा किङ्कयापामत्रा भगिण्य ॥४०॥ एतदहं च सर्वेच जम-
 नशार्धाद्वचययावाच्यम् । परन्तुमयोक्त द्वारप्रमाण महामह्यलक्षणं
 मन्तान्तरमभा यनामान मन्तान्तर ममावन्त्यामान ॥३८॥ तथा
 सादृश्ये ईमाणे, वाच्यत्वा आच्यार्ग्या जेण ॥३९॥
 एव नृ मयनदृष्ट्या, किङ्कयापामत्रा भगिण्य ॥४०॥
 योनिर्मा इष्टान मन्तान्तरमभा उपकारिकलान मूलप्रामादोपकार-
 प्रयोजनान्तरमभा किङ्कयापामत्रा भगिण्य ॥४०॥ एतदहं च सर्वेच जम-
 नशार्धाद्वचययावाच्यम् । परन्तुमयोक्त द्वारप्रमाण महामह्यलक्षणं
 मन्तान्तरमभा यनामान मन्तान्तर ममावन्त्यामान ॥३८॥ तथा

परं मूलप्रामादपेक्षया अर्द्धार्द्धप्रमाणा आयामविष्कम्भोच्चत्वे द्रष्टव्याः
॥ ३०९ ॥ अथ कल्पेष्वेव वक्तव्यान्तरसूचिकां द्वारगाथामाह—

कप्पाण पड्डाणं, संटाणविमाणवाहउच्चत्तं ।

संखेज्जवित्थडा वि य, वराणे मारे य गंधे य ॥३१०॥

‘कल्पानां’ सौधर्मादिलक्षणां प्रतिष्ठन्ति—प्रतिष्ठां लभन्ते विमानान्यस्मिन्निति ‘प्रतिष्ठानं’ घनोदध्यादि तत्स्वरूपतो वाच्यम् । तथा ‘मंस्थानविमानावाधोच्चत्वं’ तत्र मंस्थानं वृत्तादि, विमानानि विष्कम्भतः परिक्षेपतश्च, वाधा—अयस्तद्विपर्ययादवाधा—शाश्रतभाव इत्यर्थः, उच्चत्वं विमानानां तत्पीठानां चोच्चभावो वक्तव्यः । तथा मंस्थानविमाना अपिचेतिशब्दादमंस्थानविस्तारश्च । तथा ‘वर्णः’ शुद्धादिः ‘मानं’ प्रतिष्ठानवाहल्यविमानोच्चत्वसंयोजने ‘चः’ समुच्चये ‘गन्धः’ घ्राणेन्द्रियग्राह्यो गुणः, चशब्दान्परीक्षादिश्च वक्तव्य इति ॥ ३१० ॥ मांप्रतमेतान्येव द्वारगणि व्याचिख्यामुर्गाथादशकमाह—

यगाउदत्तिपड्डाणा, दोसादिहंतु तिसु च यगादासां ।

तीनू य तदुभयम्भा, घागान्तपड्डहिया नेन्ता ॥ ३११ ॥

घनः—निविष्टः स चामावुदधिश्च—उदकगतिपर्यनोदधिः प्रतिष्ठानं—उक्तलक्षणं येषां ते घनोदधिप्रतिष्ठाना विमाना हयोर्गद्विजयोः वक्तव्योः । तथा ‘त्रिषु च’ मन्त्रकुमारगोत्रेन्द्रवस्त्रलोकलोकादिषु पुनः ‘घनदातः’ घनदातप्रतिष्ठिता विमाना इत्यर्थः । ‘तीनू य’ इति त्रिषु तान्त्रिकशुच्यमाभारेषु पुनः ‘तदुभये’ घनोदधिघनदातद्वये विमाना वर्तन्ते । ‘आवागप्रतिष्ठिताः’ शुद्धाकशलवधमतिष्ठानाः ‘श्रेष्ठाः’ अन्तरादिदेवलोकविमानाः सर्वेति । उक्तञ्च—‘यगाउदत्तिपड्डाणा, दोसादिहंतु’

होति दोसु कप्पेसु । तिसु वायपइट्ठाणा, तदुभयसु पइट्ठिया तीसु
॥ १ ॥ तेण परं उवरिमया, आगासंतरपइट्ठिया सव्वे । एत पइट्ठाण-
विही, उइहंलोए विमाणाणं ॥ २ ॥” इति ॥ ३११ ॥

ननु तिष्ठत्ता(तिष्ठतु ता)वत्साम्प्रतं प्रप्तावप्राप्तमपि संस्थानद्वारम्,
एतद्वयं ज्ञातुमिच्छामः—किमेतान्यावलिकाप्रविष्टानि विमानानि पुष्पा-
वक्रीणानि च सर्वदेवावामेषु भवन्ति ? उतास्ति कश्चिद्विशेष
इति ?, अत्रोच्यते—

आवलियपविट्ठा वाहिरा य जा उवरिमा उ गेवेज्जा ।

आवलियपविट्ठा चेवअणुत्तरा जे विमाणावरा ॥ ३१२ ॥

‘ आवलिकाप्रविष्टा बाह्याश्च ’ प्रतीतरूपा एव विमानाः, किम् ?
इत्याह—यावदुपरिमाणि ‘ तुः ’ पृणार्थः अवेयकाणि, सौधसंज्ञाना-
म्यामागम्य यावदुपरिमाणि अवेयकाणि तावन्मर्वदेवल्लोकेष्ववलिकाप्र-
विष्टानि तदिनगणि च विमानानि मन्तीति भावः । एतच्च प्रायो
व्यवहारपेक्षमेव, यतोऽध्वन्तनग्रेवेयकत्रिके आवलिकाप्रविष्टान्येव विमा-
नानि मन्तीति । आवलिकाप्रविष्टाश्चैव ‘ अणुत्तराः ’ न विद्यन्ते
उत्तराणि—[प्रधानानि] वर्णगन्धगमन्पशोदिभिर्गुणैर्विमानानि येभ्यस्ते
तथा ‘ ये ’ इति समयप्रसिद्धाः, अन एवाह—‘ विमानवराः ’
प्रधानविमानाः सर्वार्थमिहप्रस्तुतविमाना इति भावः ॥ ३१२ ॥ उक्त-
मपि प्राक् सर्वविमानसंस्थानं द्वाग्गाथोपन्यम्नसंस्थानद्वागनुगेवेनाह—

तन्यावलियपविट्ठा, वट्ठा नेमा तदेव चउरंसा ।

पुष्पावकिरणगा पुण, अणोगविहरुवसंटाणा ॥ ३१३ ॥

व्याख्यातार्थेवेयं गाथा । एतद्वागोपन्यामः किमर्थमिह ? इति चेत्,

परिमाणं ' ति " क्रमू पादविशेषे " इति वचनात् क्रमः—पादविशेष-
 पलक्षणस्तस्य परिमाणं भवति, इदं क्षेत्रतः क्रमपरिमाणम् । कालस्तु—
 ' अहाइ छम्मासियं तु कालस्स ' ति दिवसमादि कृत्वा षण्मासं
 यावदनेन क्रमेण गमनं तत् षण्मासिकं क्रमपरिमाणं कालतो भवति ।
 ' आयामपरिहिवित्थर ' ति आयामः—देव्यं परिधिः—परिक्षेपः विस्तारः—
 विष्कम्भस्तान् यथासंभवं ' देवगतिभिः ' चण्डादिकाभिः पूर्वोक्तक्रम-
 परिमाणयुक्ताभिर्मिमीत इति संबन्धः । " चंडाण विक्कंभो, चवलाण
 तह य होइ आयामो । अठ्ठिभतर जयणाण, वाहिरपरिही उ वेगाण
 ॥ १ ॥ " मातव्या इति क्रियायोगः । " चत्तारि वि सकमेहिं, चंडा-
 इगईहिं जंति छम्मासं । तह वि न वि जंति पारं, केसिंचि सुरा
 विमाणाणं ॥ १ ॥ " अत्र चाम्यन्तरपरिधिर्विमानप्राकारमव्यभागमपेक्ष्य
 बाह्यपरिधिस्तु विमानपृथ्वीपर्यन्तमपेक्ष्य मन्तव्य इति ॥ तथा ' जीवाः '
 एकेन्द्रियाः पृथिवीकायिकरूपाः चकारस्य व्यवहितसंबन्धात् ' पुद्गलाश्च '
 औदारिकादिवर्गणारूपाः ' व्युत्क्रामन्ति ' निरन्तरं विमानतयोत्पद्यन्ते,
 उपलक्षणाच्च्यवन्ते न तु विमानाकारः । यत एवं ततस्तानि शाश्वतानि
 विमानानि द्रव्यरूपतया वर्तन्त इति ॥ ३१४ ॥ अथोच्चत्वद्वारं
 गाथाद्वयेनाह—

सोहम्म्ये ईसाणो, उच्चत्तं पंच जोयणासयाइं ।

सेसाण वि सव्वेसिं, सयपरिवड्डीएँ नेयव्वं ॥ ३१५ ॥

' सौधर्मे ईशाने ' सौधर्मेशानयोः कल्पयोरित्यर्थः, उच्चत्वं विमा-
 नमव्यवर्तिप्रधानप्रासादानां पञ्च योजनशतानि । शेषाणामपि कल्पानां
 सर्वेषां शतपरिवृद्धोच्चत्वं नेतव्यमिति ॥ ३१५ ॥

सोहन्मीसारोसं, विमाणापुद्वीणा होइ वाहलं ।

सत्तावीस सयाइं, सयपरिहीणा य सेसेसुं ॥ ३१६ ॥

सौधमेशानयोः 'विमानपृथ्वीनां' घनोदधिलक्षणा (ण) प्रतिष्ठानो-
परिभागगतानां विमानपीठबन्धरूपाणां भवति 'वाहल्यं' पिण्डः, किय-
त्संख्यम् ? इत्याह—सप्ताविंशतिशतानि । शतपरिहीणाश्च विमान-
पृथिव्यः 'शेषेषु' देवलोकेषु ॥ ३१६ ॥

अयमस्य गाथाद्वयस्याभिप्रायः—प्रथमकल्पद्वये पञ्चशतोच्छ्रयाः प्रा-
सादाः, सप्ताविंशतिशतानि च वाहल्यतो विमानपृथिव्यः । सप्तकु-
मारमाहेन्द्रयोस्तु षट्शतान्युच्छ्रयो विमानानाम्, षड्विंशतिशतानि च
पृथ्वीवाहल्यम् । एवं ब्रह्मलोकलग्नतकयोः सप्तशतानि विमानोच्छ्रयः
पञ्चविंशतिशतानि च पृथ्वीवाहल्यम् । एवमेकैकशतवृद्धो विमानो
च्छ्रयः एकैकशतहीनं च पृथ्वीवाहल्यं तावद्वाच्यं यावत्सर्वार्थसिद्धप्र-
स्तटे एकादशशतानि विमानोच्छ्रयः, एकविंशति [शतानि] च
पृथ्वीवाहल्यम् । उभयमीलने च सर्वत्र द्वात्रिंशत्संपद्यत इति ॥ अधुना
संख्यातासंख्यातविस्तरद्वारम्—

सत्त्वे वि विमाणा खलु, संखमसंखेज्जवित्थडा हांति ।

नवरं अणुत्तरेसुं, एगे संखेज्जविच्छिन्ने ॥ ३१७ ॥

सर्वेऽपि विमानाः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'संखमसंखेज्जवित्थड'
ति केचित्संख्येयविस्तराः केचिदसंख्येयविस्तराः सर्वप्रस्तटेषु भवन्ति ।
नवरं 'अनुत्तरेषु' पञ्चसु विमानेषु मध्ये 'एकः' सर्वार्थसिद्धविमानः
'संख्येयविस्तीर्णः' लक्षयोजनप्रमाणविस्तारः । शेषास्तु चत्वारः सान-
र्थ्यादिसंख्येययोजनविस्तारा इति ॥ ३१७ ॥ अथ वर्णद्वारम्—

पद्मेसु पंचवर्णा, एकगह्वरी उ जा सहस्रारो ।

दो दो कप्पा तुल्ला, तेण परं पोंडरीयाइं ॥ ३१८ ॥

प्रथमयोर्द्वयोर्देवलोकयोः पञ्च—कृष्णनीलरक्तलोहितशुक्लक्षणाः वर्णाः—चक्षुरिन्द्रियग्राह्या गुणविशेषा येषां ते पञ्चवर्णा विमाना वर्तन्ते । तदुपरि का वार्त्ता ? इत्याह—‘ एकैकहानिम्तु ’ एकैकवर्णहानिः पुनर्वक्तव्या, कियतदूरं यावद् ? इत्याह—यावत् ‘ सहस्रारः ’ अष्टमः कल्पः, आह किं प्रतिकल्पमेकैकवर्णहानिः ? उत कथञ्चिदन्यथा ?, अन्यथेति ब्रूमः । कुतः ? यतः—‘ द्वौ द्वौ ’ सनत्कुमारमाहेन्द्रादिलक्षणौ ‘ तुल्यौ ’ सदृशवर्णतया समानौ कल्पौ वर्त्तते । एतदुक्तं भवति—सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णाः, ब्रह्मलोकलान्तकयोस्त्रिवर्णाः, शुक्रसहस्रारयोर्द्विवर्णा विमाना भवन्ति । तदुपरि विधिमाह—‘ तेन ’ इति ततः—सहस्रारात् ‘ परं ’ अग्रत आनतप्रभृतिमवार्थमिद्वर्ष्यन्तानि ‘ पुण्डरीकाणि ’ धवलानि शङ्खेन्दुकुन्दतुषारहारममवर्णानीति भावः ॥ ३१८ ॥ संप्रति मानद्वारम्—

दोइ पमाणं सव्वेसु चैव वत्तीस जोयणसयाइं ।

सोहम्मादीयाणं, वाहल्लुच्चत्तसद्वियाणं ॥ ३१९ ॥

भवति प्रमाणं सर्वेषु चैव विमानेषु द्वात्रिंशद्योजनशतानि, केषाम् ? इत्याह—‘ सौधर्मादीनां ’ [सौधर्म] देवलोकादीनां ‘ वाहल्लोच्चत्व-सहितानां ’ योजितपीठवाहल्यप्रसादोच्छ्रयाणामिति ॥ ३१९ ॥ इदानीं गन्धद्वारं चशब्दाक्षिप्त (स्तानि) द्वारान्तराणि चाह—

अचंतसुरहिंशा, फासे नवणीयमयसुहृफासा ।

निचुज्जोया रम्मा, सयंपभा ते विरायंति ॥ ३२० ॥

अत्यन्तं—अतिशयेन सुरभिः—मृगमदघनसारागुल्मभृतिसुगन्धिद्रव्य-
कलापोपमानो गन्धो येषां तेऽत्यन्तसुरभिगन्धाः, 'स्पर्शे' स्पर्शविषये
नवनीतवन्मृदुकः शुभः स्पर्शो येषां ते नवनीतमृदुकशुभस्पर्शाः, तथा
'नित्योद्द्योताः' शशाङ्कार्कादिर्विश्ववजिरन्तरस्फुरत्तारतेजःपुञ्जप्रकाशि-
तदिक्चक्राः, अत एव 'रम्याः' रमणीयाः 'स्वयम्प्रभाः' स्वयं—आत्म-
नैवान्यनिरपेक्षा प्रभा—प्रभावो येषां ते तथा 'ते' विमानाः 'विरा-
जन्ते' चकासतीति ॥ ३२० ॥ इत्थं विमानस्वरूपगतां द्वारगाथामुप-
न्यस्य व्याख्याय चेदानीं तद्गतदेववक्तव्यताप्रतिबद्धां द्वारगाथामाह—

उववायपरीमाणं, अवहारुच्चत्तमेव संघयणं ।

संठाणगंधफासे, उसासो चेव आहारो ॥ ३२१ ॥

उपपातेन सह परीमाणं, कुतो देवा उत्पद्यन्ते ? किञ्च तेषां परि-
माणम् ? इत्येवंलक्षणम् । अपहारश्चोच्चत्वं चापहारोच्चत्वम्, 'एवः'
समुच्चये । तत्रापहारो नाम वर्तमानसमयदेवलोकदेवानां समयापहारेणा-
पहारकालः । 'उच्चत्वं' शरीरप्रमाणम् । 'संहननं' अस्थिसञ्चय-
विशेषः । संस्थानं च गन्धश्च स्पर्शश्च संस्थानगन्धस्पर्शाः । उच्छ्वासः
'चेव' इति भिन्नकनः(मे)तत आहारश्चैव वाच्य इति ॥ ३२१ ॥ एता-
मेव द्वारगाथां व्याचिख्यासुर्गाथाचतुर्देशकनाह—

सोहम्मीसारोत्तुं, उववाओ अकम्भकम्भभूमीणं ।

पंचिदियतिरियनरेहि कम्भभोमेहि सेसाणं ॥ ३२२ ॥

सौधर्मेशानयोः कल्पयोः ' उपपातः ' उत्पत्तिः कुतः सकाशात् !
 इत्याह—कर्म—कृष्यादि मोक्षसाधकं वा सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राराधनरूपं
 तत्प्रतिषेधादकर्म, कर्म चोक्तलक्षणमेव, ततोऽकर्मणः कर्मणश्च योऽप्य
 भूमयोऽकर्मकर्मभूमयः । तत्र त्रिंशद्देवकुर्वादिका अकर्मभूमयः, पञ्चदश
 भरताद्याः कर्मभूमयः, तासां संवन्धिम्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यगूनरेम्यः संज्ञि-
 तिर्यग्यो नरेम्यश्चेत्यर्थः । शेषकल्पनिर्द्धारणार्थमाह—कर्मप्रधाना भूमिः-
 जन्मक्षेत्रं येषां ते कर्मभूमास्तेम्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यगूनरेम्य एव सकाशादु-
 त्पत्तिः ' शेषाणां ' इति विभक्तिल्यत्ययात् शेषेषु—सनत्कुमारादिदेवलो-
 केष्विति ॥ ३२२ ॥ तथापि विशेषमाह—

पंचेन्द्रियतिरियाणां, उववाओ होइ जा सहस्सारो ।

सेसाण सुरगणाणां, होइ मणुस्सेहि उववाओ ॥ ३२३ ॥

' पञ्चेन्द्रियतिरिश्वां ' संज्ञिरूपाणामुपपातो यावद्भवेत् सहस्रारं,
 सहस्रारं यावदित्यर्थः । ' शेषाणां ' आनतप्राणतादिसंवन्धिनां सुर-
 गणानां भवति मनुष्येभ्य उपपात इति ॥ ३२३ ॥

संजयमीसगअस्संजयाण उववाओ अच्युओ जाव ।

गेवेज्ज मीसरहिया, तेण परं संजया चेव ॥ ३२४ ॥

संयतमिश्रकाऽसंयतानामुपपातः ' अच्युतो यावत् ' अच्युतं याव-
 दित्यर्थः । तत्र संयताः—सर्वथा पङ्जीवनिकायवधव्यावृत्ताः ब्रह्मचा-
 रिणो निगृहीतेन्द्रियकषायाः सम्यक्प्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानपरायणाः प्रम-
 ताद्याः प्राणिविशेषाः । मिश्रकाः—संयमानुष्ठानान्मिश्रभावमापन्ना देश-
 विरता इति यावत् । असंयताः—देशसर्वसंयमशून्या मिथ्यादृष्ट्याद-
 योऽविरतसम्यग्दृष्टिपर्यन्ताः, परं सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्वर्जा इह गृह्यन्ते,

“ न सम्ममिच्छो कुण्ड कालं ” इति वचनात् तेषां कचिदप्युपपा-
ताभावात् । ‘ गेवेज्ज ’ इति त्रैवेयकेषु ‘ मिश्ररहिताः ’ असंयताः
संयताश्चेत्यर्थः । तत्रासंयता ये खलु ऋद्धिपूजायशस्काः नैर्ग्रन्थं लिङ्ग-
मापन्ना आरब्धपरिपूर्णयतियोग्यक्रियाकाण्डा अन्तरङ्गभावशून्यास्त एव
गृह्यन्ते । यथोक्तम्—“ जे दंसणवावन्ना, लिंगगहणं करेति सामन्ने ।
तेसिं पि य उववाओ, उक्कोसा जाव गेवेज्जा ॥ १ ॥ ” ‘ तेन परं ’
इति ततः—त्रैवेयकेभ्योऽग्रे संयताश्चैवोत्पद्यन्ते, नासंयता नापि संयता-
संयता इति ॥ ३२४ ॥ अथ परिमाणद्वारम्—

उक्कोसेण असंखा, उववज्जंती जहन्नपणो गो ।

जा सहसारो कप्पो, तेण परं जाण संखेज्जा ॥ ३२५ ॥

‘ उत्कर्षेण ’ प्रकर्षवृत्त्या असंख्याः ‘ उपपद्यन्ते ’ जायन्ते देवतया
तिर्यग्मनुष्या एकसमयेन । जघन्येन ‘ एकः ’ तिर्यगादिः, कियद्दूरमयं
व्यवहारः ? इत्याह—यावत्सहस्रारः कल्पः । ‘ तेन परं ’ सहस्रारा-
त्कल्पादूर्ध्वं जानीहि यथा संख्येया एवोत्पद्यन्ते, यतः संज्ञिमनुष्या-
णामेव तत्रोत्पत्तिस्तेषां च प्रकृत्यैव संख्यातरूपत्वादिति ॥ ३२५ ॥
संप्रत्यपहारद्वारम्—

ओसप्पिणिउस्सप्पिणि, संखाईयाहिं जा सहस्सारो ।

तेण परं अवहारो, पलियअसंखेज्जभागेण ॥ ३२६ ॥

अवसर्पिण्युत्सर्पिणीभिः विभक्तिलोपश्च प्राकृतत्वात्, संख्यातीता-
भिरपहार इत्युत्तरेण योगः, यावत्सहस्रारः, प्रतिसमयापहारेण तत्रोत्प-
न्नोत्पद्यमानदेवानामपहियमाणानामसंख्यातावसर्पिण्युत्सर्पिणीसमयैः स-
र्वापहारो भवतीति भावः । ‘ तेन परं ’ आनतादिकल्पेऽपहारः

‘ पल्याऽसंख्येयभागेन ’ अद्धापल्योपमस्यासंख्येयतमांशेन । अयम-
भावः—असंख्यातासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावन्तः सौध-
र्मादिषु सहस्रारान्तेषु कल्पेषु प्रत्येकं समुदायेन च प्रागुत्पन्नोत्पद्य-
मानका देवा लभ्यन्ते । पल्योपमासंख्येयभागसमयप्रमाणाश्चानतादिषु
सर्वार्थसिद्धवर्हिर्वर्तिविमानपर्यन्तेष्विति ॥ ३२६ ॥ अधुनोच्चत्वद्वारम्—

सोहम्मे ईसाराणे, उच्चत्तं होइ सत्त रयणीओ ।

एकैकहाणि सेसे, दुदुगे य दुगे चउके य ॥ ३२७ ॥

गेवेज्जेसुं दोरणी, एका रयणी अणुत्तरेसुं तु ।

भवधारणिज्ज एसा, उक्कोसा होति गायव्वा ॥ ३२८ ॥

सौधर्मे ईशाने ‘ उच्चत्वं ’ शरीरोच्छ्रयो भवतीति देवानाम्,
कियान् ? इत्याह—सप्त ‘ रत्नयः ’ हस्ताः, उत्सेधाङ्गुलापेक्षमेतत्,
“ उत्सेहपमाणओ मिणसु देहं ” इति वचनात् । शेषदेवस्थानदेहो-
च्छ्रयसिद्धयर्थमाह—‘ एकैकहानिः ’ एकैकस्य हस्तस्य परिहाणिः कर्त-
व्या, क ? इत्याह—‘ सेसे ’ ति वचनव्यत्ययात् ‘ शेषेषु ’ सनत्कुमा-
रादिषु । कथम् ? इत्याह—द्विके द्विके चकारस्य भिन्नक्रमत्वाद्विके च
चतुष्के च । अयमत्र भावः—सौधर्मेशानयोः सप्त हस्ताः, सनत्कुमा-
माहेन्द्रयोः षट्, ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्च, शुक्रसहस्रारयोश्चत्वारः,
आनतप्राणतारणाच्युतेषु त्रय इति ॥ ३२७ ॥ अथैवेकेषु सर्वेष्वपि
द्वौ । एको रत्निरनुत्तरेषु, लिङ्गव्यत्ययः प्राकृतत्वात् । ‘ तुः ’ पुनरर्थः ।
‘ भवधारणीया ’ भवं यावद्धार्यते या सा भवधारणीया—स्वामाविकी
‘ एसा ’ सप्तहस्तादिका देहावगाहना उत्कृष्टा भवति ज्ञातव्येति
॥ ३२८ ॥ अथैतेषामेव जघन्यामवगाहनामाह—

अंगुलभागसंख्यो, सुराणु ओगाद्या नदृष्टा ३ ।

सर्वे तु सप्तसहस्रं, उत्तरविंशति उक्ता ॥ ३२९ ॥

जहुलनगः ' जमंरयः ' जमंरयेयः ' सुराणां ' देवतात्मवगहना
' जवत्या ' सवेदुच्छा, ' तुः ' पूवेवदु, इयं चोत्पत्तिकाले भवति ।
कुतोत्तरवैक्रियानां पुनरियमेवात्ययेत्याह— ' सर्वेषु ' देवस्यानेषु ' कुत-
नहतं ' योजनलक्षं यावदुत्तरवैक्रियोच्छावगहना भवति । उत्तर-
वैक्रियजवत्या त्वहुलसंख्येयनगरप्रमाणेन, इयमेवेन तस्य तयविष-
योवप्रदेवमंकेवनावदिति ॥ ३२९ ॥ [अथ संहतम्] आद्य—

संययोरुण सुराणां, असंययोरु मदावता नृणा ।

सोमा मदापुभावा, अणिदियगुणा विरत्यंति ॥ ३३० ॥

' संहतमेत ' तयाविष म्पिमंयत्येन, विलयनताः ' सुराणां ' देवमहताः किम् ? इत्याह— ' जमंरुपितः ' देवमहताश्च देवमं-
नयविक्रमाः, वैक्रियद्वारेण तस्य तयाविष म्पिमंयत्य देवमहताम् ।
यत उत्तर— " नेवद्वी नेव मिग, देवान् मर्गमंशु । " ' मदावताः ' प्रकृत्यैव संहतमावयन् विरेकवलाः ' नृणाः ' मंत्रमनुमन्त्रवद्वय-
वर्जिताः ' सोम्याः ' स्मिन्मित्रवृत्तयः ' नदापुभावाः ' अचिन्त्यमणि-
तयाऽविषाद्युपद्रवप्रत्ययवृत्तिकाः ' अदिन्द्रिगुणाः ' अर्द्धादि-
मावाय विगुणप्रत्ययः सन्तः ' विगतानि ' कन्वति (प्रवर्त्तन्ति) ।
नदादिदेवमंकेनेन, अनेषु नद्वयप्रत्ययविशेषेण सोम्यादुपद्रव-
मन्त्रादिति ॥ ३३० ॥ अथ संहतम्—

सर्वेति संहतं, सप्तसहस्रं सप्तसहस्रं ।

उत्तरविंशतिं सुरा, नदृष्टं विद्वत्संश्रुतं ॥ ३३१ ॥

‘ सर्वेषां ’ जघन्यमव्यमोत्कृष्टभेदभाजां भवनपत्यादिभेदभाजां वा
 ‘ संस्थानं ’ शरीराकारः समाः—शरीरलक्षणानुवर्तनेनाविषमाश्रतलोऽ-
 लयः—देहपार्श्वलक्षणा यत्र तत्समचतुरस्रम्, महान् अर्धः—विशिष्टार्थ-
 साधकत्वसंभावनालक्षणो यस्य तत्तथा तादृग्माहात्म्यं यस्य तन्महार्ध-
 माहात्म्यम् । भवधारणीयशरीरापेक्षमेतत् । उत्तरवैक्रियं पुनः शरीरं
 नानाविधरूपाणि—समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलादीनि संस्थानानि यत्र
 तत्, नानाविधरूपसंस्थानत्वादस्येति ॥३३१॥ संप्रति गन्धद्वारम्—

गंधेण सुरहिगंधा, सुहफासा विन्द्यं जगन्तद्वियं ।

सिंवलिरुयन्महिया, अणोवमा अरयलंविच्छा ॥ ३३२ ॥

‘ गन्धेन ’ घ्राणेन्द्रियग्राह्यगुणलक्षणेन यदा पर्यालोच्यन्ते तदा

किम् ? इत्याह—‘ सुरभिगन्धाः ’ मृगमदकपूरागुरुप्रभृत्यतिशायि-
 देहसौगन्ध्यभाजः । अथ स्पर्शद्वारम्—सुखहेतुत्वात्सुखः शुभो वा
 स्पर्शः शरीरप्रभवो येषां ते सुखस्पर्शाः, ‘ विस्मयं ’ अहो ! किमेत-
 दिति चित्तचमत्कारलक्षणं ‘ जनयन्ति ’ वितन्वते ‘ अधिकं ’ शेषशु-
 भभावजनितविस्मयापेक्षातिरिक्तं दृष्टाः सन्तः, पुनः स्पर्शमेव व्यनक्ति—
 ‘ शाल्मलीरूताभ्यधिकाः ’ शाल्मलेर्वृक्षस्य यद् रूतं अर्कतूलादिभ्योऽपि
 सुकुमालप्रकृति ततोऽभ्यधिकसौकुर्मायाः, ‘ अनुपमाः ’ रूपलावण्या-
 दिगुणविषयेणाऽप्युपमातुमशक्याः । वर्णकप्रस्तावादपरमप्याह—‘ अर-
 यलंविच्छ ’ ति अरजसः—शरीरवस्त्रादिषु मललक्षणरजोगहिताः, अल-
 स्येच्छाः—संपन्नसर्वेन्द्रियार्थतया प्रकृतिपुरुषतया चाविद्यमानतथाविधा-
 काङ्क्षाः । एतदपि महर्द्धिकदेवापेक्षं प्रायेणेति ॥ ३३२ ॥ इदानीमु-
 च्छामाहारद्वारे युगपदेवाह—

जइ जस्सयराइँ ठिदी, तदि मासद्धेहि तस्स उस्सासो ।

तदि वाससहस्सेहि य, आहारो उवरिमसुराणं ॥ ३३३ ॥

‘ जइ ’ ति यावन्ति यस्य ‘ अतराणि ’ सागरोपमा[णि] स्थितिः
 ‘ तइ ’ ति तावद्भिः ‘ मासाद्धैः ’ पञ्चदशदिनरूपैः ‘ तस्य ’ देवस्य
 ‘ उच्छ्वासः ’ इति उच्छ्वासनिःश्वासौ प्रवर्तते । तथा ‘ तइ ’ ति
 तावद्भिः त्वस्थितिसागरोपमप्रमाणैर्वर्षसहस्रैः ‘ चः ’ पुनरर्थः ‘ आहारः ’
 मानसाभ्यवहारलक्षणः संपद्यते । केषाम् ? इत्याह—‘ उवरिमसुराणं ’
 ति उपरितनसुराणां सौधमोदिवास्तव्यदेवानाम् । प्रायःपक्षापेक्षमेतत्,
 अन्यथा चमरवत्योरप्येकसागरोपमसाधिकसागरोपमस्थितितया पक्षेणो-
 च्छ्वासो वर्षसहस्रेण चाहारः प्रवर्तते । सागरोपमाद्यःस्थितीनां तु देवा-
 नानाम्यां गाथाभ्यानाहारोच्छ्वासविधिर्विज्ञेयः—“ दसवाससहस्साइँ,
 जहण्णनाउं धरन्ति जे देवा । तेसि चउत्थाहारो, सत्तहिँ धोवेहिँ
 उन्मामो ॥ १ ॥ दसवाससहस्साइँ, समयाई जाव सागरं ऊणं ।
 दिवसमुहुत्तपुहुत्ता, आहारूस्सास सेसाणं ॥ २ ॥ ” इति ॥ ३३३ ॥
 अथ वक्तव्यान्तरविवक्षया द्वारगाथानाह—

लेस्सा दिट्ठी नाणे, उवञ्चोणे चैव होइ जोणे य ।

तत्तो य समुग्याञ्चो, विउव्वणा साय इट्ठी य ॥ ३३४ ॥

‘ लेस्सा ’ तेजोलेइयादिका ‘ दृष्टिः ’ मिथ्यादृष्ट्यादिका ‘ ज्ञानं ’
 मत्यादिकं ‘ उपयोगश्चैव ’ साकारानाकारभेदो भवति वक्तव्यः । ‘ योगश्च ’
 मनोवाक्ययोगादिः ‘ ततश्च ’ तदनन्तरं ‘ समुद्धातः ’ वैक्रियसमुद्धातः
 ‘ विकुर्वेणा ’ वैक्रियकरणशक्तिप्रमाणं ‘ सातं ’ सुखं ‘ ऋद्धिश्च ’ परि-
 वारादिकेति ॥ ३३४ ॥ अर्थेनामेव द्वारगाथां गाथादशकेन व्याचष्टे—

धमाणि । विजयादिषु चतुर्थे पुनर्यद्यप्यनेन क्रमेण द्वात्रिंशदेव सागरो-
पनाण्युत्कृष्टा स्थितिः प्राप्नोति तथापि तत्र त्रयस्त्रिंशदेव, जघन्येन
त्वेकत्रिंशत् । “ तेत्तीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिई भवे चउसु । विज-
याइसु विन्नेया, जहण्णयं एगतीसं तु ॥ १ ॥ ” इति ॥ ३४८ ॥
अथ जघन्यामाह—

पलियं अहियं दो सार साहिया सत्त दस य चोदस य ।

सत्तरस सहस्सारे, तदुपरि एक्केकमारोवे ॥ ३४९ ॥

‘ पलियं ’ ति पल्योपमं सौधर्मे । ‘ अधिकं ’ साधिकं पल्योपमं ई-
शाने । ‘ दो सार ’ ति द्वे सागरोपमे सनत्कुमारे । साधिके द्वे सागरो-
पमे माहेन्द्रे । सप्त ब्रह्मलोके । दश लान्तके । [चतुर्दश शुक्ले]
सागरोपमानि । सप्तदश सहसारे कल्पे । ‘ तदुपरि ’ लान्तकादिषु (आ-
न्तादिषु) देवस्थानेष्वेकैकमारोपयेत्तावद्यावद्विजयादिष्वेकत्रिंशदिति
॥ ३४९ ॥ सांप्रतं च्यवनद्वारम्—

एको व दो व तिरिण व, संखमसंखा व एगसमएणं ।

देवा चयंति नियमा, उववाओ अओ परं वोच्छं ॥ ३५० ॥

एको वा द्वौ वा त्रयो वा ‘ संखमसंखा व ’ ति संख्याता असं-
ख्याता वा ‘ एगसमएणं ’ ति एकसमयेनेत्यर्थः ‘ देवाः ’ सामान्यतो
भवनपत्यादयः प्रक्रमानुगताः सौधर्मादिदेवलोकवासिनो वा ‘ च्यवन्ते ’
वसन्ति ‘ नियमात् ’ अवश्यन्तयेति । ‘ उपपातं ’ उत्पादं जीवा
जत्रोत्पद्यन्त इत्येवंरूपमतः परं वक्ष्ये इति ॥ ३५० ॥

मिच्छा सासणादिद्धी, सम्मदिद्धी य तिविह जीवा तु ।

अग्गवत्तायवित्तेसा, संघयणवित्तेसतो य गदी ॥ ३५१ ॥

हेहा गेविज्जाणं, पुढ्वी खलु सकरप्पभा होइ ।

हेहा अणुत्तराणं, पुढ्वी रयणप्पभा होइ ॥ ३५३ ॥

अधस्तात् 'त्रैवेयकाणां' अष्टानां त्रैवेयकप्रस्तयानां पृथ्वी खलु शर्कराप्रभा भवति । तथा अधस्ताद् 'अनुत्तराणां' पञ्चानां विमानानां पृथ्वी रत्नप्रभा भवति ॥ ३५३ ॥ एवं च सति किं सिद्धम् ? इत्याह—

उवरिं लोगंताओ, सत्त वि खलु लंविआओ पुढ्वीओ ।

उडुचंदविमाण्णाणं, एयम्मि उ अंतरे खुइं ॥ ३५४ ॥

'उपरि' ऊर्ध्वलोके 'लोकान्तात्' सिद्धिक्षेत्रपर्यन्तभागलक्षणात् सप्तपि 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'लम्बिताः' मुक्ताः 'पृथिव्यः' रत्न-प्रभादिकाः पृथ्वीपिण्डमपेक्ष्य, किम् ? इत्याह—'उडुचन्द्रविमानानां' काञ्चनरुचिरापरनामनवमदशमप्रस्तदगतविमानानां संबन्धिन्येतस्मिन्नन्तरे 'खुइं' ति निष्ठां प्राप्ताः पिण्डपातमपेक्ष्य । इह च प्रस्तुतयोरेवोडुच-न्द्रानाम्नाः प्रथमद्वितीयप्रस्तदयोरन्तरेऽभ्युपगम्यमाने वक्ष्यमाणस्य नवम-प्रस्तयान्तरे सप्तमपृथ्वीपिण्डस्य पातानुपपत्तेः ॥ ३५४ ॥ इत्थमेताः पृथिव्यो लम्बिताः कल्याणामधोभागे पतन्ति । अथ केषु नाम प्रस्त-यान्तरेषु पतन्ति ? इत्याह—

एएहि अंतरेहि, इमेहि भागेहि सत्तगच्छेओ ।

सट्ठाणमूत्तियाओ, सव्वत्थ पडंति पुढ्वीओ ॥ ३५५ ॥

'एतेषु' वक्ष्यमाणे (जेषु) नवाष्टादशादिषु 'अन्तरेषु' प्रस्तद-विवरलक्षणेषु, तत्रापि 'एतेषु' वक्ष्यमाणेष्वेव 'भागेषु' पञ्चकादिषु परं तेषां भागानां सप्तकश्छेदः कार्यः, नवमाद्यन्तरस्य सप्तभागोऽस्तस्य

(१६८) मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

णानां षड्भागानां पूर्वस्थितेः सप्तसागरोपमलक्षणया (णायाश्च)
मीलने एतत्संख्यासंभवादिति ॥ ३६९ ॥

दस अयराइँ जहराणा, षढमे पयरम्मि लंतगस्स ठिती ।

उक्कोसा दस अयरा, चत्तारि य पंचभागा उ ॥ ३७० ॥

दशातराणि जघन्या प्रथमे प्रतरे लान्तकस्य स्थितिः । उत्कृष्टा
दशातराणि चत्वारि च पञ्चभागाः ' तुः ' पूर्ववत् ॥ ३७० ॥

चउरुत्तरिया बुड्डी, वितियाओ आरभेत्तु भागेहिं ।

करणां ता गेयव्वं, चोदस अयराइँ पंचमए ॥ ३७१ ॥

‘ चतुरुत्तरिका ’ प्रतिप्रतरं पञ्चभागचतुष्टयोपलक्षणा वृद्धिर्द्वितीया-
त्प्रस्तटादारम्य भागैस्ततः करणं तावन्नेतव्यं यावच्चतुर्दशातराणि पञ्चमके
प्रतर इति, विंशतिप्रमाणानां पञ्चभागानां दशानां च प्राक्कल्पस्थिति-
सागरोपमाणां मीलने एतत्संख्यासंभवादिति ॥ ३७१ ॥

चोदस अयर जहराणा, षढमे पयरम्मि ठिइ महासुके ।

ते चेव उ उक्कोसा, तिगिणा चउरभाग अरणे उ ॥ ३७२ ॥

चतुर्दशातराणि जघन्या प्रथमे प्रतरे [स्थितिः] महाशुके । तान्येव च
चतुर्दशसागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिस्रयश्चतुर्भागा अन्ये त्विति ॥ ३७२ ॥

एवं तिगबुड्डीए, वितियाओ आरभेत्तु भागेहिं ।

करणां ता नेयव्वं, सत्तरसयरा चउत्थम्मि ॥ ३७३ ॥

एवं त्रिकवृद्ध्या द्वितीया[त्प्रस्तटा]दारम्य भागेः करणं तावन्नेतव्यं
यावत्सप्तदशातराणि चतुर्थे महाशुक्रप्रस्तट इति ॥ ३७३ ॥

सत्तरस जहराणा उ, षढमे पयरम्मि ठिइ सहस्सारे ।

ताइं चिय उक्कोसा, चउत्थभागो मुणेयव्वो ॥ ३७४ ॥

सप्तदश जघन्या 'तुः' पूरणे प्रथमे प्रतरे स्थितिः सहस्रारे ।
तान्येव च सप्तदश सागरोपमाणि उत्कृष्टा स्थितिश्चतुर्थभागः सागरो-
पमस्यैकस्य मुणितव्य इति ॥ ३७४ ॥

एगुत्तरवृद्धी, नेयव्वं जा चउत्थयं पयरं ।

अट्टारस अचराइं, ठिइ उक्कोसा चउत्थम्मि ॥ ३७५ ॥

'एगुत्तरवृद्ध्या' एकैकस्य चतुर्भागस्योपचयेन नेतव्यं यावच्च-
तुर्थकं प्रतरं तत्राष्टादशातराणि स्थितिरुत्कृष्टा चतुर्थे इति ॥ ३७५ ॥

चउपयरा गायव्वा, कप्पा चत्तारि त्राणयाईया ।

अट्टार जहरणाई भागुत्तरवृद्धि फलमाह ॥ ३७६ ॥

चतुष्प्रतरा ज्ञातव्याः कल्याश्चत्वारः 'आनतादिकाः' आनतप्रा-
णताऽऽरणाऽच्युताः । तत्रानतप्रतरचतुष्टयविमानेष्वित्यर्थः, अष्टादश
जघन्या 'आइ' ति आदिप्रतरे । अथ 'भागुत्तर' ति प्रतिप्रतरन-
परा [पर] सागरोपन[चतुर्]भागाम्यधिकां 'वृद्धिं' जघन्यन्यिरेवो-
पचयलक्षणान्, विभक्तिलोपश्च प्राप्तवत्, किन्? इत्याह—फलं 'आह'
उक्तवानुत्कृष्टस्थितिरूपतया गणधरादिरिति । तच्च चतुर्थप्रतरे एकोन-
विंशतिसागरोपनलक्षणन्, चतुर्णां चतुर्भागानामष्टादशसागरोपनाणां च
नीलने एतत्संगत्यासंभवात् । एवं प्राणताऽऽरणाऽच्युतेष्वपि स्वजघन्य-
स्थितिनपेभ्य प्रतिप्रतरं सागरोपनचतुर्भागवृद्ध्योत्कृष्टस्थितिनादना
कार्येति ॥ ३७६ ॥ अर्थेतेष्वेव जघन्यस्थितिमाह—

गुणार्वासा संपुराणा, इग्वीस ठियादिया जहाकमसो ।

नवपयरा भागुत्तरवृद्धी जा उवरिगेवेला ॥ ३७७ ॥

एकोनविंशतिः 'संपुण्ण' ति संपूर्णा विंशतिरेव एकविंशतिर्जघन्या

(१७०)

मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

नितिन्याग्याता 'यथाक्रमशः' यथासंख्यं प्राणताऽऽरणाऽऽनुभूतिभिः ।
 अथ श्रेयैयकाण्यपिहृत्याऽऽह—' नवप्रतराणि ' नव प्रतरा येन ताभि
 नया सर्वश्रेयैयकाणि भागोत्तरवृद्ध्या एकैकस्यागरोपमवयवद्वया (क्षणमा)
 पातय 'अपरिशेषेण' ति उपरिगतश्रेयैयकाणि यावत्केनान्यानि, प्रथमं श्रेय
 कादपर्यन्तेकस्यागरोपमवृद्ध्या पर्यन्तश्रेयैयके एकविंशत्सामगरोपमाणीत्यने
 ॥ ३७५ ॥ मांघते अन्धमपमंदरन्नुपदेशमाह -

देहिग्याम तेमो, मुख्यं मयसामसंगर्हिपुंति ।

कश्चिद्यो श्रेयैयो पुण, द्वागार्हिकद्वयगर्हिपुंति ॥ ३७६ ॥

' ' देहि-इकाणां ') निमाने-इकाण्यनाया ' देह ' वक्तव्यमा
 न्नाय, किं ? इत्याह ' मुख्यं ' । ' मुख्यं ' मयसामसंगर्हिपुंति
 नवप्रतरा ' मयसामद्वयगर्हिपुंति ' अद्वयसामद्वयगर्हिपुंति, ' कश्चिद्यो
 श्रेयैयो ' ' मदीयस्य ' पुन मया मांघते कथ्यमानः ' द्वागार्हिक
 द्वयगर्हिपुंति ' ' मयसामसंगर्हिपुंति ' इत्यादिगर्हिपुंतिर्नान्येयैर्गर्हिपुंति ॥ ३७५ ॥

॥ मयसामसंगर्हिपुंति श्रीमन्निचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

नमोऽर्चयितुमिच्छामि ॥

अथ प्रशस्तिः ।

श्रीमच्चन्द्रकुलावतंसकसनः श्रीमान् बृहत्संज्ञिते
 गच्छेऽभूदिह सर्वदेवमुनिपश्चारित्रपात्रं परम् ।
 विद्वल्लोकमनश्चमत्कृतिकृतः पाण्डित्यतो विश्रुत—
 तत्समादप्यजनि प्रमुर्व्रतवतां श्रीनेमिचन्द्राभिधः ॥ १ ॥
 श्रीविनयचन्द्रनामाऽव्यापकशिष्यास्तदन्वये जाताः ।
 श्रीमुनिचन्द्रमुनीन्द्रास्तैरेषा विरचिता वृत्तिः ॥ २ ॥
 श्रीमच्चक्रेश्वरमूरिपुङ्गवैरपरकोविदसहायैः ।
 अणहिलपाट्कनगरे विशोध्य नीता प्रमाणमियम् ॥ ६ ॥
 प्रत्यक्षरं निरूप्यान्त्य ग्रन्थमानं विनिश्चितम् ।
 अनुष्टुपां (भां) सहस्रे द्वे षट्शती च नवाधिके ॥ ४ ॥
 निष्पत्तिमागतेयं र्वर्त्तुङ्गहरीख्यवत्सरे षष्ठ्याम् ।
 कृष्णायां तु सहस्रे सोढिकसोढकसत्कवमतौ ॥ ५ ॥

॥ श्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिकृतवृत्तियुतं

देवेन्द्रनरकेन्द्रकप्रकरणं

समाप्तम् ॥

ઉપયોગી પુસ્તકો ।

કુવલયમાલાકથા—આ કથા દક્ષિણમાં શ્રીકૃષ્ણનસૂરિ એ પ્રાકૃત-ભાષામાં રચેલી છે ઉપરથી શ્રીરત્નપ્રભાસૂરિ એ મુંદર સરસ મંરૂતમાં ગદ્ય પણ મળે રચી છે. પ્રારંભિક મંરૂતના અભ્યાસક્રમે માટે આ કથાનું વાચન અત્યંત લાભકારક છે. કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્ય—આ ગ્રંથ પ્રાકૃતમાં ગાથાવંધ શ્રીમાન્ ગાન્તિ સૂરિ એ રચ્યો છે આ ગ્રંથમાં ચૈત્યવંદન વિધાન તેમજ ચૈત્યવંદન સૂત્રોનું સર્વાંગપૂર્વ સહેતુક વિવેચન છે. આ ગ્રંથનો સર્વજન લાભ લઈ શકે એ ઉદ્દેશથી તેને છાયા તેમજ ઉપયોગી ટિપ્પન આદિથી વિબૂધિત કરવામાં આવેલ છે. કિંમત ૧-૧૨-૦

પાતશ્ચલયોગદર્શન તથા યોગવિશિકાસટીક—આ બન્ને ગ્રંથો સાથે છપાવેલ છે. પહેલો મહર્ષિ પતન્જલિ દ્વૃત અને બીજો શ્રીહરિમદ્સૂરિ દ્વૃત છે બન્ને ગ્રંથની ટીકા રચનાર ન્યાયાચાર્ય શ્રીમાન્ યશોવિજયોપાધ્યાય છે આ બન્ને અલભ્ય ગ્રંથોને ઘણા પરિશ્રમથી શુદ્ધ કરી તૈયાર કર્યા છે. સાથે મંરૂતના અન-ભ્યાસી તત્ત્વરસિકો આ ગ્રંથનો લાભ લઈ શકે એ હેતુથી તેનું વિવેચન હોદી ભાષામાં આપેલ છે. તેમજ યોગના વિષયમાં એક મહાન્ નિબંધ પણ આર-ભમાં લખેલ કરેલ છે. કિંમત ૧-૮-૦

પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ દ્વિતીયભાગ—આ ગ્રંથનું સંપાદન કાર્ય શ્રીમાન્ જિનવિજયજી એ ઘણીજ યોગ્યતા પૂર્વક કર્યું છે. આ સંગ્રહમાં શત્રું-જય, ગિરનાર, આણુ, તારંગા આદિ મહાતીર્થોના લગભગ ૬૦૦ પુરાતન શિક્ષાલેખો આવેલા છે પાછળ તેને લગતી ઉપયોગી વિસ્તૃત નોંધ આપેલી છે. આ ગ્રંથ કેવો ઉપયોગી છે તે સંબંધમાં વિશેષ નહીં જણાવતાં સરસ્વતી-સાહિ-ત્ય-બુદ્ધિપ્રકાશ આદિ માસિકોના તંત્રીઓના અભિપ્રાયો વાંચવાનીજ માત્ર ભલામણ કરીએ છીએ. આ ગ્રંથની માત્ર પાંચસો કોપી છપાવવામાં આવી છે જેમાંથી ઘણી ખરી તો ખપી ગઈ છે એટલે જેઓને આ ગ્રંથની આવશ્યકતા લાગે તેઓએ સમય ચૂકવે ન જોઈએ નહીંતો જેમ અત્યારે આ ગ્રંથના પ્રથમ ભાગની માગણી આવે છે પણ તે ખલાસ થઈ જવાથી ઘણા નિરાશ થયા છે-તેમ થશે મ્હોટું પુસ્તક તૈયાર થઈ ગયા પછી બીજી વખત તેની આવૃત્તિ થવી એ કેટલી અશક્ય છે તે કહેવાની આવશ્યકતા નહોતી. આ ગ્રંથ કેમી ૯૬ શર-મનો અને મુશોભિત પાકા બાઈન્ડીંગથી અંકુરિત કરવામાં આવ્યો છે જતાં કિંમત ૩-૮-૦

